

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author

Tesi Doctoral

**LA REHABILITACIÓ COM ACTITUD PROJECTUAL:
EL CAS DEL *REGOMIR***

AUTORA

MARGARITA COSTA I TROST

DIRECTORA DE TESI

Dra. MAGDA SAURA I CARULLA

Arquitecta i historiadora de l'art
Professora de l' E.T.S.A.B. Universitat Politècnica de Catalunya

ESCOLA TÈCNICA SUPERIOR D'ARQUITECTURA DE BARCELONA
UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE CATALUNYA

PROGRAMA DE DOCTORAT

PROJECTES D'ARQUITECTURA: TEXT I CONTEXT CULTURAL A L'ENTORN DEL PROJECTE

Barcelona, 1 de Març de l'any 2007

ÍNDIX

	pàgina
PRESENTACIÓ	4
AGRAÏMENTS	5
INTRODUCCIÓ	9
CAPÍTOL 1. DEFINICIONS I COMENTARI BIBLIOGRÀFIC.....	13
Aproximació al concepte de rehabilitació.	15
Aproximació històrica al <i>Regomir</i>	44
CAPÍTOL 2. LA REHABILITACIÓ COM ACTITUD PROJECTUAL	95
Definició.	97
La formació de l'arquitecte com a eina de protecció.	100
El coneixement com a fonament científic del projecte.	105
Instrumentes de treball.	106
Instrumentes de treball: documentació primària.	107
Instrumentes de treball: documentació secundària.	119
Metodologia: creuament de dades.	120
El projecte: dialogia amb el seu context.	126
CAPITOL 3. UN CAS D'ESTUDI: <i>EL REGOMIR</i>	131
Presentació del model d'investigació.	133
Superposició 1: Superposició de plànols històrics amb el plànol parcel·lari de l'any 2005.	136
Superposició 2: Superposició dels aixecaments inèdits corresponents al sector del Regomir, plànol de Josep Mestres i Gramatges i expedients d'obra del segle XIX amb el plànol parcel·lari de l'any 2005.....	159
Superposició 3: Superposició de la restitució del traçat sud-est de la muralla romana amb altres plànols històrics.	182
Superposició 4: Superposició dels aixecaments inèdits corresponents al sector del Palau Reial Menor amb el plànol de Josep Mestres i Gramatges.	196
Aixecament i document arxivístic: superposició final per una nova interpretació del sector del Regomir en els segles X-XII.	209
Aixecament i document arxivístic: superposició final per una nova interpretació d'un tros del teixit urbà situat en el carrer del Regomir en els segles XVII-XXI.	232
CONCLUSIONS	252
ORIGEN DE LES IL·LUSTRACIONS.	257
NOTES	265
BIBLIOGRAFIA	283
APÈNDIX 1. Llista de documents.	296
APÈNDIX 2. Documents.	308
APÈNDIX 3. Lleis consultades.	358
APÈNDIX 4. Llista de plànols de format DIN A3.....	359
APÈNDIX 5. Legislació sobre la protecció del patrimoni arquitectònic a Catalunya	361
APÈNDIX 6. " <i>Recupero</i> " vesus " <i>Réhabilitation</i> ".	375
APÈNDIX 7. Dades sobre l'estratigrafia murària.	381

PRESENTACIÓ

L'interès envers la investigació i la salvaguarda dels teixits històrics ha estat present des dels meus estudis universitaris. Vaig acomplir els meus estudis a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona i posteriorment vaig completar la formació amb els cursos de doctorat dins el programa "*Projectes d'Arquitectura: Text i context cultural a l'entorn del projecte*", dirigit pel catedràtic de projectes, Dr. Josep Muntanya i Thornberg. La tria d'aquesta línia de doctorat va venir determinada per un interès professional que germinà en els últims cursos universitaris: l'interès vers la *forma urbana*. A cinquè de carrera, vaig participar en el taller de projectes dirigit pels professors Dr. Josep Muntanya i Thornberg i Dra. Magda Saura i Carulla, on em vaig introduir en el món de la investigació urbana i, acabats els cursos de carrera, l'interès va seguir endavant. Vaig finir els estudis de tercer cicle i finalment vaig endegar la tesi doctoral sota la direcció de la Dra. Magda Saura i Carulla.

Durant el meu aprenentatge se'm va transmetre una metodologia destinada a afrontar l'estudi i comprensió d'indrets urbans fortament consolidats, per poder actuar amb coneixement de causa i claredat de criteri. També vaig aprendre la manera d'assolir el coneixement de les antigues traces urbanes per tal de poder produir projectes integrats en la seva història, el seu territori i el seu propi significat, i aconseguir, així, una arquitectura *dialògica* amb el seu context. Coneixement obtingut, mitjançant la fusió entre la disciplina de l'arquitecte i el coneixement de la història. Em varen formar en un treball de recerca específic, estratègicament dirigit a conèixer el traçat, la geometria, la morfologia o, tal com resta definit per la codirectora del taller, l'*art de la forma urbana*.

La decisió de redactar la tesi doctoral, presentada en aquest document, respon a la voluntat de transmetre una experiència i unes reflexions, tal vegada modestes, però sinceres i clarament científiques que, per a mi, han determinat i segueixen dirigint la meua professió com a arquitecte en el camp de la rehabilitació, des de la docència, la recerca i l'obra executada.

Tal com es podria desprendre de la pràctica de la meua professió, la finalitat d'aquesta tesi no contempla la redacció d'un projecte que demostrï la viabilitat del model d'investigació proposat. En la redacció del projecte és on es defineix la intervenció concreta de la rehabilitació, clarament determinada per la subjectivitat projectual de cadascun dels nostres professionals.

Ara bé, el que aquesta tesi vol manifestar, sense cap grau de tolerància, és que el potencial creatiu de cadascun de nosaltres no podrà generar transformacions destinades a convertir-se en veritables eines de protecció i transmissió del patrimoni arquitectònic, si no som capaços de descobrir i canalitzar l'especificitat cultural que aquestes amaguen.

Cada lloc disposa d'una modernitat específica que espera ser revelada, descoberta, construïda. Acomplir una modernitat específica no és altra cosa que saber articular la tecnologia i la societat, per aconseguir manifestar i defensar una intenció cultural concreta, una història.

Josep Muntanya i Thornberg
"*Topogenèse. Fondement d'une architecture vivante*"
Ed. Economica. Paris, 1996.

AGRAÏMENTS

Per a mi, aquest full d'agraïments representa un fidel itinerari per la redacció de la tesi doctoral seguidament presentada, ja que cadascuna de les persones implicades ha estat determinant en algun dels aspectes generadors del treball.

Primerament voldria agrair a la Dra. Magda Saura i Carulla, doctora en Història de l'Art per l'UAB i ph. D. Environmental Design per l'UCB, l'haver acceptat de dirigir aquesta tesi ja que amb les seves personalíssimes correccions ha anat donant forma progressivament a la seva estructura general, fins a convertir-la en el document que seguidament es presenta. El contingut d'aquesta tesi confirma el respecte i la confiança que jo sempre he manifestat envers el seu treball, clarament destinat ha conèixer i defensar l'*Art de la forma urbana catalana*.

Al Dr. Josep Muntañola i Thornberg, Catedràtic del Departament de Projectes Arquitectònics de l'ETSAB i director del meu programa de doctorat, que m'ha transmès amb el seu mestratge una metodologia i una apreciació de l'arquitectura que, amb els anys, s'ha convertit en el motor i motiu central de la meva professió.

A tots els membres que en breu constituïran el tribunal de la lectura de tesi, el qual es podrà configurar oficialment un cop tancat i lliurat el present document. A tots ells els dirigeixo, per endavant, el meu més sincer agraïment per haver acceptat ser membres del tribunal constituent i perquè les seves crítiques representaran, ben segur, una clara aportació a la meva formació.

Al Dr. Josep Maria Sans i Travé, director de l'Arxiu Nacional de Catalunya, per haver confiat en el treball d'aquesta tesi des dels seus inicis i haver-me dispensat el seu suport incondicional fins al final. Al Dr. Félix Solaguren-Beascoa, per haver estat el detonant de la redacció de la tesi doctoral presentada i de la d'altres companys d'universitat, en manifestar la necessitat de la seva elaboració i gestionar amb el rectorat, d'una manera clara i contundent, la lectura dels treballs. Al Dr. Pere Vall i Casas, per haver acceptat, amb diligència i sense dubtar, informar positivament el treball presentat i possibilitar l'inici del tràmit de la seva posterior lectura.

Al Dr. Josep Baucells i Reig, director de l'Arxiu Capitular de la S.E. Catedral Basílica de Barcelona, al Dr. Josep Moran Ocerinjauregui, director de l'Oficina d'Onomàstica de l'IEC i al Dr. Ferran Puig i Verdaguer, cap del Servei d'Arqueologia de Barcelona per la gentilesa d'haver-me rebut i orientat en els camps específics consultats.

A tots els veïns de les finques del carrer del Regomir, carrer d'Ataülf, carrer de Comtessa de Sobradí i carrer de Palau, sense l'ajuda dels quals hagués estat gairebé impossible l'execució de la pràctica presentada i, molt en especial, a Agustí Gorchs i Seijo, que amb la seva personalitat i professionalitat em va proporcionar ajuda en tot moment, facilitant el meu treball de camp.

A Jorge Ferreiro Arman, per la seva competent col·laboració en el desenvolupament informàtic de l'apartat gràfic de la tesi, pel seu coneixement, la seva amistat i la seva innegable flexibilitat horària. A Cristina Forns de Rivera, medievalista i paleògrafa, pel singular interès mostrat en la traducció dels documents en llatí presentats.

A Maribel Arribas Martínez, responsable administrativa del programa de doctorat a l'ETSAB, per haver-me ajudat amb eficàcia al llarg de tot el procés burocràtic i administratiu. Als responsables i personal laboral que em varen atendre en els arxius

consultats, per l'orientació i atenció que m'han dispensat, possibilitant així un millor acompliment de la meva recerca.

A la meva família i als meus amics més propers, que han sabut entendre les meves absències i molts cops, també, la meva falta d'atenció tant professional com personal.

A Ramon Sala i Esquiús, per haver-me envoltat durant aquest últim any amb la seva immensa energia positiva i haver aconseguit fer-me trencar amb la constància del treball diari, tot i aportant-me el grau de vitalitat i ajuda necessaris per poder finir aquesta comesa.

Finalment, vull dirigir el meu agraïment a les persones que saben, més bé que ningú, el cost físic i emocional d'aquest treball. Als meus pares, Josep i Margarita, per haver demostrat sempre el seu respecte i suport vers qualsevol decisió presa al llarg de la meva vida, tant personal com professional i que, al llarg de l'elaboració d'aquest treball, s'han convertit en els meus més propers i entranyables col·laboradors.

A ells, el meu més gran reconeixement.

A tots, gràcies.

A tu, Barcelona.

INTRODUCCIÓ

L'objectiu principal de la tesi és desenvolupar un model d'investigació de la forma urbana, presentant una nova interpretació de l'indret del *Regomir* de Barcelona que serveixi per a la rehabilitació de teixits urbans històrics i estructures edilícies puntuals.

Previ al desenvolupament de la part pràctica del treball, concretada en el cas del *Regomir*, la tesi exposa un discurs que emmarca el tema de la *rehabilitació* des de la vessant teòrica. En aquest primer apartat de la tesi, és on pretenc posicionar-me enfront de l'acció de la rehabilitació, considerant aquesta tasca professional com una veritable actitud que l'arquitecte ha de tenir davant del projecte encomanat.

Així doncs el títol triat per la tesi presentada és: "La rehabilitació com actitud projectual: el cas del *Regomir*".

El tema concret d'investigació d'aquesta tesi, sorgeix de l'interès envers un vetust i antic edifici ubicat sobre el traçat del carrer del Regomir, que configura gran part de la seva morfologia, identificat actualment aquest conjunt amb els números 11-19 d'aquest vial. El treball proposa dur a terme una recerca sorgida entorn a una determinada construcció arquitectònica, però estesa al sector que l'empara, el seu text i el seu context com a dos finalitats en si mateixes, formant part d'un sol procés i una sola unitat conceptual. Es a dir, el *Regomir* es presenta com exemple metodològic per entendre una actitud professional davant la rehabilitació, fonamentada en un coneixement necessari previ a tot projecte de rehabilitació, mostrant les estratègies de recerca que propicien un projecte *dialògic* amb el seu entorn.

La metodologia utilitzada a la tesi es podrà extrapolar per investigar i comprendre altres fragments de ciutat que, avui en dia, resten per estudiar i preservar. Així doncs, l'esforç concretat en aquest sector ha de servir per ajudar a entendre la història de la forma urbana de Barcelona tot indicant les estratègies per a l'estudi de la *Forma Urbana Catalana* en general, encoratjant als professionals a realitzar altres estudis posteriors.

El valor, però, que considero més general en la presentació d'aquest treball, és el de transmetre, tal i com me les varen transmetre a mi, una actitud i un mètode d'aprenentatge en el camp de la rehabilitació, aplicables a qualsevol escala d'arquitectura, des de l'arquitectura aparentment més simple fins a la més complexa i mediàtica.

Aquesta tesi desenvolupa un fragment de la forma urbana de Barcelona, on es tindrà l'oportunitat de treballar amb documentació molt diversa, fet que il·lustrarà, d'una manera complerta, la possibilitat de recerca de la metodologia. Cada arquitecte, a cada projecte de rehabilitació encarregat, haurà de saber arribar a la possible documentació existent i determinar els objectius i límits de la seva recerca.

El *Capítol primer*, descriu en un primer apartat el conjunt de situacions que han col·laborat a configurar la història i el concepte de rehabilitació en l'arquitectura, formalitzant a través d'una *Aproximació al concepte de rehabilitació*, l'antecedent per disposar d'una visió més àmplia de la realitat actual. Els referents històrics de les diverses estratègies adoptades en la rehabilitació arquitectònica han estat i encara són, actualment, fruit de debat de la nostre col·lectivitat professional i també de la civil. La rehabilitació de l'arquitectura edilícia i la rehabilitació dels nuclis urbans, es converteix, cada cop més, en un dels cavalls de batalla de la nostre societat. Exposar el posicionament de diferents equips de treball actuals sobre la comprensió i la

rehabilitació de l'arquitectura d'antics nuclis urbans, condiciona també una de les finalitats d'aquest apartat. En un segon apartat, l'*Aproximació Històrica al Regomir*, aplega el conjunt de dades publicades que configuraran el fons de documentació secundària utilitzada en l'exercici pràctic presentat sobre el cas concret del *Regomir*. El *Capítol segon* presenta els continguts que m'han portat a configurar la meua personal visió de la rehabilitació com actitud projectual. La *formació professional de l'arquitecte*, la consideració del *coneixement com a fonament científic del projecte* i l'*elaboració del projecte com a realitat dialògica* amb el seu context, són considerades efectives eines de protecció del patrimoni, fins arribar a convertir la *Rehabilitació* en una veritable *actitud projectual*. El *Capítol tercer* de la tesi, el cas del *Regomir*, té com objectiu, desenvolupar un cas concret d'anàlisi sobre forma urbana, proporcionant una visió global sobre les estratègies de la metodologia de treball utilitzada, fruit d'una predisposició i formació adquirida. Aquest exercici permetrà apropar-se a la lògica formal, constructiva i funcional de la forma urbana de l'indret que durant segles s'ha conegut com *El Regomir*, ubicat dins el municipi de la ciutat de Barcelona, i que coincideix actualment amb la zona on es troba el carrer del Regomir d'aquesta ciutat, situat en la vessant sud del sector del Gòtic del centre històric, comença a la plaça del Regomir i finalitza en el carrer Ample (*Figures 1 i 2*).

Les *Conclusions* de la Tesi. exposen les especificitats o conclusions trobades en el procés de recerca, fruit de l'aplicació concreta de la metodologia presentada. El *Llistat d'il·lustracions* presenta el llistat de figures que il·lustren progressivament el text que compon la redacció de la tesi. El conjunt d'il·lustracions està format per fotografies, reproduccions de gravats, planimetria històrica i plànols originals realitzats per l'autora de la tesi. Tot el conjunt d'imatges es presenta sota una única numeració, llevat la reproducció o transcripció de documents que respon a una identificació específica. Les il·lustracions de format superior a DIN A 4 s'adjunten a l'Apèndix 4 de la tesi. Les *Notes* aportaran, al llarg del redactat de la tesi, la referència completa de la informació utilitzada i exposada, per poder-ne conèixer l'origen o poder-ne ampliar el coneixement sobre el tema presentat. La *Bibliografia* aplega l'obra utilitzada al llarg del procés de treball, presentada per ordre alfabètic d'autor. Aquesta està constituïda pel conjunt d'obres generals sobre la història de Catalunya i la ciutat de Barcelona, obra específica temàtica i local, guies, inventaris, diplomataris, actes de seminaris o congressos, premsa, capítols de revistes, capítols de llibres i informes arqueològics, que han estat utilitzats i citats en la redacció de la tesi que es presenta. Els títols de les publicacions apareixen subratllats i els títols dels articles, informes o capítols concrets s'escriuen entre cometes.

Finalment la tesi adjunta set apèndix constituents. A l'*Apèndix 1. Llistat de documents*, s'enumeren la totalitat dels documents utilitzats en el procés de treball, dipositats en els diferents arxius consultats. A l'*Apèndix 2. Documents*, es reproduïxen els documents originals i es transcriuen els altres documents. Els documents transcrits de l'ACB, ADB i l'ACA, provenen dels diversos Diplomataris referenciats. La documentació de l'Arxiu de Protocols ha estat íntegrament transcrita per l'autora de la tesi. Els fragments o totalitat de documents reproduïts a la tesi en llengua llatina, així com els documents originals, han estat examinats i traduïts per un professional medievalista, treball que ha fet possible la meua posterior interpretació. L'*Apèndix 3. Lleis consultades*, inclou el conjunt de lleis que han facilitat la comprensió de la situació actual de la protecció del patrimoni a Catalunya i han estat la referència legal en la redacció de determinades parts del treball. L'*Apèndix 4. Llista de Plànols de format DIN A*, conté el conjunt de plànols de dimensió superior a Din A4 que correspon bàsicament a la planimetria generada per l'autora de la tesi i està identificada amb una numeració independent, corresponent a *Plànols*. El conjunt d'aquestes il·lustracions es compon de 41 plànols de dimensió DIN A3 i 11 plànols de dimensió DIN A2 dibuixats per l'autora, i tres làmines inicials amb la numeració

Figura 1. Forma Urbana de la ciutat intramurs

1. Ciutat closa dins la muralla medieval; 2. Ciutat closa dins la muralla romana; 3. Zona estudiada

Figura 2. Forma Urbana de la ciutat closa dins la muralla romana

1. Els carrers de Banys Nous, Avinyó, Tapineria i Sots Tinent Navarro es consolidaren en construir els edificis adossats a la muralla romana; 2. Plaça de St. Jaume; 3. Carrer del Call; 4. Carrer de la Llibreteria; 5. Carrer del Bisbe; 6. Carrer de la Ciutat i carrer del *Regomir*; 7. Zona estudiada.

de *Plànol 0a*, *Plànol 0b* i *Plànol 0c*, que corresponen a les Figures fora de text, presentació general de la planimetria històrica utilitzada al llarg del treball. L'*Apèndix 5. La legislació sobre la protecció del patrimoni arquitectònic a Catalunya*, descriu el doble procediment de protecció de patrimoni existent actualment a Catalunya: el provinent del planejament urbanístic i la protecció assolida a través de la *Llei 9/1993 del patrimoni cultural català*. L'*Apèndix 6. "Recupero" versus "Réhabilitation"*, analitza el procediment de protecció que han sofert Itàlia i França en aquestes últimes dècades, com a pioneres en el camp de la protecció patrimonial. Crec que en el discurs sobre l'aproximació al concepte de rehabilitació del primer capítol, era important incloure a la tesi aquesta informació. La tesi doctoral de la Dra. Patrizia Ingallina ha alimentat i estructurat les dades que han generat l'apèndix presentat. L'*Apèndix 7. Dades sobre l'estratigrafia murària*, exposa les definicions i dades bàsiques que han d'acompanyar l'exercici presentat. El cos principal de l'apèndix s'ha estructurat a través de les aportacions de Francesco Doglioni, un dels mestres més reconeguts en estratigrafia aplicada a la conservació de l'arquitectura.

CAPÍTOL 1. DEFINICIONS I COMENTARI BIBLIOGRÀFIC

CAPÍTOL 1. DEFINICIONS I COMENTARI BIBLIOGRÀFIC

El *Comentari bibliogràfic* s'estructura en dues parts correlatives, atenent a la diferent finalitat que suposa la lectura i assimilació dels conceptes establerts en ambdues parts, corresponent aquestes als dos objectius bàsics de la tesi, però alhora estructuradores en un únic fil conductor: el raonament teòric i la pràctica com a exercici d'acoblament i resultat final d'aquest document.

La primera part del *Comentari bibliogràfic* fa referència al conjunt d'aportacions que han estat la principal referència en el moment d'establir la meua reflexió sobre la *Rehabilitació com a actitud projectual* concretat en el camp d'*investigació de la forma urbana*, configurant un clar i sòlid *antecedent cultural* que constitueix el fonament del fil conductor en la lectura d'aquesta tesi.

La segona part del *Comentari bibliogràfic* presenta els raonaments, investigacions i cites publicades sobre *El Regomir* realitzades per diferents autors, antics i recents, que han precedit la presentació d'aquest treball, constituint el banc de dades que ha estat el punt d'arrencada del seu apartat pràctic.

Aproximació al concepte de rehabilitació

Al llarg de l'últim segle, han estat diverses les definicions i catalogacions que ha tingut la *rehabilitació* o *restauració* en el nostre país i a Europa en general. En iniciar aquest treball crec indispensable presentar, encara que sigui a tall d'introducció, un breu recordatori del que ha estat la història escrita de la restauració, ja que representa un ferm antecedent cultural del meu posterior raonament presentat. En aquest punt em permeto utilitzar indistintament les dues definicions, *rehabilitació* o *restauració*, per referir-me a l'acte d'intervenció constructiva que fa possible el manteniment del patrimoni cultural d'una col·lectivitat.

L'*activitat de la rehabilitació* o la *cultura de la restauració* ha definit, des dels seus inicis, un conjunt de posicionaments encapçalats per figures emblemàtiques com *Viollet-le-Duc*, *Ruskin*, *Boito* o *Giovannoni*. El pensament d'aquests professionals, amb la seva personal visió de la restauració, va facilitar el sorgiment de diferents tendències d'intervenció, la creació de les respectives teories de restauració i l'establiment d'escoles disciplinàries que en defensaren la seva aplicació.

Aquestes figures, actives des de principis del segle XIX, varen determinar uns posicionaments que posteriorment han esdevingut contundents instruments intel·lectuals per poder debatre sobre el monument i el patrimoni en general, sobre la seva *conservació*, *restauració* o *rehabilitació*. La relectura que es fa actualment de la seva bibliografia i obra està involucrada, encara avui en dia, en la generació de noves tendències i corrents teòriques. Per presentar aquesta pluralitat de posicionaments, crec imprescindible fer referència als treballs realitzats per l'historiador *Javier Rivera*, "*Restauración arquitectónica desde los orígenes hasta nuestros días. Conceptos, teoría e historia*" i per l'arquitecte *Giovanni Carbonara*, "*Avvicinamento al Restauro: Teoria, storia, monumenti*" on d'una manera clara i concisa exposen en un discurs ordenat el context historiogràfic que ha tingut l'acció de la restauració o rehabilitació en aquests últims segles fins arribar a finals del segle XX. Un altre document que crec essencial prendre com a referència és la tesi doctoral presentada per l'arquitecte *Jaume Fresquet i Folch* titulada "*Intervenció en edificis monumentals a Catalunya (1980-1997): una aproximació crítica*". Segons l'autor, sovint els exemples històrics i les referències a cossos teòrics existents són susceptibles de ser vehiculats o utilitzats per posicions diverses, no sempre coincidents, i és en aquesta mesura que, en tot cas,

cal analitzar la pluralitat de lectures, interpretacions i utilitzacions que una mateixa referència pot tenir.¹

Diversos han estat els posicionaments establerts davant la rehabilitació arquitectònica, des del moment que aquesta és considerada com un procés intel·lectual i material per poder mantenir o recuperar els valors assignats als elements en qüestió. La restauració arquitectònica edilícia amb el conseqüent sorgiment de la constitució del concepte de patrimoni arquitectònic s'inicia a finals del segle XVIII, evolucionant i generant consecutivament diferents corrents de pensament que donaran forma progressivament a una visió més àmplia sobre el patrimoni considerat, evolucionant des de la visió aïllada del monument fins a la complicitat de la forma urbana. Crec necessari presentar aquesta evolució en el comentari bibliogràfic ja que, segons el meu parer, constitueix el fonament intel·lectual d'arrencada de tot treball que proposi una reflexió sobre aquesta activitat professional.

La reparació, substitució o adequació dels edificis per mantenir la seva continuïtat funcional ha existit sempre. Ara bé, en època antiga la construcció era intervinguda per assegurar-ne un correcte funcionament dels usos, adaptant-la a la tècnica, creences o necessitats de la col·lectivitat que en feia ús en aquell moment. Podríem dir que sempre ha existit una rehabilitació dels usos, però no de les construccions.

L'any 1462 el *Papa Pio II Piccolomini*, ja té consciència de la importància de les mostres grecoromanes i intenta una primera aproximació per la seva tutela amb la *promulgació de la bula Cum albam nostram Urbem*. Durant tot el Renaixement es potenciarà l'estudi dels monuments clàssics construïts per grecs i romans a través d'escrits, dibuixos, relleus, etc., fet que es considera com la primera presa de consciència arqueològica al respecte.² Segons *Javier Rivera*, però, tots els estudiosos de la teoria i la història de la restauració assenyalen la data de 1794 com la corresponent als orígens jurisprudencials de la conservació dels monuments amb la seva corresponent disciplina. En aquest segon any de la República Francesa, la Convenció Nacional d'aquest país va promulgar un decret que, traduït per Rivera, declarava el següent principi:

*“Los ciudadanos no son más que depositarios de un bien del que la comunidad tiene derecho a pedirles cuentas. Los bárbaros y los esclavos detestan la ciencia y destruyen las obras de arte, los hombres libres las aman y las conservan”.*³

En primer lloc es comença a tenir consciència, des de l'estat, de l'*interès públic dels monuments* a més de la necessitat i obligatorietat de la intervenció de l'estat per la seva salvaguarda, ja sigui amb mètodes educatius o coercitius. D'aquesta manera va quedar establert el principi de la *conservació dels monuments del passat*. D'aquest posicionament arrencarà la necessitat d'establir el mètode o manera d'endegar-ho, així com determinar quins edificis havien de ser els conservats -creació del catàleg o inventari de monuments-. A partir d'aquest moment, les intervencions sobre els monuments protegits hauran de ser realitzades per arquitectes nomenats per l'estat, destinats a debatre i desenvolupar criteris sobre les actuacions a realitzar. A França foren nomenats Ludovic Vitet i Prosper Merimée i a Itàlia, l'escultor Antonio Canova; a Espanya, Antoni Ponz i Piquer i Isidoro Bosarte assumiran inicialment aquesta responsabilitat. A principis del segle XIX els debats realitzats a cada nació portaran a establir dues tendències o primeres teories de la restauració: França i Espanya adoptaran el denominat *restauro stilistico*, posteriorment convertit a França, com veurem més endavant, en una complerta teoria de la restauració; Itàlia adoptà el denominat *restauro archeologico*, defensat durant el primer terç del segle XIX.⁴

A Itàlia el *restauro archeologico* es considera la primera teoria científica de la restauració, sorgida concretament a Roma i exposada per escrit pel Papa León XXIII (1823-1829). S'entén per *restauro archeologico* l'operació necessària per completar o consolidar els edificis, un cop estudiats científicament, excavats i dibuixats correctament, per obtenir la recomposició del monument, mitjançant la utilització de parts originals o no, posant en evidència les seves reproduccions⁵. Aquesta teoria va ser la més defensada a Itàlia fins l'aparició de les contundents i clares postures adoptades per la moderna escola de restauració.

A França, a inicis del segle XIX, fou important l'impacte cultural del treball historiogràfic i de restauració iniciat des d'una posició que es reafirmarà, no tan sols com a cos teòric treballat i coherent, sinó també com un capítol de reflexió més ampli sobre el problema de l'arquitectura en la societat industrial. En aquest context es formarà i desenvoluparà una part important del treball de l'arquitecte *Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc* (1814-1879).

Sir John Summerson a "*Viollet-le-Duc and the Rational Point of View*", confirma la importància de Viollet-le-Duc com a gran teòric en el món de l'arquitectura. Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc va néixer a París l'any 1814 en el si d'una família interessada i vinculada a l'art i l'arquitectura. El seu pare fou conservador de les residències reals i aficionat a col·leccionar i estudiar bibliografies del segle XVI i anteriors. La seva mare era filla d'un exitós constructor, que bastí l'edifici del Odéon i l'Hôtel de Salm a París. En aquella època, organitzar reunions en salons privats era una pràctica parisina habitual, activitat o costum que tant la seva mare com el seu germà, Eugène Délecluze, compartien. Viollet-le-Duc es formà entre intel·lectuals i artistes de la Restauració: Beyle (*alias* Stendhal), Saint-Beuve, Prosper Mérimée o Vitet així com també es formà, segons escriuen *J.R. Moneo i I. de Solà Morales* en "*Apuntes sobre Pugin, Ruskin y Viollet-le-Duc*", entre els posicionaments i raonaments dels homes del classicisme més consagrat que treballaven amb el seu pare, com Percier i Fontaine, Visconti o Leclère.

Segons *Summerson*, l'educació i el comportament de Viollet-le-Duc varen estar clarament influenciats pel seu oncle Eugène Délecluze, un republicà rabiosament anticlerical i radical en extrem. En deixar l'escola elemental, Viollet-le-Duc, que tenia una gran habilitat pel dibuix, virtut que definirà la seva trajectòria professional, va refusar entrar a l'*École des Beaux Arts* en una clara oposició a l'ordre pedagògic representat per l'Acadèmia. Posteriorment, la mort de la seva mare quan tenia divuit anys, el varen fer caure en un estat de xoc que el va conduir a tancar-se en el seu treball, llegint, viatjant, escrivint i dibuixant. L'any 1833 va ser nomenat professor de Composició i Ornamentació a una petita i independent *École de Dessin* a París. L'any 1835 realitzà un viatge a Itàlia on va viure 17 mesos, visitant i dibuixant la seva arquitectura i quan va retornar al seu país, segons *Summerson*, proclamà una profunda admiració i lligam amb l'arquitectura medieval francesa per davant de les propostes academicistes del Renaixement.

L'any 1831 Ludovic Vitet, un dels habituals *jeunes érudits* a les reunions d'Eugène Délecluze, ocupà el nou càrrec creat d'*Inspecteur-General d'Ancien Monuments*, càrrec creat per a la salvaguarda dels monuments gòtics francesos. Vitet va ser substituït l'any 1833 pel jove escriptor Prosper Mérimée, home clau en el desenvolupament professional de Viollet-le-Duc. Cap dels dos erudits disposava del coneixement tècnic i constructiu necessari per tirar endavant la tasca encomanada i els arquitectes que contractaven no mostraven cap interès especial per l'arquitectura que calia protegir. L'any 1837 aquest Servei es reorganitzà creant la *Comission des Monuments Historiques* de la qual, l'any 1840, Viollet-le-Duc va ser nomenat *auditeur-suppléant*. En aquest moment s'inicia la seva veritable intervenció en el patrimoni

francès, essent el seu primer encàrrec la restauració de Vézelay. L'any 1845 va produir-se un veritable salt en la seva professió quan va guanyar el concurs, juntament amb Lassus, per rehabilitar Nôtre Dame de Paris. Viollet-le-Duc formularà posteriorment la *restauració estilística* o *restauration stylistique*, que proposa l'art gòtic com a reivindicació nacional⁶.

Fruit d'una ordenada acumulació de dades escrites i rigorosament dibuixades sobre l'arquitectura gòtica francesa, l'any 1854 es publica el seu primer gran projecte literari, el *Dictionnaire Raisonné de l'Architecture Française du XIème au XVIème Siècle*, que compila, segons *J.R. Moneo i I. de Solà Morales*, el primer cicle de treball teòric de l'autor en la recerca d'una alternativa al cos doctrinal de l'Acadèmia.

Tal com escriu *Jaume Fresquet* a la seva tesi, la reintegració de la unitat d'estil en front de la totalitat de les fases constructives, la història de l'arquitectura i l'arqueologia com a coneixement inductiu, porten a l'anomenada restauració d'estil, però, el que és més important, porten a la instauració del concepte d'*autenticitat*, un concepte el significat del qual no ha parat de canviar des d'aleshores i que constitueix en l'actualitat un dels cavalls de batalla de les argumentacions en restauració. Aquest posicionament va portar a realitzar un conjunt d'intervencions altament puristes que permetien la demolició d'afegits posteriors fossin renaixentistes, barrocs o neoclàssics aconseguint, segons *Jaume Fresquet*, l'ideal estilístic a partir de l'argument de la unitat formal que conduïa a la unitat d'estil⁷.

Aquesta tendència restauradora, que actuava exalçant l'estil gòtic d'una manera clarament preferent enfront dels altres estils, produí una reacció que cristal·litzà en un moviment anti-restauratori, del qual *John Ruskin* n'era una de les figures més emblemàtiques. John Ruskin (1819-1900) va néixer a Londres l'any 1819 i va ser un dels més reconeguts crítics d'arquitectura del segle XIX. Ruskin, entusiasta de l'estil Gòtic com Viollet-le-Duc, percebia i entenia la intervenció arquitectònica de manera molt diversa que el seu contemporani francès.

Nikolaus Pevsner a "*Ruskin and Viollet-le-Duc: Englishness and Frenchness in the Appreciation of Gothic Architecture*", confirma la forta influència que Ruskin va tenir, no tan sols en arquitectura, sinó també en l'apreciació de l'art. Aquesta influència es va manifestar de dues maneres distintes: a través dels principis que va establir i a través dels estils pels quals va advocar. Ruskin sintetitzà els seus principis a l'obra de *The Seven Lamps of Architecture*, publicada l'any 1849, on les seves concepcions estètiques, de caràcter transcendentalista, aconsegueixen la seva màxima expressió⁸.

Jaume Fresquet resum de manera molt clarificadora el corrent teòric de John Ruskin, exposant que el posicionament de Ruskin sorgeix fonamentalment com a rebuig a la nova societat a què estava donant lloc la industrialització i propugna el retorn a un món periclitat; el que es reivindica, no és la ruïna, sinó, a través d'ella, l'ordre social preindustrial. La conservació com a paradigma, la restauració com a sinònim de falsificació, l'enorme consideració de la qualitat ambiental de l'original, el valor artístic, el d'antiguitat i el de document són els pilars bàsics de la seva posició fatalista, passiva i idealista⁹.

El que diferencia a Ruskin de Viollet-le-Duc serà que el primer és un observador, un professional que fonamentalment veu l'arquitectura i parla d'ella des de la contemplació, accentuant-ne els valors visuals, dedicant un enorme esforç a explicar com es perceben les coses. Aquest fet el convertirà, segons *J.R. Moneo i I. de Solà Morales* en el primer *crític pur-visualista*¹⁰.

La reacció contra els excessos restauradors de l'escola violetiana francesa i l'estatisme conservador anglès, donen lloc a Itàlia al naixement del *restauro storico*, encapçalat per *Luca Beltrami*, paral·lelament a la consolidació del *restauro moderno* representat per la figura de *Camilo Boito*.

El mètode de *restauro storico* impulsat per *Beltrami* (1854-1933) introdueix el concepte de la consideració de tots els estils possibles d'un monument a l'hora de la seva recuperació. *Beltrami* criticava fonamentalment el mètode violetià pel fet que en la *restauració estilística*, la reintegració o reconstrucció dels elements necessaris per assolir la unitat d'estil del monument, provocava una utilització repetitiva d'elements historiogràfics concertats, per aconseguir completar el conjunt. *Beltrami* també rebutjava la restauració violetiana ja que aquesta s'aferrava a buscar els models ideals en els estils medievals. L'italià, en canvi, defensava la necessitat de buscar la realitat històrica original del monument. El monument és un veritable document, on totes les seves fases constructives hauran de ser reconegudes i considerades com a veritables documents a estudiar, respectar i conservar, fugint de la possible recerca de la unitat estilística. Les operacions de restauració, siguin integradores o de reconstrucció, s'han de fonamentar en proves objectives del mateix monument, en la recerca de les fons arxivístiques existents, en gravats, pintures i en l'estudi de l'obra en si mateixa.

La teoria del *restauro storico* era un mètode ben plantejat però que va desembocar en una aplicació falsejada i subjectiva. La manca de capacitat crítica en la interpretació de les fons documentals i l'admissió de vistes gràfiques idealitzades com a veritables formes a restituir, va provocar l'aparició de restauracions altament personals i inexactes.

Així mateix, el posicionament del *restauro storico*, temorós de mesclar el resum històric amb l'arquitectura actual, va ser titllat, segons recorda *Jaume Fresquet*, d'una manca de capacitat crítica i subjectivitat operativa, fet que li varen retreure als seus seguidors.

Paral·lelament a les teories de *Beltrami*, es va produir a Itàlia l'articulació d'una altra teoria de restauració que va obtenir molta més transcendència a tota Europa. Dins l'esperit d'una jove nació que cercava la seva identitat, es va desenvolupar una manera de treballar i manifestar l'arquitectura, intentant organitzar un estil nacional o *stile nazionale*, encapçalat aquest per la figura de *Camillo Boito* (1836-1914). Una Itàlia recentment unificada, sembrada d'un patrimoni reblert de memòria i tradicions, va permetre a *Boito* desenvolupar una arquitectura amb un fonament genuïnament autòcton, cercant una innovadora relació entre el passat i el present ¹¹.

Segons *Jaume Fresquet*, *Camilo Boito* va cercar la via que defensava alhora la memòria històrica i la recuperació de la imatge antiga, la restauració entesa arqueològicament, però també com a acte projectual, essent el projecte modern l'instrument per a recuperar l'edifici d'una cultura morta i complir així una necessitat contemporània ¹².

Boito crearà una via intermèdia entre els postulats de *Viollet-le-Duc* i *Ruskin*, constituint els fonaments de la *moderna scuola italiana del restauro*. *Camilo Boito* advocava per una intervenció en la qual, un cop estudiada la globalitat de les parts constituents de l'arquitectura, es podia proposar una intervenció valenta que dictava criteris de conservació estrictes per a les diverses parts antigues a mantenir però, també, establia criteris d'intervenció per a les parts noves construïdes, permetent completar i fins i tot ampliar els edificis a les noves necessitats requerides. *Boito* exposà els seus principis de restauració en el *III Congrés d'Arquitectes i Enginyers de*

Roma, celebrat l'any 1883, resumint-los en vuit punts, enunciat considerat, per molts professionals de l'arquitectura, com la veritable primera "*Carta del Restauro*"¹³.

Arrel del postulat establert per Camillo Boito, a Europa es va desencadenar un debat sobre restauració on es va posar en evidència la necessitat d'enfrontar-se, mitjançant lleis i altres instruments possibles, al conjunt de restauracions estilístiques i falsejades que minaven el territori i que posaven en perill la transmissió del patrimoni arquitectònic a les generacions venidores.

Joves arquitectes europeus varen acollir les idees de Camillo Boito i les varen utilitzar per realitzar autèntiques creuades per intentar salvar i respectar el patrimoni arquitectònic, històric i monumental en els seus respectius països. Entre aquests joves arquitectes, a Espanya destacarà *Leopoldo Torres Balbás*, a França, *Paul Leon* i a Bèlgica, *Le Maire*. A Itàlia, la figura que va prosseguir la línia del *restauro moderno* va ser l'arquitecte *Gustavo Giovannoni* (1873-1947), el qual va continuar treballant les teories del seu mestre, desenvolupant-les amb més perfecció, constituint finalment el denominat *restauro scientifico*.

Com hem vist, al llarg de la primera centúria de la història de la rehabilitació es varen emetre diferents postulats sobre la restauració arquitectònica, però en el discurs presentat en aquesta tesi, crec imprescindible aturar-me en la figura i treball de l'arquitecte i teòric italià *Gustavo Giovannoni*. *Gustavo Giovannoni* ha estat clau en la concepció de la protecció i conservació de l'arquitectura. *Giovannoni* estén la consideració de bé a protegir, més enllà del monument reconegut, valorant i protegint el conjunt d'arquitectura construïda que dona forma i configura, de manera anònima, la globalitat de la trama urbana del centre històric dels nostres pobles i ciutats.

Gustavo Giovannoni es posiciona, per primera vegada a la història de la rehabilitació, a favor de l'enteniment i protecció de la morfologia urbana, conjunt edificat el *valor del qual ja no resideix tan sols en la qualitat de l'element, sinó en les especificitats del conjunt*.

La formació de *Gustavo Giovannoni*, en el camp professional, es va caracteritzar per un conjunt d'experiències diverses que varen configurar un quadre totalment atípic d'aprenentatge que va propiciar el perfil cultural i professional característic de la seva maduresa. En el llibre publicat "*Gustavo Giovannoni: dal capitello alla città*" el seu autor, *Guido Zucconi*, en l'apartat titulat "*Il paradosso giovannoniano*", fa una detallada descripció dels primers anys professionals de *Giovannoni* com arquitecte, cosa que, segons *Zucconi*, és imprescindible conèixer per entendre la seva postura davant de l'arquitectura i la seva protecció.

A finals del segle XIX, les ciutats italianes estaven sotmeses a una necessitat d'expansió i renovació pròpia de la revolució industrial, fet que va determinar el seu necessari replanteig. Es van realitzar projectes de millora i creixement que posaren en crisi el destí dels antics nuclis urbans. A finals del segle XIX, apareix a Itàlia una visió divergent sobre la intervenció urbanística en les parts més velles d'aquestes ciutats: demolició i esponjament era la intervenció desitjada pels denominats *novatori*, o bé protegir, salvaguardar i congelar era la posició defensada pels *conservatori*. En els anys noranta de finals de segle, l'antagonisme entre les dues visions divergents s'evidenciarà cada cop més, convertint-se en un problema al què *Giovannoni* haurà d'enfrontar-se promptament:

"(...) *che fare delle parti più antiche della città?*"¹⁴

Analitzem breument la seva formació. *Gustavo Giovannoni* neix a Roma l'any 1873 i obté el títol de llicenciat en enginyeria civil l'any 1895. *Giovannoni* aconsegueix el títol amb la presentació d'un treball basat en un tema estrictament tècnic, vinculat a les construccions funcionals: un mercat cobert amb estructura de ferro. Es matricula posteriorment a l'escola d'enginyeria sanitària, cosa que fa que la seva postura professional es vegi cada cop més vinculada a la defensada pels aleshores denominats *novatori* italians.

*"Man non sarà così"*¹⁵

Durant els anys posteriors a la seva llicenciatura va prendre determinades decisions que semblaven contradir la seva trajectòria inicial.

La primera va ser de caràcter formatiu, seguir un curs d'història d'art medieval i modern des de l'any 1897 al 1899, impartit per *Adolfo Venturi* a la facultat de lletres. La segona decisió va ser de caràcter militant, fer-se membre i convertir-se en líder indiscutible de l'*Associazione artistica d'estudiosos de l'architettura de Roma* -*"Associazione artistica tra i cultori dell'architettura di Roma"* (A.a.c.a.r.)-

Giovannoni segueix amb gran entusiasme la neòfita del clima didàctic sorgit entorn al nou ensenyament impartit per *Adolfo Venturi*, que cridat a desenvolupar l'any 1889-1890 un "*corso libero*"¹⁶, ostentava la plaça universitària des del 1896, havent creat la denominada "*scuola venturiana*"¹⁷. És important constatar que *Giovannoni* estarà immers en el seguiment d'aquesta matèria en el moment de la plena i total institucionalització de la *Història de l'Art italiana*, convertida en nova disciplina universitària a través del projecte venturià.

L'interès i el rigor de l'ensenyament de *Venturi*, dedicat a l'observació i l'anàlisi de l'arquitectura, varen determinar la base de la seva posició en front al coneixement i la intervenció en arquitectures i ciutats existents. La participació en el "*Congresso storico*" de 1903, serà l'últim anell abans d'establir el seu mètode complet per a l'anàlisi històrica de l'arquitectura. En aquesta intervenció, *Giovannoni* estableix la necessitat de considerar, per una correcta restauració del monument, l'edifici com a veritable document a ser examinat. És important aquest moment, ja que veurem definida la seva postura a través d'una perfecta fusió de les diverses entrades formatives que va adquirir durant els anys anteriors:

*"Potremmo dire, con altre parole, che i diversi -e forse contraddittori- apporti della sua formazione trovano allora una prima configurazione unitaria: l'ingegnere civile, specializzato in igiene pubblica, trova un ambito di confronto con gli storici nella questione dei monumenti, della loro analisi scientifica e del loro destino architettonico. I corsi di Storia dell'arte medievale e moderna, la frequentazione di eruditi, filologi ed archeologi hanno aggiunto al suo bagaglio di conoscenze tecniche gli strumenti necessari a cimentarsi su questo terreno"*¹⁸

La definició d'un mètode complet apareix l'any 1904 amb l'estudi o assaig realitzat sobre els monestirs *sublacensi*. El cas dels convents benedictins ubicats a la Vall d'Aniene li possibilita una reflexió metodològica capaç d'incloure criteris i característiques pròpies de diferents disciplines. Vers la fi de la primera part de l'assaig es pot entreveure la definició d'una línia metodològica que crec important transcriure com a part fonamental de la seva percepció i enteniment de l'arquitectura:

"Uno studio di illustrazione architettonica e costruttiva (...) deve avere sempre il suo punto di partenza nella determinazione accurata delle cause permanenti d'ambiente,

degli elementi materiali che sono entrati nello sviluppo edificatorio, nell'esame dei modi vari con cui di tali elementi si sono valse i diversi periodi."¹⁹

Un aixecament exacte de l'obra construïda contindrà les dades de l'observació directa “-i dati dell'osservazione diretta-“, que s'adjuntaran a la recopilació de les dades materials “-dati materiali-“; el tercer pilar sobre el qual recolza el sistema de recerca serà el constituït per les dades documentals “-dati di documentazione-“

*“Soltanto così, conclude Giovannoni, solo dopo avere costituito dei capisaldi scientifici, (...) si potrà rintracciare tutta la rete delle varie correnti artistiche”*²⁰

L'aproximació a l'estudi del monestir de *Santa Scolastica* exemplifica la metodologia d'aproximació a l'arquitectura proposada per *Giovannoni*. En aquesta anàlisi queden clarament descrites les diferents escales de treball i les diverses disciplines que intervenen en el seu coneixement, des de les més paisatgístiques fins a les més tècniques; des de l'escala territorial a l'escala constructiva (*Figura 3*).

Així doncs, veiem que *Giovannoni* va ser un professional que es distingí per la seva capacitat d'analitzar i discutir dins un sol quadre unitari referències culturals, artístiques, tècniques i científiques totalment heterogènies, essent protagonista de la cultura arquitectònica en un període complex de la història italiana d'entreguerres. *Giovannoni* va promoure la creació dels estudis en el camp de l'arquitectura, històrics i projectuals i va defensar la nova figura professional de l'“*architecte integrale*”, en qui es conjuminen tècnica, art i història. Aquesta defensa de *Gustavo Giovannoni* de l'arquitecte integral va fonamentar els seus últims treballs, materialitzats en la seva obra pòstuma sobre *Antonio di Sangallo il Giovane*. *Giovannoni* estava totalment fascinat per la forta figura de l'arquitecte del *Quattrocento*, figura d'una extraordinària complexitat amb una voluntat d'aprendre insaciable i de perfeccionament en tots els camps, *Antonio di Sangallo il Giovane* segons *Attilio Belli*, “(...) è l'eroe cui si riferisce il carattere dell'architetto “*integrale*...”²¹

Essent un dels defensors de la reforma de l'ensenyament de l'arquitectura a Itàlia, manté la institució de la “*Scuola superiore de architettura della capitale*”, que dirigeix entre l'any 1927 i el 1935, caracteritzada també pels ensenyaments d'història de l'arquitectura i restauració de monuments, càtedra coberta per *Giovannoni* fins a la seva mort. La seva extensa producció teòrica va tractar temes tan diversos com la història, la restauració, la protecció ambiental i la urbanística. Segons *Maria Luisa Neri*, les seves aportacions en aquest últim camp, el de l'urbanisme, varen ser totalment desateses i ignorades²² i no és fins el 1992 que *Françoise Choay* les va valorar amb la seva crítica i va fer-ne possible la reedició. L'any 1931 *Giovannoni* promou la redacció i presentació de la *Carta del Restauro Italiana* coincidint, el mateix any, amb la presentació de la *Carta d'Atenes*²³.

Una de les publicacions més significatives escrites per *Gustavo Giovannoni*, que resum en essència la seva postura davant de l'urbanisme i les intervencions en els nuclis històrics, és el llibre titulat “*Vecchie città ed edilizia nuova*”, publicat a Torí en una primera edició l'any 1931.

Els conceptes d'urbanisme defensats i promulgats per *Giovannoni* en aquesta obra, no varen ser ni entesos ni admesos per part del poder civil de l'època. *Françoise Choay*, en el pròleg de l'última reedició d'aquest llibre, assegura que la seva obra no va ser solament amagada per raons polítiques i posteriorment condemnada a ésser ignorada fora d'Itàlia, sinó també falsificada i difamada.

Figura 3. Reconstrucció topogràfica del llac a la vall de St. Benedetto. Aixecament del monestir de Santa Scolastica. Secció axonòmica de l'església de Santa Scolastica.

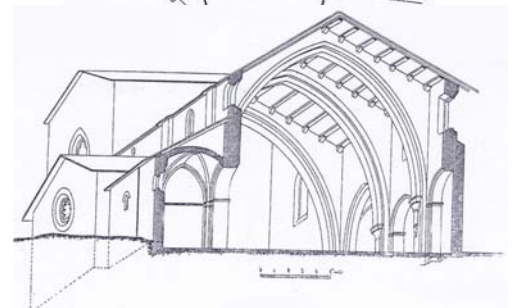
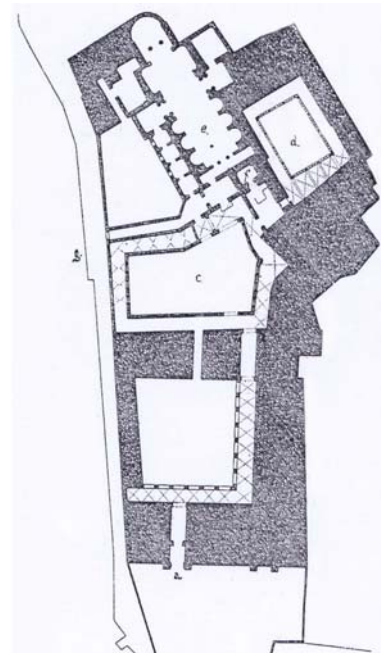
Giovannoni presenta per primera vegada el mètode d'anàlisi arquitectònica aplicat al conjunt de *monestirs sublacensis*, monestirs benedictins establerts al llarg de la vall del riu *Aniene*. La "vall santa" o vall de *Sant Benedetto*, ha estat la seu de l'establiment d'un conjunt de complexos conventuals que varen rebre el nom de *sublacensis*. *Giovannoni* concentra el seu estudi en dos dels monestirs: *Santa Scolastica* i *dello Speco*.

Giovannoni planteja l'anàlisi dels edificis en un reconeixement dels fonaments científics de l'establiment, per procedir posteriorment a analitzar les varietats de corrents artístiques que els caracteritzaven.

El seu mètode d'anàlisi es fonamenta en tres pilars: les *dades d'observació directe*, les *causes permanents del context o ambient* i les *dades documentals històriques*. Amb aquest creuament d'informació es podrà arribar a entendre la lògica d'implantació i execució d'aquestes construccions.

Les dades d'observació directe, amb un aixecament que va des del territori fins al més particular de l'aixecament de l'edifici i els seus sistemes constructius. Les "causes permanents d'ambiente" com el clima, la hidrografia o la geografia, han determinat la topografia i morfologia de l'edifici. Per primera vegada es redefineix la forma i dimensió de l'antic llac, clau per comprendre el criteri de localització de tots els complexos conventuals fundats a la vall de *Sant Benedetto*. L'etimologia del topònim (Subiaco de *sub-laco*), manifesta la importància que aquest gruix d'aigua ha tingut per aquest assentament. La geologia del seu territori va determinar els materials empleats, el sistema de fonaments triats i els ulteriors sistemes constructius que s'han derivat.

Amb aquest assaig sobre *I monasteri di Subiaco*, la història de l'arquitectura apareix com un camp a mig camí entre els problemes tècnics de la construcció i la cultura de la història; aquest mètode implica l'existència de diverses competències delegades a la geologia, la geografia física, la història medieval i la ciència documental. El procés per arribar al coneixement, comprendrà un camp molt més ampli que solsament l'arquitectònic. L'edifici esdevé testimoni d'un procés que inclou l'economia, la tècnica i la geografia contextual.

“Questa volta si dovrà attendere una crisi della società perché la teoria delle scale di gestione e la concezione giovannoniana del patrimonio urbano divengano riferimenti obbligati per ogni riflessione sul processo attuale di urbanizzazione.”²⁴

Segons *Françoise Choay*:

*“ses idées (...) contrecarraient l'idéologie d'un régime avide de grands travaux spectaculaires”.*²⁵

La finalitat d'aquest apartat no és fer un resum del pensament o dels escrits de *Giovannoni*, sinó poder exposar les pautes teòriques i les consideracions de l'autor més il·lustratives per al discurs de la tesi presentada i que m'ajuden, d'una manera clarament intel·ligent, a manifestar la meva postura.

Un dels conceptes presentats per *Gustavo Giovannoni* en aquesta obra va ser l'intervencionisme de l'estat en la planificació dels centres històrics, sota l'abanderament d'una rehabilitació culte i moderna. A principis de segle XX molts centres històrics d'Itàlia i de la resta del món, eren sotmesos a transformacions basades en la consideració dels monuments o edificis representatius, com l'única referència per a convertir-se en el motor de la salvaguarda o la revitalització dels centres històrics, redactant i construint projectes que esventraven els nuclis consolidats a favor d'aconseguir forçades perspectives o grans places en front dels monuments, i defensant, moltes vegades, un fals sanejament o millora de qualitat de vida de la població que hi habitava. Intervencions que feien desaparèixer d'una manera totalment “culte” gran part de la trama urbana i de l'arquitectura desprotegida que les configurava. Especificitats arquitectòniques, constructives, formals, socials i emotives que anaven desapareixent sota la decisió d'uns projectes magnificats i avantguardistes de l'època. Aquestes realitats varen ser analitzades i manifestades per *Giovannoni* en el seu llibre abans esmentat. Transcriu unes declaracions del primer capítol:

*“E così è avvenuto che molte delle nostre belle città hanno perduto in parte il loro carattere e la loro bellezza, senza divenire vere città moderne, adatte al nuovo ritmo di vita, alla nuovissima e vastissima funzione urbana; e la banalità dell'aspetto si è associata alla insufficienza dei mezzi di sviluppo”*²⁶

*“Le nostre città e le nostre borgate sono quasi tutte, non solo nei loro monumenti ma nel loro insieme, mirabili gemme, a cui occorre un grave e reverente senso di responsabilità nel porre le mani nei mutamenti necessari che le portino a funzione di vita nuova”*²⁷

Aquest punt és important, ja que és aquí on clarament les consideracions de *Giovannoni* estableixen una relació directe i indissoluble entre l'urbanisme i l'arquitectura, entre la gran escala i la petita escala. La consideració de la protecció de l'urbanisme sense considerar la protecció de l'escala més propera entesa com arquitectura, no és possible i a l'inrevés tampoc.

El “*saber habitar*” i “*saber construir*” dels nuclis històrics, són els dos pilars fonamentals que configuren la seva riquesa antropològica, riquesa que, segons *Giovannoni*, estava totalment amenaçada de perill de mort.

La riquesa dels nuclis històrics resideix en la seva totalitat. Els monuments han estat i són elements representatius d'un poder, d'un moment històric, social econòmic o cultural d'un poble però han viscut formant part d'un engranatge molt més complex i ric que la seva pròpia consideració. L'arquitectura d'escala més petita que ha anat

configurant els carrers, donant vida al comerç, aixoplugant els recorreguts urbans o constituint els espais d'utilitat domèstica, representa i representava, segons *Gustavo Giovannoni*, l'essència de l'urbanisme a protegir, configurat per la diversitat de tipologies i la complexitat de la morfologia urbana constituent.

Giovannoni analitza l'estructura i les característiques de les plantes de les ciutats històriques, i afirma que les trames urbanes mai no s'han improvisat, sinó que són fruit d'una geometria i una voluntat pensada sempre sota una ment directiva, aconseguint aquesta, un estil propi sigui d'ordre col·lectiu o d'ordre individual. Segons *Giovannoni*, ja que l'home no improvisa els sistemes complexos, però els estudia, els desenvolupa i els aplica, els estils de les ciutats sorgeixen sovint d'un concepte formal i abstracte, però donant correcte resposta a les necessitats més positives de la ciutat.

L'autor, en el seu assaig, recorda el replanteig de les ciutats precedents, les quals es manifesten a través de formes i trames sempre pensades i voluntàriament establertes, des de la ciutat antiga fins l'actual. *Giovannoni*, quan estudia l'establiment d'aquestes ciutats antigues, s'atura a analitzar la teoria, les intervencions i el pensament de l'arquitecte i filòsof *Ippodamo de Mileto* que, segons ell, va ser un dels únics pensadors que ja en el segle V va escriure i va establir teoria sobre l'urbanisme d'una manera seriosa i completa, podent-ho demostrar en gran quantitat de plantes de ciutats hel·lenístiques i romanes com Alexandria, Pompeia, Priene, Ostia, Leptis Magna, Timgad, Tebassa, etc.²⁸

Sobre la ciutat medieval, amb la seva falsa aparent espontaneïtat, ens diu:

*“Ciò non esclude che il Medio Evo non abbia avuto formali criteri d'arte nel tracciamento delle città e non giustifica la credenza comune che queste siano sorte in tal tempo secondo una formazione spontanea, al di fuori di norme che ne abbiano guidato la vivace irregolarità caratteristica...”*²⁹

Giovannoni fa també esment de la ciutat del Renaixement afirmant que ha representat el període dels tractats i de les proporcions formals, però la veritable importància d'aquestes establiments, analitzats des d'un punt de vista diacrònic, resideix en la riquesa del seu solapament constructiu, formal i funcional que han acumulat al llarg del temps. En el seu llibre l'autor ens confirma:

*“...ma non minore interesse presenta il considerare come tali stili si siano sviluppati non già distinti in manifestazioni diverse, ma intersecantisi ed interferentisi sullo stesso suolo.”*³⁰

La riquesa i la superposició d'estructures de diferents èpoques i diverses característiques no tal sols es localitza en els conjunts o edificis representatius d'una ciutat sinó que la trama urbana que la culmina serà la que ens descobrirà, en la seva immensa majoria, aquesta complexa realitat, que tindrem que entendre i reinterpretar per poder-la posar en valor en el moment adequat.

El títol triat per a la seva publicació *“Vecchie città ed edilizia nuova”* ja és per si mateix un títol provocatiu i polèmic: enfrontar lo vell amb el nou. Això en valor absolut, sembla que no pugui generar cap possible dubte: la vella ciutat substituïda per la nova edificació. La cultura de l'*Ottocento*, amb la seva pràctica urbanística, va convertir en “velles” les nostres ciutats heretades. Varen atribuir-los una connotació negativa per tal de justificar la seva brutal substitució amb la nova arquitectura, o bé per justificar l'abandó o la profunda transformació. *Giovannoni* en el seu escrit reconduïx el concepte de “ciutat vella” a la dignitat de “ciutat existent”, sense recórrer a l'expressió de “centre històric”.

La “*ciutat vella*” giovannoniana es converteix en un objecte d’estudi en la seva totalitat, amb un doble valor assignat: en quan a veritable lliçó d’urbanisme i en quan a ésser un patrimoni urbà del qual hem de saber-ne respectar les especificitats. Per això, segons *Giovannoni*, la coneixença de la història urbanística és de fonamental importància a fi d’individualitzar les “*especificitats o característiques de les velles ciutats*”

La postura intel·lectual defensada per *Gustavo Giovannoni* ha generat en aquests últims anys una veritable reconsideració de determinades premisses en el camp de la protecció i rehabilitació.

L’assignació del valor històric al global del nucli construït, incloent la totalitat de la seva forma urbana, és el resultat de l’evolució del pensament urbanístic italià d’aquest últims trenta anys. La salvaguarda extensiva a la totalitat de les especificitats d’un barri, d’un poble o una ciutat, no solament com a culte a determinats monuments històrics. L’arquitecte *Patrizia Ingallina*, *Maître de Conférences Associé* a l’Institut d’Urbanisme de Paris (Université Paris-Val-De-Marne) ens afirma:

*“Cette conception “piétale” de la ville ancienne représentait pourtant une évolution par rapport au “culte” consacré précédemment aux seuls monuments historiques. Cette évolution a pu se faire grâce à l’oeuvre anticipatrice du théoricien italien Gustavo Giovannoni (1873-1943)”*³¹

Tot i que, per motius ideològics, no va ser reconegut pels seus contemporanis, *Giovannoni* va orientar la cultura urbanística italiana, determinant les seves característiques. Ja a principis de segle, en la publicació abans esmentada de “*Vecchie città ed edilizia nuova*”, *Giovannoni* manifesta la necessitat de passar de la noció de “*protecció del monument*” a la de “*protecció del nucli històric*” entès en la seva globalitat. Escriu sobre la importància del context urbà i sobre l’*“ambiente”*, on el monument s’integra i amb el que ha de mantenir una dialèctica constant. *Giovannoni* posa implícitament l’accent sobre les “*relacions*” entre els “*elements*” del context, més que sobre els “*elements*” en si mateixos.

La seva postura i convicció va determinar l’establiment del criteri de protecció dels nuclis històrics a Itàlia. Itàlia va ser la pionera en la salvaguarda del centre històric, entès com a unitat, com a conjunt de relacions culturals, socials, visuals, morfològiques i arquitectòniques, abordant la problemàtica urbana de manera completa, compilant-se finalment en la noció de *recupero*. És per això que crec imprescindible conèixer el raonament exposat per la *Dra. Patrizia Ingallina* -professora a l’*Institut d’Urbanisme de Paris -Université Paris-Val-de-Marne-* a la seva tesi doctoral “*Les Politiques de Réhabilitation et de Reconquête des Espaces intra-urbains. Le Recupero en Italie et la réhabilitation en France: deux conceptions diverses de la réutilisation. Les exemples de deux aires désaffectées: le “recupero” de l’aire Galileo à Florence - la réhabilitation/rénovation de l’aire Citroën à Paris*”. (Veure Apèndix 6)

*“...Dejà au début du siècle, il explique la nécessité de passer de la notion de “protection” du monument à celle de protection d’un ensemble urbain. Il parle, à ce propos, de l’importance du contexte urbain, de l’“ambiente” dont le monument fait partie et avec lequel il doit maintenir une dialectique.”*³²

Aquesta postura ha permès de considerar la teoria de la ciutat com un *sistema de relació* especialment desenvolupat per les escoles *Tipo-morfològiques* i les de la *semiòtica de l’arquitectura* iniciades en els anys cinquanta. La majoria de les ciutats i pobles d’Itàlia tenen els nuclis històrics morfològicament molt definits i tipològicament molt diferenciats. La *tipo-morfologia* estudia la ciutat com un tot integrat: arquitectura i urbanisme, el concret i el global, la trama urbana i el sistema constructiu.

La Dra. Patrizia Ingallina, expressa molt bé la concepció i aplicació de la teoria de les escoles tipomorfològiques:

"(...) Ainsi, les centres et les quartiers anciens peuvent "servir" aux fonctions actuelles à condition qu'elles s'y adaptent et en respectent la morphologie. (...) "modernisation" de la ville ancienne peut se faire seulement si les nouvelles affectations sont compatibles avec ses structures. (...) La connaissance de l'histoire est donc un préalable à toute intervention en tissu ancien. (...) Pas question de démolitions importantes capables d'altérer la typologie d'un bâtiment et de changer l'image d'un quartier (...)"³³

Aquest concepte també ha estat defensat per l'arquitecte italià Giancarlo De Carlo, autor del *Pla de Reforma de la ciutat d'Urbino* l'any 1965:

" (...) La réutilisation ne consiste pas simplement à remplir avec une autre fonction des édifices désaffectés. Au contraire, leur réutilisation est un cas particulier du problème de la "conservation de l'énergie". Énergie qui, dans le cas des architectures anciennes, est relative à la sédimentation des cultures "bâties" et des techniques de construction: elles se retrouvent toutes "écrites" dans les édifices en question. Nous ne pouvons pas détruire ou transformer tout cela: une architecture est comme un organe humain, on ne peut pas l'utiliser n'importe comment, elle ne peut pas remplir des fonctions pour lesquelles elle n'est pas faite (...)"³⁴

Els criteris del *restauro moderno e scientifico* aplicats a Europa durant els anys vint i trenta, exercien mètodes de treball considerats segurs i que oferien, a la majoria dels crítics de la restauració, garanties suficients de conservació del patrimoni monumental. En arribar la Segona Guerra Mundial, els bombardejos varen provocar a les ciutats italianes un grau de danys tan enorme sobre el patrimoni monumental, que es va considerar totalment inoperatiu aplicar les metodologies de l'etapa pre-bèl·lica, degut a la rigor del procés (anàlisi, aixecaments, intervencions estudiades fins el més mínim detall) ja que s'havia d'actuar amb eficàcia i rapidesa per retornar tota possible normalitat a les zones ja pacificades. És en aquest entorn on emergeix la crítica al *restauro scientifico*, sorgint una alternativa sòlidament configurada: el *restauro critico*, encapçalada per Cesare Brandi i Roberto Pane. La crítica més contundent vers Giovanni i la Carta d'Atenes es fonamenta en l'excés de valor atorgat als arguments històrics, defensant que sobre aquests prevalen els valors artístics. Es concep l'arquitectura com a art i es manté conseqüentment que l'obra d'arquitectura és una pura obra d'art. El *restauro critico* desembocaria en la pràctica negació de tot *concepte general de restauració* pel fet que tota obra disposa d'un valor individual, intrínsec a les seves pròpies especificitats. Després de la Segona Guerra Mundial, va prevaldre la doctrina de la reutilització del passat històric, donant entrada al discurs *funcional* per garantir l'ús dels edificis del passat³⁵. Cesare Brandi fundà l'any 1960 el *Instituto Centrale del Restauro* que dirigí durant vint anys i des d'on consolidà els seus principis bàsicament recollits en la *Carta de Restauro de 1972*³⁶.

A Catalunya, l'any 1914 fou creat per la Diputació de Barcelona el *Servei de Catalogació i Conservació de Monuments*, nom que va mantenir fins el 31 d'octubre de l'any 1986. Aquest organisme, actualment anomenat *Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona -SPAL-*, fou el primer en existir, en una administració pública espanyola, dedicat exclusivament a la salvaguarda, conservació i restauració del patrimoni monumental. L'arquitecte Antoni González Moreno-Navarro, n'és el cap des de l'any 1981. A la *Memòria SPAL 1993-1998*, Antonio González Moreno-Navarro afirma que cap teoria universal formulada al llarg d'aquestes centúries ha generat per si sola respostes globals vàlides per afrontar la complexa problemàtica de cada acció particular. Una incapacitat, segons l'autor, que s'ha aguditzat en els

últims decennis. Segons *Antoni González*, no sembla que la solució es trobi en la redacció de noves cartes científiques o de normatives i recomanacions internacionals d'abast encara més universal. En primer lloc, segons l'autor, per la impossibilitat que aquestes donin unes respostes eficaces a una praxis cada dia més diversificada com a conseqüència de problemàtiques i mentalitats particulars tan dispars. Però també, afirma *Antoni González*, pel risc que aquestes cartes universals siguin utilitzades des dels països desenvolupats o des de mentalitats dominants per tractar d'imposar uns models determinats de comportament, tant pel que fa als fins (manipulant ideològicament o comercialment el patrimoni) com als mitjans de la restauració (contemplada sovint com un mer problema científic o tecnològic), oblidant en tots dos casos els autèntics destinataris de la protecció d'aquest patrimoni ³⁷.

Segons el cap de Servei del SPAL, s'han d'afavorir els mecanismes de reflexió que permetin, des de cada mentalitat, cultura i idiosincràsia, analitzar sense perjudicis la problemàtica pròpia i formular uns postulats generals respecte a la manera com ha de ser tractat el patrimoni en cada context i de quina podria ser la resposta més eficaç per aplicar en cada cas ³⁸.

Aquest interès ha mogut al *Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona* a definir un mètode de treball capaç d'oferir unes pautes a la seva activitat restauradora. Aquest mètode s'ha denominat *Mètode SCCM* -en record de la denominació inicial del servei, el Servei de Catalogació i Conservació de Monuments-, conegut també com a *restauració objectiva*. Aquest adjectiu, segons l'autor, no fa referència al concepte de *certesa* o *irrebatibilitat*, sinó a l'accepció d'objectiu com "*pertanyent o relatiu a l'objecte en si i no a la nostra manera de pensar o sentir*". La restauració objectiva, segons *Antonio González*, ha de ser entesa, per tant, com aquella en què, a diferència del que ha estat més habitual fins ara, compta més l'objecte (el monument) que la manera de pensar o de sentir del subjecte restaurador, és a dir, que les teories, doctrines, ideologies o escoles genèriques amb les quals aquest es pugui identificar ³⁹.

Aquest mètode d'actuació ha estat presentat a la *Memòria SPAL 1993-1998, Volum 1* i durant aquests últims anys ha estat àmpliament experimentat en una gran quantitat d'obres de restauració, presentades en el *Volum 2* de l'esmentada memòria ⁴⁰.

En aquestes últimes dècades, un dels professionals que ha lluitat més per revalorar l'interès vers el coneixement dels nuclis històrics ha estat l'arquitecte italià *Giancarlo De Carlo*, considerat com una de les autoritats morals de l'arquitectura italiana, durant aquests últims cinquanta anys de treball, com a constructor, pedagog, teòric i militant.

Giancarlo De Carlo (1919-2005) va reflexionar i treballar activament per donar forma i determinar el seu posicionament envers l'estudi i la intervenció de l'estructura urbana dels nuclis històrics. *Giancarlo De Carlo*, motivat per aquesta inquietud, va crear l'any 1976 el *Laboratorio Internazionale di Architettura e Urbanistica (ILAUD-International Laboratory of Architecture and Urban Design)* que va funcionar, dirigit per ell mateix, durant vint-i-set anys. A l'*ILAUD* hi participaven anualment dotze de les més ben considerades escoles d'arquitectura europees i nord-americanes, amb dos professors i sis alumnes cadascuna, realitzant treballs de recerca i projectació en un curs residencial que es desenvolupava durant cinc setmanes estivals a Itàlia. *Giancarlo de Carlo* va iniciar el seu laboratori, concentrant l'esforç vers l'enteniment i anàlisi dels nuclis històrics. Aquesta realitat va cristal·litzar en un ingent treball de reflexió, investigació i projecte que ha estat degudament arxivat i publicat anualment per la revista *ILAUD*.

Aquesta trajectòria d'inici va permetre a *Giancarlo De Carlo* transmetre des de l'ILAUD, la seva peculiar estratègia d'aproximació a l'estructura urbana. Durant els dotze primers anys, l'ILAUD va dedicar els seus esforços a analitzar i conèixer la morfologia i les especificitats de la trama històrica de les ciutats d'Urbino i Siena, ciutats emblemàticament conegudes per la bellesa del seu traçat i la seva arquitectura. A partir de l'any 1988 i durant tres anys consecutius, l'ILAUD va dedicar el curs a *Ciutat Contemporània*, plantejant el seu enunciat de treball en un emplaçament perifèric de la ciutat de Siena, en un barri d'estructura i concepció completament contemporània: *Il caso di San Miniato*, exposat en la publicació *Documento sul quartiere di san Miniato a Siena*. Aquest canvi, que segons paraules del propi De Carlo, "a prima vista potrebbe sembrare brusco, in realtà era stato del tutto naturale"⁴¹. L'exhaustiva recerca feta durant els anys anteriors sobre la Siena històrica era considerada, per De Carlo, una experiència preparatòria ineludible per poder *reprojectar* la ciutat generada al seu entorn que, en el arc de les tres últimes generacions, havia configurat una munió de construcció a la qual, generalment, no se li assignava la qualitat de la seva predecessora. Per De Carlo entendre el funcionament formal, funcional i constructiu d'un nucli històric era condició inevitable per poder establir les relacions arquitectòniques, paisatgístiques, socials i urbanes que propiciaran un creixement adherit de qualitat, fent que ambdues realitats construïdes es puguin enriquir mútuament. No pot existir un rebuig entre ambdues estructures. L'experiència de *Sant Miniato* va marcar un important impuls en la reconsideració del disseny urbà, en la necessitat d'entendre exhaustivament la morfologia dels nuclis històrics per saber-los fer dialogar exitosament amb els nous plantejaments proposats.

Giancarlo De Carlo, amb aquest posicionament, constata que la idiosincràsia d'un poble no resideix només en el seu nucli històricament classificat i que un bon urbanisme actual ha d'assolir el repte de convertir totes les seves propostes en futures intervencions històricament reconegudes i valorades, configurant una única estructura funcional i qualitativa que respecti les especificitats de cada època.

Així com a l'escola italiana l'aproximació a l'anàlisi dels *centri storici* ha tingut un dels seus màxims exponents en la figura de *Giancarlo de Carlo* i en l'experiència de l'ILAUD, a Catalunya, a l'*Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona* funciona des de fa més de trenta anys el taller de projectes arquitectònics i l'*equip de recerca de la forma urbana a Catalunya*, dirigit per l'arquitecte i catedràtic *Dr. Josep Muntanola i Thornberg* i la *Dra. Magda Saura i Carulla*, llicenciada i doctora en història de l'art per la Universitat Autònoma de Barcelona i *ph.D. Environmental Design, Universitat de Califòrnia, Berkeley*. La dinàmica d'aquest equip està dedicada plenament a l'anàlisi de les estructures urbanes existents fonamentalment en el nostre país, i aporta un veritable fons de coneixement de la *forma urbana a Catalunya*.

Catalunya conté una gran quantitat d'estructures urbanes amb una riquesa cultural immensa i molt destacable sobre el patrimoni arquitectònic europeu. Aquestes estructures urbanes no configuren solament el nucli "antic", "històric" o "vell" de les viles o ciutats més reconegudes, sinó que es troben disseminades en tot el territori català en forma de petits pobles, alocs, sagreres o construccions aïllades, constituint un patrimoni de petita escala, molt vulnerable i de fàcil destrucció, degut a la seva ubicació, falta de protecció i molts cops, desconeixement dels valors essencials que el defineixen. La majoria d'aquests nuclis són de petita escala, sense grans edificis, fet que, d'altra banda, és justament el que li confereix el valor cultural esdevingut de la seva pròpia forma constituent.

El *Dr. Josep Muntanola Thornberg* i la *Dra. Magda Saura i Carulla*, han coordinat i dirigit els seus alumnes i col·laboradors durant aquestes últimes dècades, cristal·litzant

aquest esforç en un ingent treball d'investigació que ha configurat amb els anys, l'*Arxiu de la forma urbana a Catalunya*.

L'*Arxiu de La forma urbana a Catalunya* conté, fins avui, més de quatre-cents municipis de parla catalana analitzats i dibuixats, amb la finalitat d'entendre la seva forma urbana i la seva arquitectura, i així poder modernitzar-la sense destruir-la, fet essencial a l'hora de plantejar una transformació seriosa del nostre medi ambient construït. Durant aquests últims anys, l'esforç metodològic s'ha estès i aplicat a diverses estructures urbanes arreu del territori espanyol i també europeu i americà. Aquest fet constata que la riquesa d'aquest treball no resideix, tan sols, en l'aportació cultural que implica el coneixement obtingut sobre les trames analitzades, sinó també en la presentació de la metodologia emprada com una estratègia practicable sobre tota estructura urbana existent arreu del món ⁴².

Els directors de l'equip han defensat i transmès als seus alumnes i col·laboradors, la metodologia per *entendre* la complexitat de la realitat construïda, urbana i territorial, que confereix el fonament intel·lectual i científic per establir i proposar projectes d'intervenció, equilibrats dialògicament amb el seu entorn, fet que, al cap dels anys, ha derivat en els reconeixements que se li atorguen.

El conjunt de documentació generada durant aquest últim trentenni és dipositat a l'*Arxiu Nacional de Catalunya* des de l'any 1995 on segueix el procés propi d'adequació arxivística, sota la coordinació de la directora del fons la *Dra. Magda Saura i Carulla* i de la pròpia institució.

La meua col·laboració amb el *Dr. Josep Muntañola i Thornberg* i la *Dra. Magda Saura i Carulla* durant aquests últims dinou anys, em possibilita per poder descriure amb rigor la metodologia i estratègies de treball que caracteritzen el posicionament científic i pedagògic que els defineix i que han estat el motor d'arrencada en l'execució d'aquesta tesi.

El mètode de treball es fonamenta en assolir el coneixement de l'arquitectura edilícia i l'estructura urbana i territorial, des de la seva pròpia forma, per poder aprehendre i comprendre les seves peculiaritats. Saber reconèixer, observar i treballar amb la pròpia *geometria de la forma*. La *Dra. Magda Saura* a la introducció del llibre "*Pobles Catalans*" inicia la seva presentació afirmant:

"Aquest llibre és un itinerari a través de la història laberíntica de l'art català de la forma urbana" ⁴³

Crec que aquesta afirmació conté conceptes fonamentals de la *forma urbana* dels nostres pobles i ciutats. La *forma urbana* entesa com a traçat, alhora artístic i científic, lluny dels sorgiments urbans aleatoris i improvisats. La *forma urbana* entesa com a *Art*, com a manifest construït d'una determinada voluntat expressiva, fonamentada en les necessitats defensives, estilístiques i culturals d'una època històrica i uns personatges concrets, determinant un veritable *signe d'identitat cultural*.

El resultat de l'activitat constructiva de la humanitat, cristal·litzat en la forma urbana dels nuclis urbans actualment existents, ha quedat progressivament enregistrat al llarg dels segles en un conjunt de documentació adequadament generada, per acomplir finalitats de naturalesa ben distinta segons el cas. Dibuixos, gravats, plànols, relleus, escrits o fotografies han estat els mètodes més usuals de transmissió. La persona destinada a elaborar el document, en cada moment concret de la història, haurà posat de manifest el traçat urbà i els seus elements constituents depenent de la finalitat de la representació i dels instruments tècnics de què disposava.

Figura 4. Plànols del fons Forma Urbana Catalana (ANC). Exemple de superposició feta l'any 1994 per la professora Magda Saura i Carulla i els seus estudiants, Universitat Politècnica (ETSAB). Es va observar que al comparar un expedient d'obres de l'any 1861, realitzat per l'arquitecte municipal Miquel Garriga i Roca, amb un plànol parcel·lari actual, hi apareixien traces de carrers i vials històrics, tal com el de la prolongació del carrer Abaixadors.

Figura 4. Plànols del fons Forma Urbana Catalana (ANC).

L'anàlisi de la *forma urbana* practicat pel *Dr. Josep Muntañola* i la *Dra. Magda Saura* es basa fonamentalment en la utilització de la representació planimètrica dels traçats, adoptant com estratègia la *superposició geomètrica de les plantes*.

Les primeres representacions gràfiques de les ciutats o de fragments d'elles, es varen presentar en forma de pintura, gravat o esquema. A Catalunya, no es pot parlar de cartografia urbana fins 1714, quan Verboom, l'enginyer militar francès que projectà la Ciutadella, creà Escola a la península. A Catalunya i a altres arxius europeus com Viena i Paris -degut a la regència de la casa d'Habsburg i a l'ocupació napoleònica-, existeixen conjunts planimètrics de gran interès que és important tenir localitzats en el moment d'iniciar el nostre estudi ⁴⁴. Normalment l'aixecament planimètric era dibuixat, per poder definir plantejaments bèl·lics ⁴⁵ ja sigui per imperatius de projecció -muralls, baluards-, ja sigui per motius d'estratègia, per assenyalar les millores urbanes proposades en una ciutat ⁴⁶, per plantejar eixamplaments o reformes generals dels nuclis ⁴⁷ o bé per representar els patrimonis senyorials o monacals entre altres.

La superposició planimètrica de les antigues plantes existents amb el parcel·lari actual dels nuclis urbans, possibilita identificar antigues traces desaparegudes que han determinat la geometria actual dels actuals parcel·laris urbans. La superposició d'un antic plànol amb la planimetria actual d'un nucli urbà, permetrà entendre determinades complexitats del parcel·lari més recent que, actualment no disposen de coherència i lògica dins la ciutat contemporània que les empara, però que a través de la pràctica de la superposició, podrem descobrir la lògica funcional i formal del seu passat i entendre la manca de sentit que pateixen envers la present realitat.

Les representacions planimètriques antigues solen contenir correctament representats els conceptes de la forma urbana que descriuen, però amb una evident deformació mètrica i formal del seu traçat.

Per iniciar l'anàlisi a través de les superposicions s'ha de seguir una estratègia ben concreta. Els dos plànols triats per realitzar la superposició s'hauran d'escalar per intentar apropar al màxim la seva similitud mètrica. Prenent la distància entre edificis o elements representatius del nucli urbà, podrem posar els dos plànols a la mateixa escala, assumint que en escalar el plànol més antic i quadrar una de les seves parts, procedirem a desquadrar les altres, a causa de l'evident i comprensible deformació de l'antiga representació. L'habilitat de l'arquitecte en la identificació de les especificitats de la forma, l'hauran d'ajudar a distingir entre les autèntiques divergències de les traces i les aparents falses no coincidències, fruit de les diferents metodologies emprades en la configuració dels documents.

La superposició es realitzarà entre el parcel·lari actual i l'antiga documentació planimètrica de què es disposi o que es trobi oportú utilitzar. Posteriorment es procediran a realitzar diferents superposicions entre els antics plànols existents que permetin analitzar l'evolució de la forma urbana en els diversos moments de la seva formació i transformació. Aquest mateix exercici es podrà realitzar amb qualsevol representació de conjunt edificat o unitat edilícia.

La superposició permet, d'una manera totalment objectiva, la identificació geomètrica de les coincidències i les divergències dels traçats, i aporta una clara conclusió a través de la pròpia evidència de la forma urbana. Aquesta pràctica ha permès identificar el traçat de la muralla sobre el parcel·lari actual, localitzar l'emplaçament d'antigues edificacions (castells, monestirs, torres de guaita, etc.) o entendre la complexitat parcel·lària i viària dels nuclis urbans estudiats (recuperació d'antics jardins o patis a l'interior de les illes, localització de traçats viaris desapareguts, identificació de blocs parcel·laris cronològicament similars, de etc...)

En concretar l'estudi en un fragment determinat de forma urbana, s'efectua un aixecament de la seva planta baixa, on es representen tots els elements constructius, que faran possible la identificació de l'existència de restes físiques concordants amb la prèvia conclusió analítica esdevinguda de la *superposició geomètrica de les plantes* (murs, espais, obertures, arcs, etc...). (Figura 4 i 9)

La *superposició geomètrica de plantes* com aproximació a l'anàlisi morfològica dels nuclis urbans proporciona una segona eina d'aplicació, no tan immediata com la primera però igual de poderosa a l'hora de permetre el coneixement del traçat de les configuracions urbanes. Aquesta segona opció requereix el coneixement de les circumstàncies històriques i culturals que han definit el creixement o la transformació del nucli urbà estudiat.

A Catalunya -així com també a la resta del món- existeixen nuclis urbans que tenen documentada l'antiga existència d'estructures edificies específiques (castells, monestirs, sagreres, torres, etc.) que varen determinar d'una manera contundent la lògica de formació de la seva forma urbana. Aquestes estructures edificades, amb el pas dels segles, poden arribar a desaparèixer sense deixar, a primer cop d'ull, cap rastre de la seva anterior presència ni cap document gràfic que permeti la seva correcta ubicació i estudi de la repercussió que aquestes varen tenir en el desenvolupament posterior de la trama. A nosaltres ens arriba un parcel·lari amb unes connotacions que no disposen de cap lògica llegides sobre elles mateixes.

En aquest cas el mètode proposa la superposició de la trama actual amb models tipològics o ideals coneguts per poder aproximar-nos, a través d'una *superposició geomètrica-conceptual*, al coneixement de la lògica de formació del lloc. Els models tipològics utilitzats disposen d'unes mesures i característiques històricament definides que possibiliten, per analogia, realitzar una *superposició geomètrica* però alhora *conceptual*, on la comprensió de la disposició parcel·laria actual quedarà justificada o entesa a través de les coincidències amb el model establert.

El Dr. Josep Muntañola i la Dra. Magda Saura varen proposar i exercitar aquesta estratègia analítica en el seu equip de recerca d'*Història Urbana a Catalunya*. Els resultats varen ser sorprenents. Es va fer un treball de recerca on s'estudià la repercussió de la implantació d'antics *monestirs benedictins* durant l'època carolíngia en un conjunt de pobles catalans, on aquesta estructura, històricament documentada, havia desaparegut en part o per complet.

El model tipològic utilitzat va ser el plànol del monestir benedictí de St. Gallen -"St. Galler Klosterplan"- del segle IX, gelosament custodiat durant dotze segles a la biblioteca de l'actual monestir -*Stiftsbibliothek*-. L'anomenat "St. Galler Klosterplan" és un *Unikat* compost per cinc pergamins cosits entre ells que componen conjuntament un plànol de 112x77,5 cm. que representa la planta modèlica d'un gran monestir amb totes les dependències descrites (Figura 5). La *Regula monachorum* de Sant Benet de Nursia va ser l'opció o norma de vida adoptada pel conjunt de monestirs que s'estenien fructíferament pel regne carolingi. La planimetria del "St. Galler Klosterplan" representaria la *Idea monasterii*, l'ordenació arquitectònica ideal per a l'acompliment de la vida monacal regida per St. Benet. L'esquema de distribució del "St. Galler Klosterplan" va ser l'utilitzat en la construcció dels monestirs bastits en els pobles de la Marca Hispànica o territori de la Catalunya Vella, durant l'època d'influència de l'imperi carolingi. Aquesta planimetria, per la qualitat del traçat i exactitud de les descripcions, segons Linus Birchler de Zürich, representa l'aixecament rigorós de planta conegut més antic del món ⁴⁸.

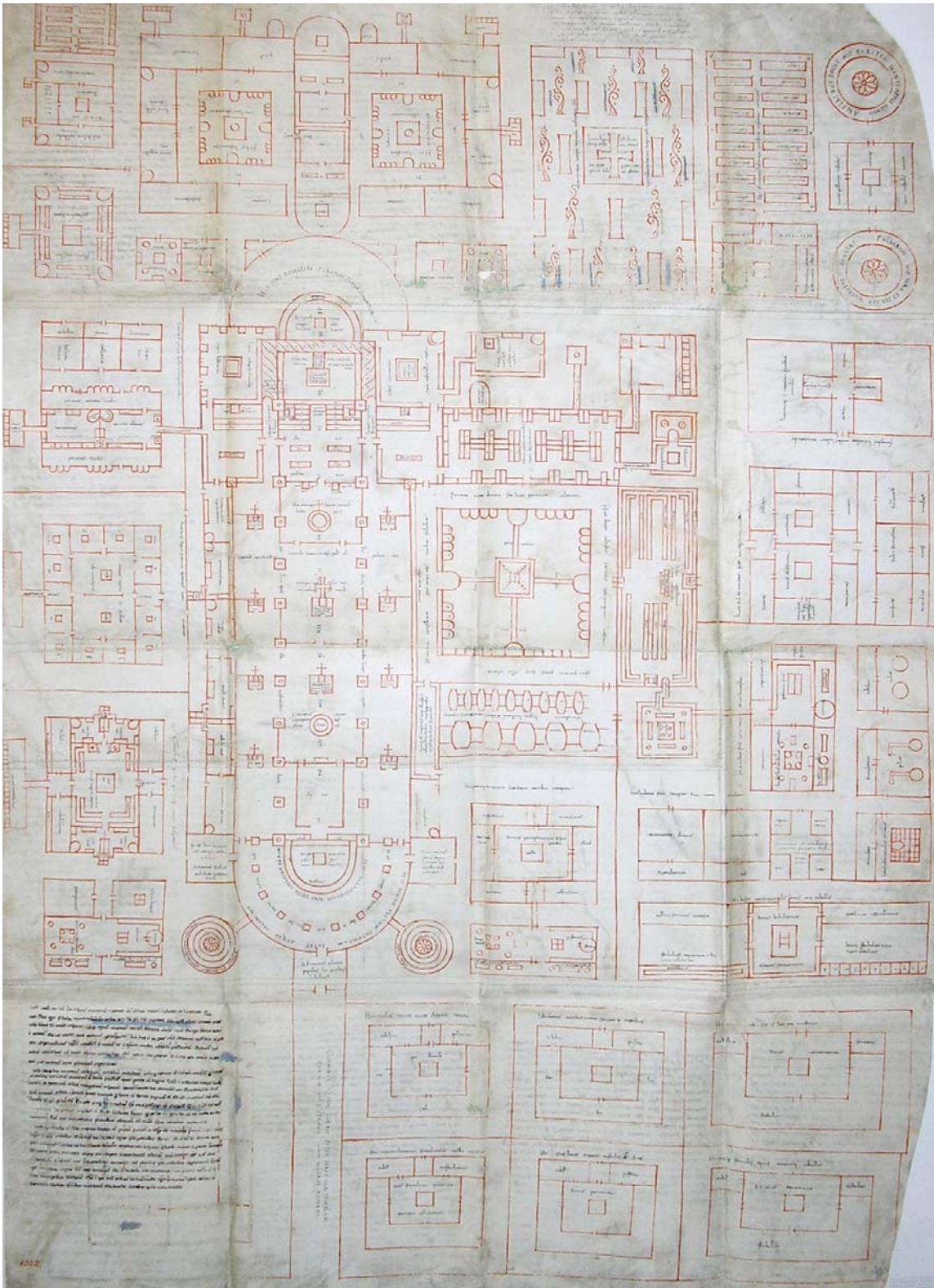

Figura 5. "St. Galler Klosterplan", Segle IX. Stiftsbibliothek St. Gallen. Planta prototipus del monestir benedictí de St. Gallen -Suïssa-.

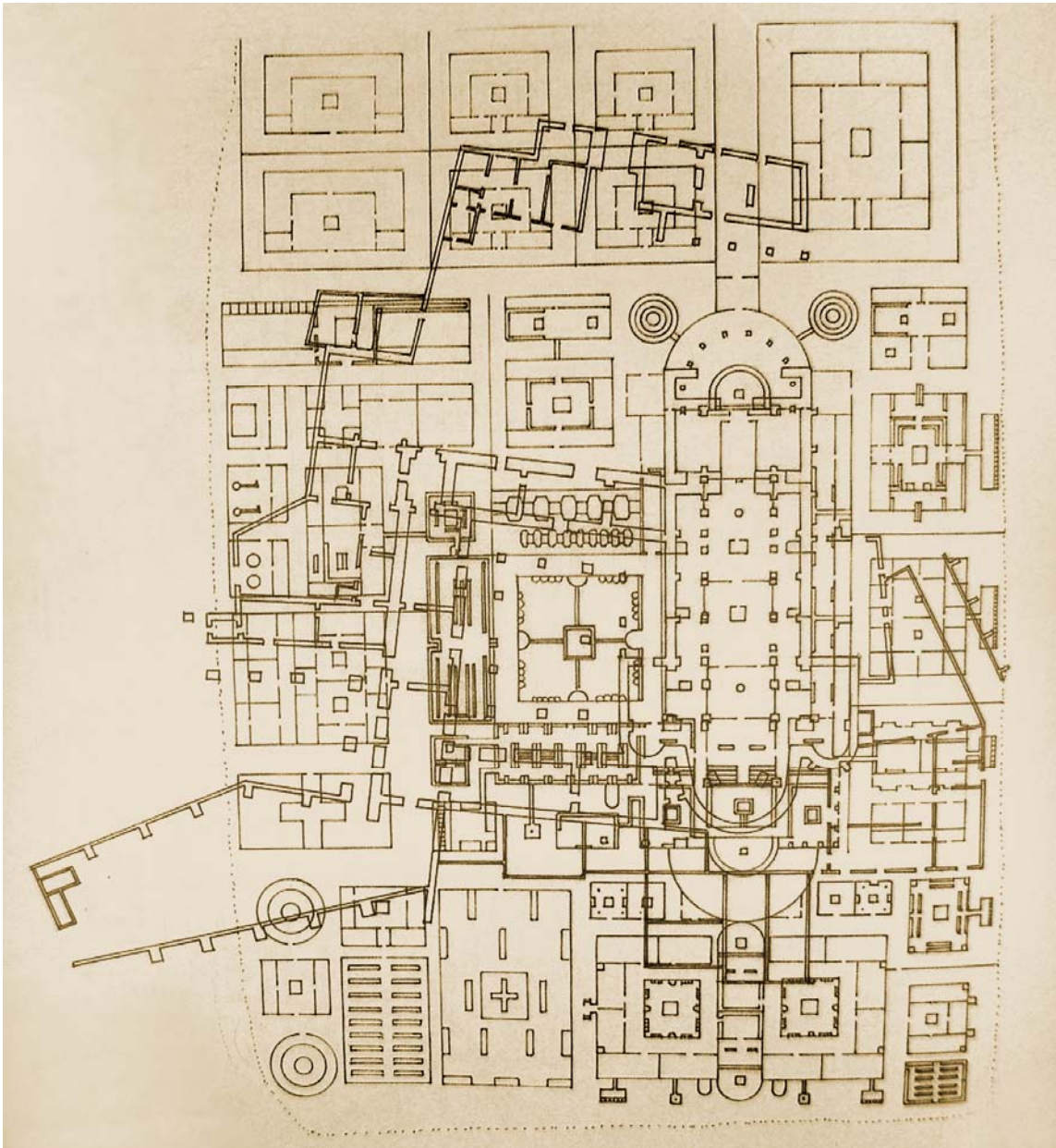

Figura 6. Superposició de la planta prototípica de "St. Galler Klosterplan" al damunt de la planta romànic-gòtica de St. Pere de Rodes.

Superposant la planta del “*St. Galler Klosterplan*” amb l’estructura urbana dels pobles catalans on hi ha documentada l’antiga existència del monestir benedictí, es va poder rellegir l’estructura del poble, i identificar en el seu parcel·lari el traçat proporcional de les diverses parts constituents de l’esquema benedictí (*Figura 6*). La pauta tipològica del “*St. Galler Klosterplan*”, va permetre entendre l’aparent complexitat de parcel·lari d’un conjunt de nuclis urbans, que no s’aferraven a cap lògica de formació perceptible i així poder establir projectes més coherents amb la seva realitat formal.

L’exercici de *superposició geomètrica de plantes* no proporciona solament un coneixement de la forma urbana, sinó també un coneixement de l’*estructura territorial* que ha estat transformada pels homes al llarg dels anys. El sistema actual d’ordenació del nostre territori és fruit de successives estructuracions projectades i construïdes per cadascuna de les diferents col·lectivitats que n’han fet ús (parcel·lars, camins, carreteres, canals, modificació de la xarxa hidrogràfic, plantació o tala de boscos, etc.). Cada moment històric ha generat unes peculiaritats paisatgístiques que han modificat progressivament la virginitat del territori original, resultant finalment un traçat que compona, molts cops, un veritable testimoniatge de la trajectòria històrica i d’identitat de la col·lectivitat que l’ha configurat. Però aquests rastres que constitueixen un document paisatgístic d’immens valor cultural, no són, molts cops, identificables a simple vista. La cartografia actual i la fotografia aèria, superposada amb la planimetria antiga, possibilita el reconeixement d’antigues traces que amb els anys han quedat oblidades i obsoletes sense participar enguany del nou funcionament establert (camins ramaders desfigurats, ordenació de les masies en el territori, localització de fites socials, econòmiques o espirituals amb les respectives xarxes de camins que hi conduïen, etc.). La relectura de la lògica d’aquests antics traçats els hi conferirà la coherència necessària per poder ser integrats en la projectació actual del nostre paisatge, així com també permet entendre la relació formal, funcional i cultural de la forma urbana dels nuclis de població amb el seu context territorial.

L’equip de recerca de *La forma urbana a Catalunya* ha realitzat un ingent treball de recerca estès a la totalitat del territori català, del qual cal destacar la secció dedicada al reconeixement i estudi de les antigues *centuriacions romanes*. A Catalunya, els romans no tan sols ens han lliurat l’herència de les seves construccions, sinó que han deixat petjada de la seva organització econòmica i administrativa en la distribució parcel·laria del territori. El sistema administratiu romà, per poder disposar d’un cadastre clar i operatiu a l’hora de cobrar els impostos assignats a la població sobre el tros de terra cultivada, va dividir el sòl productiu en porcions modulades fàcilment identificables, anomenades *centúries* o *centuriació* ⁴⁹.

Aquesta rigorosa distribució mètrica de la propietat és actualment identificable sobre gran part del territori català, però fonamentalment sobre el sòl de la plana empordanesa. L’extrema complexitat històrica del territori d’Empúries el converteix en un exemple únic on identificar clarament el traçat de la centuriació, descobrint la seva modulació i orientació. El *Dr. Josep Muntañola* i la *Dra. Magda Saura* varen dirigir un gran nombre de treballs dedicats a la recerca de la *centuriació romana*, i varen identificar la mètrica establerta per aquella antiga administració sobre la forma dels nostres parcel·lars catalans.

La *Dra. Magda Saura*, en “*El Mas Castellar de Pontós i la Chora d’Empúries*”, assegura que l’arquitectura del mas català s’ha estudiat en termes tipològics i mai en el seu context parcel·lari. Segons l’autora, a través d’una àmplia base de dades, dipositada a l’Arxiu Nacional de Catalunya a l’*Arxiu de la forma urbana a Catalunya*, s’ha observat que en el territori català existeixen, com a mínim, quatre tipus de trames parcel·làries, que segueixen diferents orientacions respecte al nord.

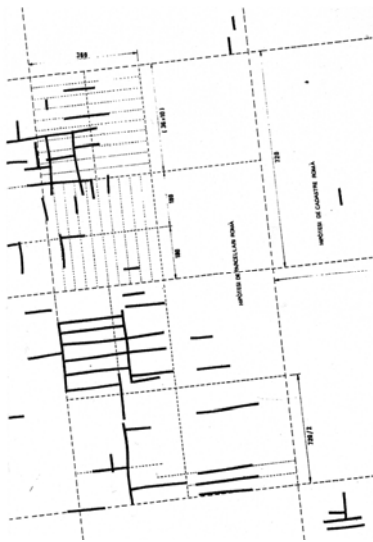

Figura 7a.

Figura 7b.

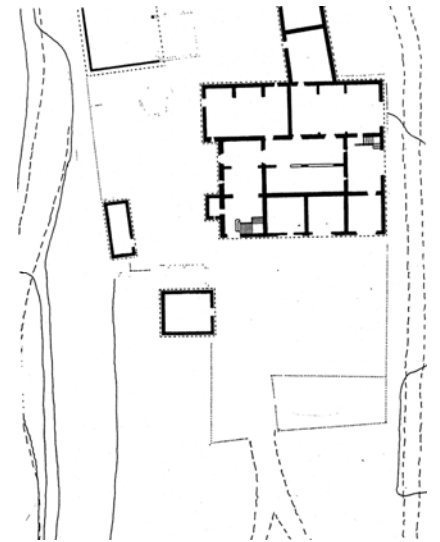

Figura 8.

Figura 7a i 7b. Parcel·lari actual superposat a la hipòtesi del parcel·lari grec, romà i medieval en el territori o Chora de Pontós. Magda Saura i Carulla. "El Mas Castellar de Pontós i la Chora d'Empúries".

Figura 8. Aixecament planimètric del Mas Castellar a Pontós. Magda Saura i Carulla. "El Mas Castellar de Pontós i la Chora d'Empúries".

Figura 9. La Tallada. Estat actual indicant les torres i les muralles.

A través del territori emporità, a l'entorn del Mas Castellar de Pontós, s'ha pogut verificar que existeix una continuïtat d'una d'aquestes trames independentment el període de repoblament.

Magda Saura, en el seu escrit exposa que la vida del mas es va programar amb conceptes d'ús de l'espai públic i privat seguint l'arquetip d'organització social de la vil·la romana. Amb la documentació planimètrica del parcel·lari d'Empúries-Pontós, s'ha demostrat que el tipus de planta centralitzada de patis coberts o descoberts del Mas Castellar s'ordena harmònicament amb el seu entorn de parcel·les agrícoles i de boscos. Amb aquest treball es va restituir no només un cadastre antic sinó també estils de vida del domini pagès (*Figures 7a, 7b i 8*)⁵⁰.

L'anàlisi d'aquest indret, territori o *Chora* emporità, representa un exemple d'estudi parcel·lari que demostra el vincle existent entre l'assentament d'una arquitectura en un medi rural i la distribució del parcel·lari on aquesta és dipositada.

El mètode, en aquest cas, es basa en la superposició planimètrica dels patrons mètrics utilitzats pels romans sobre la fotografia aèria o el cadastre actual de la població, redibuixant amb el mateix color les línees parcel·laries coincidents amb la mateixa direcció. Un cop identificats els diferents blocs direccionals, s'analitzen mètricament i es pot identificar, la majoria de cops, l'estratègia de divisió propietària de l'antic imperi sobre el territori actual.

Actualment l'aplicació de l'*anàlisi de la forma urbana* s'ensenya al taller de Projectes de l'ETSAB, co-dirigit pels seus fundadors amb la col·laboració d'altres professors formats en aquesta disciplina. El seu mestratge s'estén també al programa d'estudis de Doctorat "*Aproximacions a l'Arquitectura des del Medi Ambient Històric i Social*" impartit a l'ETSAB i dirigit pel catedràtic *Josep Muntañola i Thornberg*. Des de l'any 2000 es du a terme el Màster *El Projecte*, constituït per dos Postgraus: el primer *Forma Urbana i Territori* i el segon *Ciutat, Espai i Cultura*, amb una part teòrica i el seu respectiu taller de projectes cadascun. Cadascun dels temes de recerca generats i recollits a l'*arxiu de La forma urbana a Catalunya* constitueix una font de coneixement inèdita i a la vegada inevitable de consultar, si es tracta de transformar seriosament el nostre medi ambient construït.

Ara bé l'objectiu principal en la proposta funcional i cultural de qualsevol projecte urbà o territorial, serà el d'assolir un correcte equilibri entre el medi històric considerat i els requeriments de la societat o col·lectivitat que en fa ús. Vorejant aquesta finalitat és on l'*equip de recerca d'Història Urbana a Catalunya* ha realitzat recerca en col·laboració amb el laboratori d'*antropologia i arquitectura* de l'*École d'Architecture de Paris La Villette -Laboratoire architecture/antropologie "La/a"*-, col·laborant en diversos programes de recerca sobre antropologia de l'espai i semiòtica.

"Projectar en el temps representa estar atent a la direcció que pren la societat, la cultura i la història.

És necessari tenir present el futur des d'un passat que s'ha d'analitzar amb molta atenció.

*Però no per copiar-lo o deixar-lo igual, sinó per comprendre el seu significat i transformar-lo en un futur viu i útil."*⁵¹

Desenvolupant el seu posicionament intel·lectual, *Josep Muntañola i Thornberg*, ha treballat en aquest últims anys intensament en definir i donar a conèixer l'estudi sobre la *Topogènesi: Arquitectura, Semiòtica i Ciències Socials*, i ha publicat un gran nombre

d'obres i articles ⁵², participant en xarxes europees de recerca -*Associació Internacional de Semiòtica de l'Espai*- així com presidint l'organització de diversos congressos internacionals de semiòtica que es varen fer l'any 1996, 2000 i 2004 a Barcelona ⁵³.

En aquests últims vint anys, s'han organitzat diferents exposicions ⁵⁴ sobre la recerca i els projectes acomplerts en els respectius blocs temàtics estudiats, proposant cadascuna d'elles, una reflexió sobre els valors urbans. La intenció de les exposicions és revalorar culturalment i econòmicament el patrimoni actual de carrers, places, edificis, etc. dins dels futurs processos de creixement i transformació urbans, tant a Barcelona com en d'altres nuclis urbans a Catalunya.

Moltes han estat les conferències, articles, exposicions o treballs publicats per *l'equip de recerca d'Història de la Forma Urbana a Catalunya* però, fins enguany, el llibre "*Pobles Catalans. Iconografia de la forma urbana de L.B. Alberti al comtat d'Empúries-Rosselló*" ⁵⁵, escrit per la *Dra. Magda Saura*, és l'obra que resumeix millor l'estratègia de treball i de formació que l'autora defensa.

En aquesta obra la *Dra. Magda Saura i Carulla* exposa com s'adoptà a Catalunya una política de disseny urbà. En el període de repoblament de noves terres catalanes, que durà més de vuit segles (VIII-XV), *Magda Saura* afirma que, en el testimoni de la pedra - l'hàbitat dels nuclis urbans-, es troba un dels orígens del dret català que va facilitar el procés urbà de repoblament de terres catalanes: el permís d'obra del dret romà.

Es verifica com els principis teòrics de composició arquitectònica, descrits en antics tractats d'arquitectura, queden identificats en la materialització de la forma urbana dels nostres pobles. Segons l'autora, les formes urbanes d'època post-medieval varen quedar evidenciades en el moment en què el planificador francès *M. Preste de Vauban* va dibuixar plànols de poblets defensius del principat de Catalunya, durant les guerres del segle XVII. Dibuixos inèdits i memòries de projectes dels treballs de planificació de *Sébastien Le Preste, mariscal de Vauban* contenen descripcions detallades de l'estat físic en què es trobaven els teixits medievals durant la segona meitat del segle XVII.

"*Pobles Catalans*", desvela aspectes de la cultura que varen determinar la forma actual de molts pobles catalans: es presenta el cas concret de l'experiència urbana de la família italiana dels *Alberti* a Catalunya. El govern de Florència va encarregar als *Alberti* viatjar i viure un mínim de deu anys a Barcelona, per informar de l'estat en què es trobava la població en diverses diòcesis. A través dels tractats humanistes d'arquitectura i de sociologia urbana realitzats per L. B. *Alberti* com el tractat *De re aedificatoria*, es pot identificar l'estratègia de disseny empleada per construir el traçat de molts dels pobles catalans.

Veure com l'anàlisi de texts legals de les *Cartes de Poblament*, representen veritables programes de disseny urbà; analitzar documentació escrita o gràfica que difícilment, fins ara, eren vinculades al procés d'anàlisi necessari per a la interpretació de la forma urbana actual dels pobles i ciutats catalanes. Creuament de dades documentals que possibiliten una reinterpretació de la pròpia forma urbana essent necessari, en aquest cas, una utilització directe de la propi document construït.

"*Pobles Catalans*" és un exemple, tal vegada, l'únic exemple fins ara publicat, de l'estratègia de recerca de la forma urbana a través del creuament del document històric i de la pròpia realitat construïda. El dibuix, l'aixecament, la fotografia aèria, el gravat i la superposició gràfica, intel·lectualment creuada amb la lectura i interpretació de textos legals, tractats d'arquitectura o cartes de poblament.

Saber *representar i interpretar el context espacial* és fonamental en tots els elements que han d'ésser intervinguts, però sobre tot, en tots els béns que integren el nostre patrimoni cultural, sigui arquitectònic, arqueològic o paisatgístic. A l'article "*Un proyecto de paisaje arqueológico*" publicat per la mateixa autora a la revista *Arquitectonics*, es constata dins el camp d'anàlisi dels poblats antics, que la comprensió i cronologia d'aquests poblats es realitza normalment a través de l'estudi de la ceràmica trobada i molt poques vegades a través de l'estudi del context espacial. En aquest article, es defineix el concepte d'*estètica ambiental*. Aquesta disciplina, operativa avui en dia a l'*Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona*, ensenya els principis de disseny del paisatge que, segons l'autora, ha transformat la naturalesa en formes útils, confortables i belles.

La metodologia i el suport teòric practicat per l'equip *Muntañola-Saura*, representa un ferm exemple de *la investigació de la forma urbana* i la seva consideració, com indispensable en l'exercici de la pràctica professional de l'arquitectura.

A França és important remarcar el curs de la investigació sobre la morfologia urbana durant aquestes últimes dècades, ja que els tallers de recerca de les seves universitats han estat pioners en acarar aquest estudi des de la vessant de les humanitats, concretament des de la *sociologia* i l'*antropologia de l'espai*.

Vinculat a l'*École d'Architecture de Paris La Villette- EAPLV-*, es creà l'any 1981 el *Laboratoire architecture/antropologie "La/a"*, taller de recerca urbana organitzat i dirigit científicament per la doctora en sociologia *Christelle Robin* i el doctor en antropologia i arquitecte *Alessia de Biase*. La finalitat d'aquest laboratori va ser crear una reflexió sobre l'espai humà a través de l'arquitectura i l'antropologia. Les temàtiques que han estructurat el "*La/a*" han estat bàsicament els treballs realitzats sobre l'arquitectura colonial, els estudis sobre el mestissatge en arquitectura, l'exportació del model de la ciutat europea o l'arquitectura vernacular contemporània, tot cercant sempre les relacions entre identitat i territoris. L'interdisciplinarietat que des d'un principi va caracteritzar aquest equip (arquitectes, antropòlegs, sociòlegs, etnòlegs o historiadors), es presenta com a únic mètode epistemològic i metodològic possible per comprendre la complexitat de la societat contemporània en relació a alguns dels seus objectes produïts com l'arquitectura, la ciutat o el paisatge. Aquest posicionament planteja el repte a la complexitat contemporània per evitar els reduccionalismes disciplinaris⁵⁶.

Poc temps més tard, a l'*Université de Paris V -La Sorbonne-*, es va crear un grup de recerca de vocació internacional, interessat principalment en l'estudi de les noves formes de societat i en el conjunt de l'imaginari que l'envolta, el CEAQ.

El *Centre d'Études sur l'Actuel et le Quotidien -CEAQ-* va ser creat l'any 1982 pels professors de la Sorbona, el sociòleg *Michel Maffesoli* i l'antropòleg *Georges Balandier*. Dins l'*Unité de Formation et de Recherche de Sciences Sociales*, el CEAQ investiga sobre temes de sociologia, relacions interculturals, etnològiques o antropològiques del món sencer, i configura una trajectòria d'investigació fonamentada en l'*antropologia de l'espai*. *Michel Maffesoli* ha renovat la sociologia, introduint elements de recerca basats en la tradició humanística, i, a la vegada, coneixements científics actuals. Partint de la banalitat de la vida quotidiana o dels fenòmens socials ignorats o refusats, intenta comprendre els coneixements ordinaris, la vida nova, actual, que és capaç de reactualitzar els arquetips, els mites, els ritus i també els mecanismes i moviments que lentament transformen la col·lectivitat i la societat humana. No vol, ni es pot renunciar a la vida, ni es pot renunciar a la qualitat de la vida quotidiana: "*Carpe Diem*".

Dins el CEAQ hi ha establerts diferents grups de recerca, entre el quals cal destacar el *Grup de Recherche sur l'Espace et la Socialité -GRES-*, creat l'any 2004. Aquest grup el constitueixen un equip de sociòlegs, artistes i arquitectes, amb l'objectiu d'investigar les relacions entre els diferents tipus d'espai i diferents tipus de societat i també per abordar l'anàlisi de les estructures contemporànies dels territoris i les col·lectivitats que les freqüenten.

Amb l'objectiu d'aprofundir en la comprensió de l'espai urbà i territorial es va crear l'any 1986, l'*Institut Parisien de Recherche: Architecture, Urbanistique, Société – IPRAUS-*, laboratori de recerca de l'*École d'architecture de Paris-Bellville* i de l'*Université Paris X-Nanterre*, amb associació amb el CNRS. L'IPRAUS, estableix el curs de la seva recerca en el coneixement arquitectònic, urbà i social enfocats des d'una única estratègia d'estudi. Integrat per arquitectes, urbanistes, historiadors, sociòlegs, antropòlegs i constructors, l'IPRAUS explora les relacions entre arquitectura i societats, arquitectura i territori, habitatge i ciutat, en les diverses fases del projecte arquitectònic i urbà: concepció, representació, producció, utilització, etc. Creat per analitzar la realitat parisina, l'IPRAUS ha estès l'àrea de la seva recerca a molts altres indrets del país, a l'àrea del Mediterrani, al Magreb i al Pròxim Orient, al Sud-est asiàtic i l'Extrem-Orient ⁵⁷.

Françoise Choay (1925) va cursar estudis de filosofia i estètica abans de convertir-se en una notable crítica d'art i d'arquitectura, posteriorment esdevingué professora d'urbanisme, art i arquitectura a l'*Université de Paris-VIII*. Choay ha estat una gran teòrica d'arquitectura i urbanisme, posant en valor i possibilitant la reedició de l'obra culminant de Giovannoni "*Vecchie città ed edilizia nuova*". En una de les seves obres més representatives *L'Allégorie du Patrimoine* exposa, en finir l'escrit, que el patrimoni històric arquitectural i urbà apareix al·legòricament representant un doble paper: per una banda, un mirall on la seva contemplació narcisista calma les nostres angoixes; per altra banda, un laberint, el recorregut del qual ens podria reconciliar amb el propi recorregut de l'home que avui dia resta amenaçat, segons l'autora, per la *competència d'edificar*.

Françoise Choay manifesta la necessitat d'una presa de consciència per part de l'home, dedicada a desmitificar les ideologies i les polítiques urbanes, que darrera la pantalla de paraules protectores emmascaren, molts cops, un fals discurs destinat a camuflar les destruccions i les desfiguracions reals.

"Dès lors qu'il cessera d'être l'objet d'un culte irraisonné et d'une "mise en valeur" inconditionnelle, l'enclos patrimonial pourra devenir le terrain sans prix d'un rappel de nous-mêmes à l'avenir." ⁵⁸

Un treball fonamental a l'hora d'acabar l'estudi de l'arquitectura en relació al pobles que l'han generada i transformada, és l'obra de *Spiro Kostof*, "*A History of Architecture. Rituals and Settings*", que ens permet aproximar-nos a la complexitat de les arquitectures històriques i a la complexitat de la geometria del seu traçat.

"*A History of Architecture. Rituals and Settings*" representa, segons el mateix autor, un estudi general de la història arquitectònica que pretén conciliar el gran canó tradicional de moviments amb una visió més ampla de l'ambient arquitectònic.

La visió general i alhora rigorosa sobre "*Una Historia de Arquitectura*" de *Spiro Kostof*, és fonamental per poder analitzar el tros concret de forma urbana proposada, ja que Barcelona estava vinculada al desenvolupament urbà, social i econòmic de la resta d'Europa. La base de dades que aporta la publicació de *Spiro Kostof* constitueix un fonament intel·lectual obligat per als professionals que treballen en el camp de la

recerca de la forma urbana, qualsevol que sigui el seu indret de treball. Segons *Spiro Kostof*, la lògica de formació d'una obra bastida per la mà de l'home, ve determinada per un solapament de costums, creences, necessitats i obligacions determinades per cada moment històric en el qual se'n ha fet ús. Això fa necessari poder disposar sempre d'un coneixement general o visió d'ordre superior, sigui a nivell de local, territorial, continental, o a vegades mundial que ajudarà, en determinades situacions, a establir una correcta interpretació del que s'ha estudiat.

Spiro Kostof en el pròleg de la publicació escriu:

“(Este libro) Es un estudio general de la historia arquitectónica, que trata de conciliar el gran canon tradicional de movimientos con una visión más amplia del ambiente arquitectónico.

Esto se consigue no haciendo distinciones estrictas entre arquitectura y edificación, entre arquitectura y urbanismo, entre altas y bajas culturas.”

*“Mi modesto objetivo era el de evitar presentar el logro occidental como si fuera una evolución aislada y enteramente lógica. Siempre hemos estado estrechamente relacionados con otros países, y el orden que hemos creado se hace más comprensible cuando se juzga a la luz de otros órdenes alternativos”.*⁵⁹

Spiro Kostof presenta una visió confrontada de les diferents cultures arquitectòniques i urbanístiques en paral·lel, i així aconsegeix una visió connectada entre si de les diverses realitats existents. El sistema peculiar i gens ortodox de *Spiro Kostof* a l'hora de presentar la seva història de l'arquitectura l'ha convertit, segons la *Dra. Magda Saura*, en una inèdita aportació mediambiental, en relació a altres històries de l'arquitectura.

La rehabilitació en arquitectura, i sota aquest concepte vull considerar l'arquitectura i l'urbanisme sota un mateix criteri, entesa aquesta com a activitat creativa i constructiva necessària per restablir i mantenir la genuïnitat de les obres per tal de poder-les transmetre a les generacions venidores, ha estat motiu de debat i de confrontació en multitud de cursos i seminaris convertint-se, en molts dels casos, en un concepte ampli que es pot arribar a jutjar i qualificar amb un grau de subjectivitat, a cops, esfereïdor.

No existeix cap estratègia legal ni formativa que assegurï a la rehabilitació un correcte final unànime per part de la col·lectivitat professional i social que el percep. Els projectes de rehabilitació urbana i edificatòria resten actualment sota el mantell de la formació, del gust i del coneixement de l'arquitecte redactor de l'obra que, en el millor dels casos, els generarà sota el vist-i-plau de la col·lectivitat que l'empara sigui administrativa o ciutadana o que haurà fet ús de la sensibilitat i professionalitat pròpies de la seva persona.

Arriba a sorprendre els diferents posicionaments que el resultat d'una obra de rehabilitació pot arribar suscitar. La rehabilitació d'un edifici implica, en la majoria dels cassos, el manteniment de les parts constituents que fan possible la transmissió dels valors que se li atorguen. Aquesta consideració no és la mateixa quan l'apliquem a la *forma urbana* dels nostres pobles o ciutats.

Rehabilitar un barri o un fragment de forma urbana adquireix una dimensió i permissibilitat més ampla, lligada a unes finalitats que, molts cops, s'allunyen o a vegades es desvinculen totalment de la pròpia forma construïda que les ha generat. La salvaguarda dels barris o nuclis urbans es considera sota la necessària e imprescindible dimensió social, econòmica, higiènica i funcional que els pretén

reactivar però, en molts dels casos, parant poca o nul·la atenció, al manteniment i transmissió del contenidor construït que s'ha d'intervenir. Aquest patrimoni urbà, la majoria dels cops totalment desprotegit, és el que propicia, utilitzant la definició de *Xavier Barral* en la seva obra "*Catalunya Destruïda*", el vandalisme urbanístic menys mediàtic però més perillós de la societat en què vivim.

Xavier Barral i Altet, en la seva obra "*Catalunya Destruïda*"⁶⁰ proporciona una visió ordenada, un fil conductor a la història de les destruccions monumentals a Catalunya per facilitar un posicionament sobre la utilitat, la conveniència o la necessitat de certes destruccions. Segons *Xavier Barral*, defensar el patrimoni històric és una tasca complexa perquè sempre és subjectiva i es fa d'acord amb el criteri de qui la jutja.

Les ampliacions, substitucions o transformacions del patrimoni venen determinades per situacions concretes que es generen entorn al poder, a les necessitats o la gust de la col·lectivitat que en fa ús. La història de les destruccions ajuda a entendre alhora els monuments del passat i les raons que han portat als homes a voler-los eliminar de la memòria col·lectiva. *Xavier Barral* afirma que tota rehabilitació implica un determinat grau de destrucció, però també és reconstrucció i interpretació. Segons l'autor, sense destruccions no hi hauria hagut mai progrés de l'art, afirma també que un nou estil provoca sovint el menyspreu i menysteniment d'allò que substitueix. Aquest fet el podem entendre fàcilment en el pas del romànic al gòtic, on sense la substitució de les catedrals romàniques per les gòtiques, l'estil gòtic no hauria existit. Segons *Xavier Barral*, tots els períodes de l'art han destruït i, després del gòtic, ni el Renaixement ni el Barroc no han estat més indulgents amb els seus predecessors. Posteriorment el neoclassicisme va voler tornar a l'ordre antic i va ser un període de transformacions i destruccions considerades aleshores normalitzadores. Destruccions, segons *Barral*, *en progrés de l'art*.

Aquesta realitat destructiva històrica, anterior a la realització d'una transformació o substitució edilícia o urbana, fruit d'un plantejament personal o col·lectiu, és un apartat que *Barral* descriu àmpliament al llarg dels diversos capítols de l'obra. Ara bé l'autor també és crític quan considera que una intervenció arquitectònica amb voluntat rehabilitadora pot arribar a ser tan destructiva com una pura destrucció i que una substitució urbana concebuda en pro de la rehabilitació d'un entorn històric, projectada i construïda amb materials i formes contemporànies pot resultar, en el fons, d'austeritat aparent i ambició amagada.

Aquest primer apartat s'ha apropiat a les teories, escoles i metodologies que han acompanyat al patrimoni edilici i urbà en el procés del seu establiment, protecció i rehabilitació. Recolzat en el fil d'aquest antecedent històric, l'apartat teòric de la tesi compilat en el *Capítol segon* descriu l'acció de la *rehabilitació com una actitud projectual*, deixant sense efecte el possible establiment de qualsevol criteri d'intervenció arquitectònica, previ al coneixement o aprehensió de l'element a intervenir. El *Coneixement* com a fonament científic del projecte, un *Coneixement* assolible, tan sols, a través d'una determinada actitud professional i mitjançant un aprenentatge metodològic adquirit.

La decisió de descriure el meu posicionament davant de la rehabilitació arquitectònica, es deu a la voluntat d'efectuar una reflexió personal sobre aquesta activitat. L'apartat teòric de la tesi vol manifestar tan sols una conclusió o percepció personal que jo, després de divuit anys de treballar el camp de la rehabilitació des de l'obra, la docència o la recerca, he pogut elaborar.

Aproximació històrica al *Regomir*

La segona part del *Comentari Bibliogràfic* es fonamenta en textos publicats sobre història, arquitectura, urbanisme, arqueologia, hàbits o costums que tracten, en la seva integritat o en fragments del seu contingut, del carrer o lloc del *Regomir*.

El carrer del *Regomir* i l'entorn urbà que li és més proper han configurat, al llarg de la història, el *lloc del Regomir*, constituint un indret essencial des del mateix moment del sorgiment de la nostra ciutat. El primer traçat que unia umbilicalment la ciutat amb el mar, el camí que emparava els nostres avant passats fins arribar a les platges i a l'antiga drassana de la ciutat s'identifica amb l'actual *carrer del Regomir*. La porta sud-est de sortida de la ciutat romana serà el punt d'arrencada en la urbanització d'aquest eix que, en el transcurs dels segles, es convertirà en l'artèria principal d'un important enclavament dins la Barcelona medieval. Al llarg dels segles, s'ha fet referència al *Regomir*, identificant-ho amb un carrer, una baixada, un castell o simplement, el lloc del *Regomir*, però sempre lligat al mateix indret descrit.

Aquesta aproximació històrica permetrà posicionar al lector, d'una manera concreta i cronològicament ordenada, en la història fins ara escrita del *Regomir* i dels diferents elements que han anat configurant el seu context urbà, des dels seus inicis documentats. No pretenc amb aquest escrit, aportar el cabdal de dades que serien necessàries per entendre d'una manera sintètica, però global, la història de Barcelona en aquests últims dos mil anys, ja que aquesta no és la finalitat d'aquest text i altres professionals ho han descrit a les seves publicacions, moltes d'elles referenciades i analitzades al llarg del comentari bibliogràfic que segueix.

La història ha disposat d'un conjunt d'erudits que han treballat, investigat i publicat sobre la ciutat de Barcelona i molts són els professionals que han utilitzat aquestes obres bàsiques per emmarcar o, a vegades, desenvolupar articles, comunicacions o les introduccions dels seus treballs. Ara bé, sota el meu punt de vista, referent a Barcelona ciutat, crec indispensable destacar i posar com a referència l'obra magistral de "*La Ciutat de Barcelona*" de Francesch Carreras i Candi⁶¹.

Francesch Carreras i Candi (1862-1937) es llicencià en dret a la Universitat de Barcelona, ciutat on despleguà una diversitat d'activitats, des del mestratge de la història a la política, tot passant per la recerca arqueològica, la geografia, l'arquitectura, l'excursionisme científic, el periodisme i la filatèlia. Entre les seves nombroses publicacions, destaca "*La Ciutat de Barcelona*" (1916), un dels més complets i documentats estudis històrics sobre la formació urbana de la ciutat. Aquest assaig és el segon volum de la *Geografia General de Catalunya* (1913-1918), obra formada per sis volums aproximadament de mil pàgines cadascun, que va dirigir íntegrament i de la qual redactà, també, la descripció político-històrico-social de Catalunya, inclosa en el primer volum. "*La Ciutat de Barcelona*" de *Francesch Carreras i Candi* és una eina fonamental a l'hora d'iniciar qualsevol treball de recerca sobre la forma urbana de la ciutat de Barcelona, no tan sols per la informació escrita i gràfica continguda en els seus capítols, sinó per la quantitat de referències documentals existents en les seves 2800 notes, incloses a peu de pàgina. El mateix *Carreras i Candi* en una advertència final escriu:

"(...) Es cert que encara hauríam pogut ometre algunes de dites notes. Però així mutilavam lo plan general adoptat des del principi y, lo que es pitjor, perjudicàriam als qui vullgan en lo pervindre, traure major profit de nostres indicacions. Y axò vindria a ésser en perjudici del conexement retrospectiu de Barcelona. (...)"⁶²

Tal com diu el Dr. *Jaume Sobrequés i Callicó* en el pròleg de la seva nova edició: "(...) *el conjunt de la Geografia general de Catalunya constitueix una obra en molts aspectes encara no superada (...) Aquesta valoració general positiva de la Geografia es fa encara més gran quan hom es posa davant del volum redactat personalment per Carreras i Candi, referent a la Ciutat de Barcelona (...)*"⁶³. El Dr. *Jaume Sobrequés* afegeix que, per la seva banda, el millor coneixedor contemporani de la història de Barcelona, *Agustí Duran i Sanpere (...)* afirmà, seguint aquesta mateixa idea: "*Ningú no ha pogut escriure, després de Carreras i Candi, sobre el passat de la ciutat de Barcelona, sense consultar la seva obra i sense fer prèviament un resum del que hi és dit sobre el tema a estudiar.*"⁶⁴

El discurs presentat proposa apropar-nos al tema del Regomir a través de dues vies que es complementen. Primerament estimo necessari organitzar una breu introducció històrica al *Regomir*, per posicionar al lector d'una manera general i ordenada cronològicament en la història de l'indret, relacionada amb la pròpia història de la ciutat i de Catalunya en general. Aquesta introducció es presenta a través de la tasca realitzada per aquest magnífic intel·lectual, fugint de la temptació d'escriure la meua pròpia introducció ja que, ben segur, hauria estat al cap i a la fi, una feina de recopilació de l'obra de *Carreras i Candi* completada per les aportacions d'altres grans obres ja publicades. Aquesta introducció transcriu els paràgrafs i les notes que fan referència al carrer, portal, lloc o castell del *Regomir i el seu entorn*, ordenant-les cronològicament per proporcionar al lector una visió general de la seva història. Les cites es vertebren a través de breus comentaris extrets dels textos històrics provinents del conjunt d'obres compreses a la bibliografia i extensament comentades en el segon apartat d'aquesta *Aproximació Històrica al Regomir*.

Posteriorment es presenten els estudis i conclusions dels autors que, al llarg de la història, han publicat sobre el *Regomir* i sobre els diferents elements arquitectònics i urbans que han anat configurant el seu entorn: la *muralla romana* amb la seves *torres de defensa*, el *castell* i el *portal* del *Regomir*, la *Drassana Vella*, el *Palau Reial Menor*, l'estructura dels *antics palaus* que configuraven la morfologia del carrer o la pròpia *etimologia* del nom de *Regomir*. Cada bloc temàtic exposarà el raonament dels diferents autors que hi han treballat, per poder conèixer en cada moment històric les fonts documentals i la metodologia emprada en la seva recerca, obtenint, a l'hora, una informació, no sempre coincident, d'una mateixa realitat construïda.

Així doncs, a tall de introducció, de la mà de *Francesch Carreras i Candi*, iniciem el recorregut per la història del Regomir.

La ciutat romana en el lloc on nosaltres la identifiquem, fou establerta en època d'August, entre el 27 aC i el 14 dC⁶⁵ i fundada sota el nom de colònia Favencia Julia Augusta Pia Barcino, dissenyada de nou en nou sense haver-hi precedents d'urbanització. L'estructura urbana es projectà de planta rectangular amb dues vies principals que la vertebraven des del seu nucli, coincidint perpendicularment en el *forum* o plaça pública de l'establiment. Aquest assentament disposaria d'una primera muralla de defensa, amb quatre portes d'accés construïdes en les interseccions d'ambdues vies principals amb el mur de tancament. La porta sud-est o porta de marina seria, amb el temps, l'actual inici del carrer del *Regomir* vers la mar. Aquesta era la distribució de la ciutat fundacional, o la Barcino de l'anomenat Alt Imperi romà.

La primera planta de Barcino passà sense grans modificacions a la Edat Mitjana, pervenint-nos quasi intacta al segle XX. Si bé observàrem, no trobàrem ara gens desvirtuades les quatre portes romanes. La del E. s'obria a mitg carrer del Regomir, en la capella de Sant Cristòfol, la del O. en la plaça Nova i la via recta de comunicació

entre elles, resulta formada per los carrers de la Ciutat y el Bisbe. La porta N. estava al peu de la baxada de la Presó y la del S. dessota lo Call y també s'ajuntan en linia recta per los carrers del Call y Llibreteria ⁶⁶.

Y ara axò nos porta a apuntar una qüestió d'importancia, com fou, la de si tingué muralles la Colonia, al primer temps de sa instalació. Som d'opinió que n'havía de tenir però no se obrarien ab bons materials, quan s'alçaren de nou en lo segle IV o V. A més, son circuyt fora major, ja que determinats edificis romans s'han trobat dintre les muralles o atravessats per aquestes ⁶⁷.

D'una part, certa construcció civil aparegué en 1862, precisament al derrocarse dues de les torres que constituían lo portal del Regomir, derrerament conegudes per de Sant Cristofol. Formant part del meteix mur, se posà al descobert un frontispici romà compost de dos archs o abertures rodones, ab pilastra istriada, de tosch capitell corinti al mitg y ampla cornisa, en qual vora superior y verticalment demunt la pilastra, s'hi veyva un capet ornamental, de lleó o d'home, de factura grollera. Per demunt de la cornisa s'alçavan hu o dos metres de paret, feta de petits carrèus ajustats molt regularment, oferint originalitat en la construcció. La alçada d'aquest fragment, era de vuyt metres, emperò faltant més de la meytat dels archs y la basamenta en que se apoyaren, es verisimil, que, la planta estaria al menys tres metres en sota del sol actual ⁶⁸.

Si aquest edifici del Regomir, díu que la colonia Favencia Barcino anava més enllà de les muralles del Tàber, devallant fins a la platja, lo mosaych de la baxada de Santa Eularia també indica, que, per aquell costat, la població s'estengué més cap al O ⁶⁹.

La societat romana lluyta continuament...La unitat s'havia romput; l'Orient pugna per separar-se del Occident, y mitg segle de revolucions, mostrant concupiscencies de poder per tot ahont s'alçava un brau o afortunat militar, promogueren en les provincies l'esperit regional, en tant que s'acostumaren a valdre-s d'elles metexes y a no confiar més ab la Metròpoli, que esdevenia un factor inútil ⁷⁰.

Les ciutats d'importancia, com ja ho era Barcino en la Tarraconense, se trobaren en lo cas d'aparellar-se a totes les eventualitats. Per ço, la Colonia Favencia, volent marxar ab lo progrés, se llençà ab determinació, en la nova ruta de prosperitat. Aprofitant la pedra apta pera construcció, començà a alçar muralles a son entorn, ab la pressa que les urgents necessitats de les lluytes quotidianes exigía. Los grans carrèus procehints de edificacions arrunades, s'utilisaren en les cortines y torres de son potent amurallament, no ab la pericia d'altres temps: les làpides mortuories y votives, fragments d'estàtues y de monuments (...) Algún edifici cremat que-s trobava en la nova periferie de la Barcino reedificada, com lo del carrer del Regomir, fou utilitzat per complert, y tancat dintre les filades de pedra dels murs... ⁷¹

L'amurallament de Barcino, quals darreres despulles són encara nombroses en lo día d'avuy, data d'aquesta nefasta època del segle III ⁷².

La Ciutat en lo segle III, quedava circumscriba a la eminencia del mont Taber, en quals repèus s'alçavan les cortines dels murs, de tant en quant rompudes per la linia avançada de les torres de defensa. Encara avuy s'evidencia la seva àrea, contemplant la direcció de ses diferents baxades denominades del Regomir, Lleons, Cervantes, Sobradíel, carrers de Ferràn VII y del Call, y baxades de Santa Eularia, del Bisbe, de la Canonja, de la Presó, de Jaume I, del Cassador y de Viladecols ⁷³.

Seguidament s'estenia per lo que fou convent de la Ensenyança, l'arch de la baxada de Sant Miquel (oberta a través de la muralla) les cases del carrer del Pou dolç,

baxada del Ecce Homo (passant lo mur per l'arch que hi havia en la desapareguda baxada) y Palàu finint en la torra que-s vey a en la baxada del pati d'aquest edifici donant al carrer dels Escudellers, formant altre àngul sortint. D'aquell se-n desprenia un nou troç de mur per l'arch que s'observa al costat de la font del dit pati, troç que prolongat en línia recta, hauria anat a parar a la porta del Regomir; mes no era pas axís, sinó que-s trobava sense tancar, per haver-hi en aquest espay, un alcàçar o ciutadela en cors avançat ⁷⁴.

Aquesta segona construcció es desvinculà del primer traçat de la muralla fundacional, se'n separà en arribar a la *porta de marina*, on l'estacada defensiva es transformà en una cos quadrangular d'uns 2.570 m² ⁷⁵ construïts que sobresortia de la primera muralla com un veritable castell atalaiant la mar. Aquesta zona, la historiografia l'esmenta com a *castellum* ⁷⁶. Barcelona fou governada sota l'imperi romà fins a principis del segle V, moment en què succeí la incursió visigoda.

Ataulf (414-415 dC) la escullí per soli de sa monarquía, al trobar-la fortament amurallada y ab potencia militar ⁷⁷.

Els guerrers d'Ataülf, implantats a la ciutat, juntament amb el poble hispanoromà i amb el poble jueu, que ja era a la ciutat, configuraven un singular aspecte ètnic de la mateixa. Barcinona va ser governada per trenta quatre reis visigots, amb el rei Rodrigo (710-712 dC) finalitzà la sobirania visigoda sobre la ciutat.

L'any 711 dC, el general de Muza, Taric ben-Zeyac, emir o lloctinent general del califa Valid, va desembarcar amb el seu exèrcit a les platges d'Andalusia, produint-se el novembre del 712 la batalla de Guadalete on s'enderrocà l'imperi got a la península. Barcinona es va rendir, per conveni, l'any 713, i va passar a dependre del califat àrab de Damasc, regentat en aquell moment, pel califa Valid I ben Abdelmelic, sota el govern i vigilància directe de l'emir Taric ben Zeyad. L'emir Taric, amb els seus guerrers i el seu grup de gent de confiança, s'instal·là a la ciutat de Barcelona i s'inicià el govern des d'orient sota la dinastia dels Omeies, fins que l'any 755 amb Abderahman ben Moavia, començà els govern dels emirs sobirans o reis, amb capital i cort establerta a Còrdova. Al començament del regnat d'Hixem ben Abderaman (787-796), es promouen unes guerres civils, encapçalades pel moviment separatista al govern del califat cordovès, on hi figura Barcelona, ciutat allunyada de la influència de l'emir de Còrdova ⁷⁸.

Los juhéus, prosseguirían ab son call y sinagoga y los musulmans se donaren ansia en construir una mesquita, qui sab si en lo N. E. de la Ciutat, ahont la muralla rebía alguns anys més tart (1032), lo nom alarb de Aladins nom que segurament fou pres de les cases immediates a la metexa entre lo castell del Regomir y la torra Ventosa ⁷⁹.

En la guerra civil que-s promòu a la mort de Hixèm (795), Zeid o Zato, nom que podria amagar lo de Ziyat, alçà la bandera separatista y en lo nou mohiment anticordobès, tot seguit s'apoderà de Barcelona, hont hi restà en absoluta independència ⁸⁰.

A finals del segle VIII, els francs iniciaren la seva entrada organitzada a la península.

La direcció de la defensa de Barcelona, segons l'Anònim Astrònom, fou entregada per Zeid a Hamur parent séu, personatge no conegut per Nigellus, ni dels demès cronistes franchs. Al Astrònom s'han acullit donchs alguns historiadors per patrocinar e inventar la figura de un rey alarb Gamir, qual palàu se trobava al lloch que de llavors ençà n'ha pres lo nom y sempre més s'ha conegut per Regomir ⁸¹. (Figura 10)

La caiguda de Barcelona es produí l'any 801⁸². Amb la dominació franca, s'organitzà al sud dels Pirineus un territori fronterer que evités la penetració sarraïna a les terres d'Aquitània i a la Narbonense i va quedar definitivament establerta la Marca Hispànica, amb les seves fronteres delimitades pel riu Cardener i el Llobregat. Els francs organitzaren la nova circumscripció amb comtes indígenes o d'ascendència visigòtica, posteriorment amb comtes francs lleials a la causa reial -comtes funcionaris-, fins l'any 878 quan el monarca franc encomanà el comtat de Barcelona a pròcers oriünds del país. Amb Guifré I començà el govern dels comtes hereditaris amb la *dinastia dels Bel·lonides*, primera dinastia nacional catalana i s'inicià el procés d'independència del nostre país de la monarquia franca⁸³.

*Un recort notabilíssim guarda Barcelona del comte Mir (947-966) (...): la construcció de la famosa cequia del Besòs, que fà prop de deu centúries es coneguda ab lo nom general de rech Comtal dintre lo Plà de Barcelona y ab lo mólt especial de rech den Mir o Rego- Mir, a sa antiga sortida al mar dessóta les muralles de nostra Ciutat*⁸⁴.

*La gènesis del nom Rego-Mir de Barcelona se troba en aquesta cequia, de la qual lo prengueren simultàneament lo pont y la porta E. de les muralles de la Ciutat, estenen-se après al carrer vehí. No-s pot duptar de la expressiva poesia que tenen, en les ciutats centenaries, los més senzills noms topogràfichs. !Que-n fan de mal a la historia patria, los qui, més o menys conscients, dexant-se portar, móltes vegades, de petiteses, trencan les tradicions que involucran en llurs nomenclatures, los vells carrers!*⁸⁵ (Figura 11)

L'any 986 Barcelona, que ja havia iniciat un gran desenvolupament agrícola i administratiu, patí una nova incursió sarraïna sota el comandament de Muhamad ben Abu Amer, conegut com a *Almanzor*.

*Per çò los reyalms cristians d'Espanya van sucumbint, l'un darrera l'altre, sense resistir les ben organissades campanyes del valerós sarrahí. La metexa sort li esperava al comtat de Barcelona, que no pogué comptar ab l'auxili de França, per la seva mala situació interior*⁸⁶.

*Barcelona no se rendí, sinó que fou presa per força d'armes, lo 6 de juny del 986, suposant-se si l'assalt pogué tenir lloch per la part de la muralla dita dels Aladins (Alaizinos), entre lo castell del Rego-Mir y la torra Ventosa*⁸⁷.

L'any 1137, culminava l'acord entre Ramir II el Monjo i Ramon Berenguer IV arran del qual li lliurava la seva filla Peronella d'un any, juntament amb tot el regne d'Aragó. Aquest fet implicà que el Casal de Barcelona regnés sobre Aragó i que els monarques descendents de Ramon Berenguer IV i Peronella s'autotitulesin amb els dos títols sobirans de *reis d'Aragó i comtes de Barcelona*⁸⁸.

*Un dels primers actes del nou Monarca (Ramón Berenguer IV, 1131-1162), al ocupar lo soli Comtal (18 Juliol 1131) fóu establir definitivament al comtat de Barcelona, (any 1133) la ordre del Temple, de moment coneguda per Mesó del Temple, donant-li lo castell de Granyena, prop de Cervera. Los templers, en 1134, adquirirían en la ciutat de Barcelona, les cases dites den Gallifa ab torres y murs, prop del castell del Regomir construint-hi sumptuosa morada, la qual ab lo nom de "lo Palau", y després de sufrir algunes mutacions, pervinguè al segle XIX*⁸⁹.

Testa apòcrifa del suposat rey Gamir

Figura 10. Testa apòcrifa del suposat rei Gamir.

La vella escultura, se trobava, en lo segle XVI, en un mur que sortia al carrer del Regomir, prop del arch romà de Sant Christòfol, d'ahont fou portat en lo segle XIX, a dintre d'una entrada del carrer de la Ciutat, cantonada ab lo del Cometa. Lo propietari hi feu posar desota, la següent inscripció, esculpida en marbre: "Cabeza trasladada á esta nueva casa en 1844, de la esquina de la demolida en que estaba, para permanencia de la antigüedad que ofrece, recordando, según tradición, la del jefe de las tropas moras que ocupaban esta ciudad á su entrada en ella del rey Ludovico Pío." Avuy se guarda en lo Museu Balaguer de Vilanova y Geltrú.

"La Ciutat de Barcelona" de Francesch Carreras i Candi.

Signatures dels comtes Mir y Borrell II

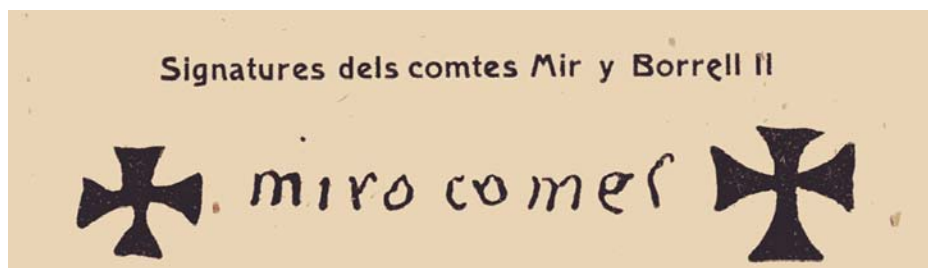

Figura 11. Signatura del comte Mir. Miró comes (945-966).

"La Ciutat de Barcelona" de Francesch Carreras i Candi.

A. 1134 (23 d'Abril).- Berenguer Ramón de Maçanet, ven als templers "nostram medietatem ipsarum domorum cum muro et turribus et curtello et puteo: et sunt ipse domus cum muro et turribus, in muris civitatis Barchinone ad occidentalem plagam ipsas scilicet que vocant de Galifa, prope chastrum de Regomir" ⁹⁰.

Durant el segle XII, es va produir un gran eixamplament de la ciutat i es varen consolidar les diverses bòries o vilanoves entorn l'antiga urbs imperial. En el transcurs del període que va des de l'any 1000 al 1280, la ciutat passà d'ocupar unes 12 He a ocupar-ne unes 120, i de tenir una població de potser 1.500 habitants a tenir-ne una d'uns 30.000. Molts dels nous carrers urbanitzats seguien presentant l'estretor i la foscor dels carrers intramurs, com si la ciutat encara visqués esporuguida de records passats ⁹¹.

Una particularitat natural de la existencia d'aquest Territori (territori de Barcelona) afecte a les franqueses municipals de la Ciutat, es, que no s'hi poden trobar en ell senyorius particulars, o terres de baró com se deya en los derrers temps del feudalisme. Per ço no existeixen castells termenats y si tan sols castells que són fortificacions, ab una reduhida extensió de terres propries, com en les viles o cases de camp particulars. Ab tal caràcter se presentan, la torra des Verç o des Vern, lo castell de Port, la torra o força de Sarrià, los castells del Regomir y dels templers dintre la ciutat, la força de Provençals y alguna altra que de moment se-ns podrà passar per alt ⁹².

La urbs o ciutat fortificada (en el segle XI-XII), la moenia Barchinone urbis, per tants de documents mentada, se distingeix del suburbi, vilanova, o burg, que començava al peu dels murs y era conseqüència del séu creximent. S'entrava en ella per quatre portes, responent als quatre punts cardinals, y eran les de la època romana. Portaren en lo segle XI, noms diferents. La porta del cató de la mar, per dessota la qual transcorrián les aygues del rech comtal o rego- Mir, salvant-les per vía d'un pont, se designà ab lo nom de portal del Regomir. La porta que corresponia a la carretera romana de Montcada, vallès y Pyrinèus, era la principal de les de Barcelona: ço es, lo portal Major. La de montanya, que s'obria junt al palau del bisbe y les cases dels canonges, se conexia per porta bisbal y també apar li dirien, portal de Sant Llorens. La derrera de les portes comtals, dessota lo castell Nou vescomtal, junt al call juích, era lo portal del castell Nou. Alguna vegada se designen los portals per sa situació topogràfica: axís hi anotem la porta que dona al Septentrió ⁹³.

A aquestes antigues portes sembla que n'hi afegí una lo segle XI, en front lo call juích, trovant-se designada per portal Nou o porta Nova ⁹⁴.

Les muralles, en sa essència, poques mutacions sofriren (...) Alguns murs i algunes torres reberen noms especials, com lo del Alaizins o Aladins, cap al castell del Regomir (...) ⁹⁵

A 1032: Donació vitalicia feta per lo bisbe Guadalt a Edelsint de "turres et muros cum aliquid de terra qui se connectti cum ipsos muros uel turres. Que est hec omnia in moeniarum ordine eiusdem civitatis barchinone ad meridianam plagam in locum que dicunt Alaizinus qui est inter ipsum castrum regumirum et ipsa torre uentuosa." Afrontava "De aquilonis in muros eiusdem ciuitatis forinsecus et habet dextros VII et cubitos II. De meridie similiter et habet dextros VII et medium" ⁹⁶.

Em cambi no constan gayres noms de carrers y places. Los carrers acostuman a designar-se per les paraules llatines vía, calle, strata publica o carraria y vicus, y les segones per platea. Se puntualisa la situació de les cases dintre la Ciutat, relacionant-les ab los edificis públics més vehins: axís deyan (...) "prop lo castell del Regomir" ⁹⁷.

A 1052: *“infra meniam barchinone urbis prope domos Ermengandus Arucii”.* *“De occiduo in calle publico que pergit ad Regumiro”*⁹⁸

A 1052: *“infra muros civitatis barchinona prope castrum regumir”* lindava *“de aquilonis et de meridie in via et in exio comune”*⁹⁹

A 1015: *Unes cases situades infram civitatis barchinonense iusta castru rugumir uel in eius termine*¹⁰⁰.

*Conexèm dugues places en la Catedral, una plaça en lo palàu dels Comtes y altres a Sant Miquel, Sant Just, Sant Jaume y al castell del Regomir*¹⁰¹.

*A mitjans del segle XII, la familia Barcelona són veguers de nostra Ciutat (...) Berenguer de Barcelona veguer en 1148 senyor del castell de Regomir*¹⁰² (Figura 12).

*També foren, los Barcelona, propietaris del castell del Regomir, que dominava una de les entrades de la Ciutat. Per ell eran feudataris de la Esglesia barcelonina*¹⁰³.

*Una sentència del Virrey, de 24 de Novembre de 1570 (...) També dóna compte d'existir un regonexement feudal (sense data) fet per Berenguer de Barcelona al Bisbe de Barcelona, del féu del castell del Regomir. D'aquí, tal vegada, que determinats drets de la leuda s'haguessen de compartir ab lo Prelat, com a senyor directe del castell del Regomir*¹⁰⁴.

*La Canonja barcelonina enfeudà la torra o força de Sarrià en lo segle XII. Sos feudataris adoptaren lo séu nom, presentant-se com a origen d'una familia barcelonina poderosa y d'importancia històrica durant los segles XIII y XIV, que s'extén per Catalunya y Valencia. Pere Joan de Sarrià, en 1124, possehía dita torra y també lo castell del Regomir a Barcelona, heretant-la son fill Guillèm Pere de Sarrià (1130-1148), a aquest son fill Berenguer de Sarrià (1166), a aquest son fill Roméu (1194-1214) y a aquests son fill Bernat*¹⁰⁵.

A. 1148. Testament de Guillèm Pere de Sarrià. *“Dimitto filio meo Berengario de serriano meam fortezam de serriano, simul cum orto adherente ad ipsam fortezam, et castrum de regumir cum omnibus fevis et usaticis quos habeo per ipsum castrum quem teneo per meum seniore m berengarium de barchinona.”*¹⁰⁶

*Altre edifici notable de Barcelona demunt la mar era lo castell del Regomir. Prenía nom de la immediata porta del Regomir. Comunicaria per fovea o mina ab algun altre endret de la Ciutat, segons pràctica de llavors. En aquesta època, s'hi exerciren alguns drets urbans o de castell, en son entorn, drets que sols constan, vagament, d'una escriptura. Fóu del degà de la Sèu de Barcelona, per quina autoritat lo tenía, en 1173 y en 1208, Berenguer de Barcelona. En 1208, lo Degà, presenta com feudals, certs drets que exercita en determinades finques de la Ciutat Comtal, a la que dóna despectivament lo nom de vila*¹⁰⁷.

*Segurament pertanyeria a aquest Castell, o tal vegada al més modern dels templers, lo pas soterrani, que atravessava la part meridional dels murs vells de Barcelona, posat al descobert en l'enderrocament del convent de la Ensenyança, en lo carrer de N'Avinyó*¹⁰⁸.

(Durant els segles XI-XII) La vilanova que més s'atapahí de construccions fóu la de Sant Cugat y lo Merdançar. Li seguía la d'entre Santa María y lo Regomir ahont s'estava formant l'important carrer de Basea, si bé en 1173 tenía encara grans horts

en sa part baixa, com v.g. un que agafava dels actuals carrers del Regomir al de Basea y de la mar al mur de la Ciutat ¹⁰⁹.

També se extén la Ciutat per la part del Codals. Mes aquesta vilanova no pren increment degut a la proximitat de la mar. La habitavan pescadors y gent pobra. Per ço s'hi construexen allí a més de les barraques per la gent de mar los tallers dedicats a construcció de naus, los quals s'extenían fins al Regomir ¹¹⁰.

Sense data: aliis ferregenals qui sunt subtus Regumir ubi fuerunt factas naves ¹¹¹.

Un avenç de construccions en la platja ocasionà, en 1210, la donació de Pere I a la Canònica barcelonina del arenal de Santa María y subsegüents establiments dels Canonges, a En Durfort y altres particulars. La dreçana vella, situada al peu del portal del Regomir, també dit de la Dreçana en 1255 (Any 1297. Document 887 de Jaume II, A.C.A.-Nota 996-), aportava en la barriada son natural contingent de fusters, mestres d'axa y altres operaris navals (...) La dreçana primera ocupà la platja, des del carrer del Hostal del Sol y Fusteria, fins al de la Plata o baixada dels Lleons ¹¹².

L'any 1150, el carrer del Regomir, baixada de Viladecols, la baixada del Lleons i el carrer de la Mercè varen portar el nom de carrers de la Dressana Vella ¹¹³ i la plaça de la Font de l'Àngel, vulgarment coneguda com a plaça de St. Sebastià, era anomenada el Dressanal. Aquesta antiga instal·lació podia haver subsistit fins l'any 1553, moment en què es va emmurallar la ciutat vers el mar ¹¹⁴.

Es en la segona meytat del segle XIII quan s'inicià una forta evolució urbana, que contrastava ab les èpoques precedents (...) S'imposà estudiar les conduccions soterrànies de les aygües pluvials. Barcelona conservava les velles cloaques romanes. Les aygües del mont Taber exían en la platja, al peu de la antiga porta del Regomir, allí hont, en 1310, los fusters hi treballavan en los porxes de la mar ¹¹⁵.

Durant el regnat de Pere el Gran experimentà la nostra ciutat un notori avenç perquè va veure compendiades legalment i amb sanció del sobirà les seves consuetuds i pràctiques ciutadanes recopilades en lo Privilegi dit Recognoverunt proceres (11 de gener de 1283), primer assaig de codificació municipal. La ciutat comença a culminar les seves bòries i durant el segle XIV es realitza el primer padró municipal.

Lo padró més antich es del any 1363. Sols comprèn lo quarter de la Mar ¹¹⁶.

Fogatges de les darrerries del segle XV

Illa hon es lo palau del Governador.- Illa prop lo palau del Governador hon està mossen pere girgós en lo Carrer del Regomir.- Illa que comença en casa de Miquel sanxo apotecari del carrer de regomir fins a la deuallada dels lleons e per lo carrer de Guimnas ¹¹⁷.

La pietat dels Consellers los portà a construir capelles en los portals de la Ciutat. Demunt la vella porta del Regomir n'hi havia de temps immemorial una dedicada a Sant Cristòfol, substituïda, en 1503, per altra de major cabuda. En 1530 passaren la capella al plà del carrer, obrint-la dintre la muralla romana ¹¹⁸.

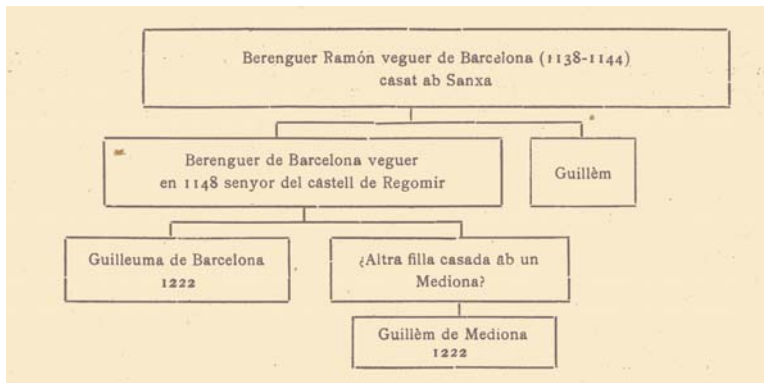

Figura 12. Arbre genealògic de la família *Barcelona*.

A mitjans del segle XII, la família *Barcelona* són veguers de nostra Ciutat. Segurament a la circumstancia d'exercir aquest càrrech y a la de possehir alguns drets de consums, degueren son nom de fonts de *Barcelona*, quan aquests se forman, devallant de les localitats hont tenen béns patrimonials o castells. Heredà als primers veguers Guillelm de Mediona, segons compendiadament indica lo senzill arbre genealògich aquí continuat. Los drets del Vegur, en lo segle XIII, són coneguts per "lleuda de Mediona".

"La Ciutat de *Barcelona*" de Francesch Carreras i Candi.

Figura 13. Portal del Regomir. Dibuix de Lluís Rigalt i Farriols.

Les torres del antich portal del Rego-Mir convertides en cases, a mitjans del segle XIX. Vista presa del costat de la Plaça.

"La Ciutat de *Barcelona*" de Francesch Carreras i Candi.

En el segle XIV començaren a Barcelona les grans construccions urbanes coincidint amb els inicis del gòtic català. El carrer del Regomir ja era edificat amb edificis importants a principis del XVII, però és de suposar que en el segle XIV ja s'inicià el canvi en la fisonomia del barri, amb l'edificació d'un nombre important de casals gòtics al llarg del seu traçat.

L'antiga drassana de la ciutat ubicada al Regomir, havia deixat progressivament de funcionar fins a ésser totalment substituïda per la nova instal·lació gòtica al peu de les Rambles. En la urbanització, o més ben dit, en la reurbanització del Regomir, el lloc esdevindrà amb els anys, un eix habitacional flanquejat per estructures edilícies on hi residiran importants famílies barcelonines.

A principis del segle XVII el carrer del Regomir és flanquejat per un conjunt de casalots que per la seva tipologia, grandària i rellevants famílies que els habiten, compondria un barri caracteritzat per un important pes social i aristocràtic dins la ciutat de Barcelona.

Aquestes dues cases (la casa Gralla i la casa de Pinós o del Marquès de Barbarà) , la d' En Dusay al Regomir y l'interessantíssim pati y escala de Càn Dalmases (carrer de Montcada), foren nostres principals construccions particulars del art plateresch, reminiscencia dels fastuosos palaus italians ¹¹⁹.

Antoni Ponz consigna la molt notable casa Dusay, al Regomir, ab pati y galeríes d'istil jònich al primer pis y corinti al segón, ab baxos-relléus de trofèus, que-s deya feta per Damià Forment, y per tant del segle XVI ¹²⁰.

Una campanya contra les voltes dels carrers venía fent-se en 1779 puix en la Etat Moderna continuava la pràctica de construir-ne.(...) Tants n'hi havían, que en 1842 era possible trelladar-se per los terrats sense baxar al carrer, des dels Abaxadors, enfront la font de Santa María, fins a Càn Falcó, als quatre cantons del Call, puix se conservavan los archs de la fortificació romana en los carrers de la Volta d'En Isern, Baxada d'En Viladecols, Regomir y baxades dels Lleons, del Ecce-Homo y de Sant Miquel ¹²¹ (Figura 13).

A partir del segle XIX la morfologia del carrer del Regomir i el seu entorn es mantindrà gairebé igual fins als nostres dies. La transformació urbanística més important es realitzà en enderrocar l'antic Palau Reial Menor i reurbanitzar la zona amb els nous carrers de *Comtessa de Sobradíel*, carrer de *Cervantes* i carrer de *Palau*.

Seguidament el comentari bibliogràfic exposa, ordenat per blocs temàtics, els estudis i opinions que professionals de diferents àmbits i distintes èpoques han emès sobre les estructures definidores del Regomir i el seu entorn.

L'etimologia del nom de *Regomir* ha desencadenat un conjunt de teories, recolzades en les més variades de les possibles hipòtesis, documentades totes elles en el comentari bibliogràfic que segueix. Per a mi, és important aturar-m'hi ja que en l'etimologia dels noms topogràfics resideix, la majoria de cops, la possibilitat d'entendre la lògica de formació o funcionament que varen tenir els llocs als quals fan referència, en el moment en què es va consolidar la seva denominació.

Iniciem aquest apartat amb les referències històriques que ubiquen *el lloc i el nom* del *Regomir* en els seus inicis documentats.

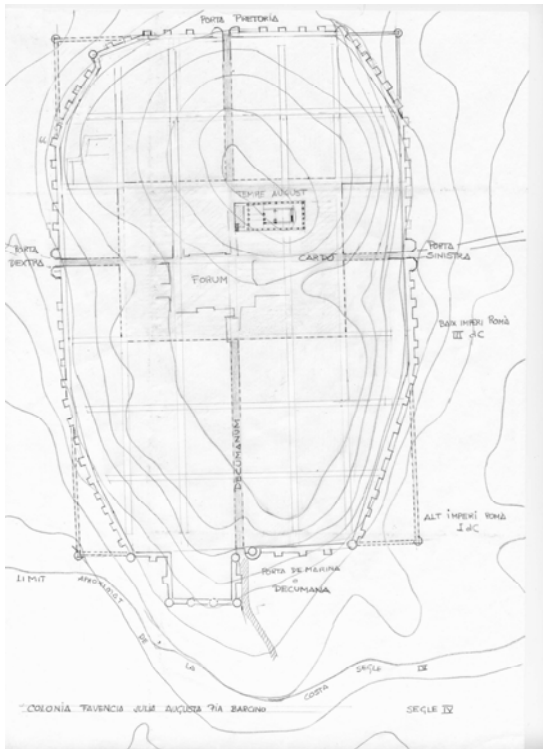

Figura 14. Segle IV.
Colonia Favencia Julia Augusta Pia Barcino

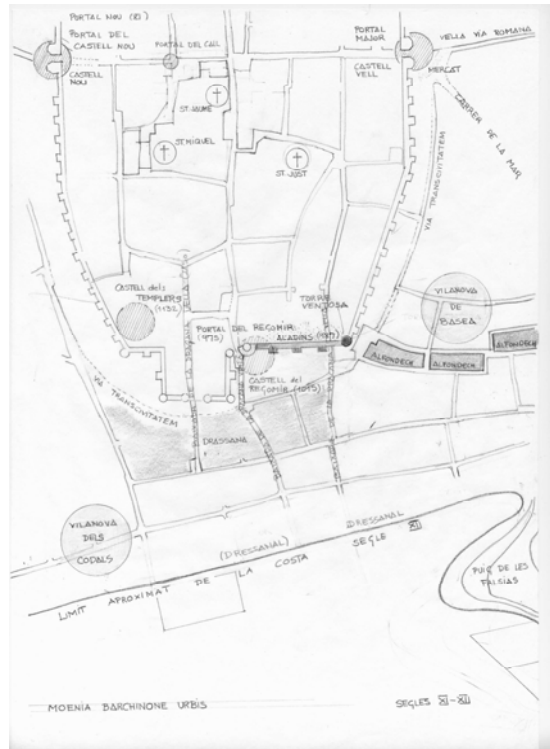

Figura 15. Segle XI-XII.
Moenia Barchinone Urbis.

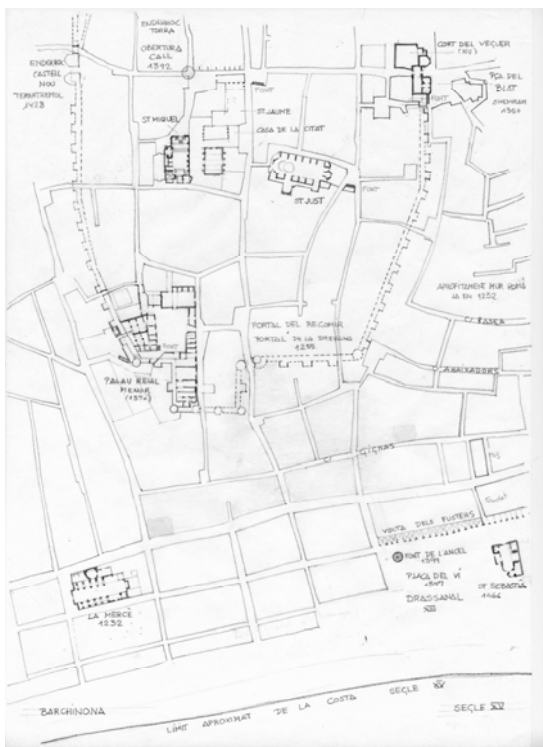

Figura 16. Segle XV.
Barchinona.

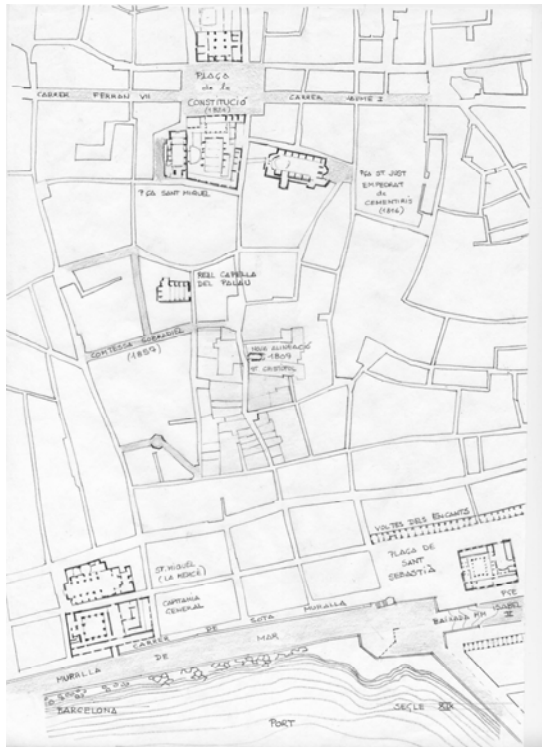

Figura 17. Segle XIX.
Barcelona.

Tot i que del *castell del Regomir* o el *lloc de Regomir* se'n fa esment en nombroses obres publicades, l'etimologia del nom de *Regomir*, així com també la ubicació del seu castell han estat sempre fruit de contradiccions i d'indefinició per part dels nostres erudits.

Les primeres referències a l'origen etimològic del Regomir es troben en la figura d'un personatge anomenat *Hamur* o *Gamir* que hauria participat en la presa de la ciutat de Barcelona als sarraïns per part de Lluís el Piadós, a finals del segle IX.

Els textos de les *Cròniques Franques* compilades per *Duchesne*, que contenen les *Chronicon Moyssiensis Caenobi* (vol.3, pg.144), *Annales de Gestis Caroli Magni d'Eginhardi* (vol.2, Pg. 251) i *L'Anonimi Astronomi* amb la "*Vita et actus Ludovici Pii*" (vol.2, pg. 290), constitueixen les primeres referències de l'esdeveniment. L'*Anònim Astrònom*, en el seu relat sobre el setge de Barcelona per part de Lluís el Piadós, ens relata que la defensa de la ciutat va ser lliurada pel príncep *Zeid* o *Zaddonis* a un parent seu anomenat *Hamur*¹²².

Hermoldus Nigellus, poeta i historiador carolingi del segle IX, va descriure el setge de Barcelona succeït l'any 801 dC. La seva crònica "*Narració d'Hermoldus Nigellus (segle IX) del setge de Barcelona l'any 801*" va ser publicada per primera vegada per l'erudit *Lodovico Antonio Muratori* a Milà l'any 1753. En aquesta crònica, el personatge de *Hamur* no és citat, fet que com veurem sí que es recull en les versions d'alguns historiadors posteriors¹²³.

Geronimo Pujades, en la seva obra "*Compendio de la Crónica Universal de Cataluña*", escrita a principis del segle XVII i publicada l'any 1829 a Barcelona, fa referència a la reconquesta de la ciutat de Barcelona per les tropes franques. L'autor ens diu que *Hemur*, *Gamur* o *Gamir*, cavaller moro, inquiet i bel·licós, cosí del rei Addo o Laddo, mentre aquest s'ocupava de la guerra contra els cristians, ell es va apoderar de la ciutat de Barcelona i la va reduir a tal necessitat que, Addo ò Laddo enganyat per falses amistats, es va dirigir a Narbona on va ser apressat. Així finalitzà, segons *Pujades*, el poder d'Addo sobre la ciutat de Barcelona. Un cop el setge a la ciutat de Barcelona fou ja irresistible per part dels seus habitants, els moros, segons l'autor, vista la constància de Lluís el Piadós, varen resoldre entregar-se a la seva clemència, pactant l'entrega també del seu *reyezuelo* o cabdill *Gamir* o *Hemur*.

Segons *Pujades*, un cop desocupada pels moros la ciutat, Lluís el Piadós els va donar potestat per acomodar-se on creguessin més oportú. A *Gamir*, segons l'autor, el va manar viure retirat en un barri o arsenal, extramurs de la ciutat, sota la porta d'aquesta que llavors mirava vers el mar, on en aquell moment (moment de la publicació de l'obra) hi havia ubicada la casa dels Agullanes. Segons *Pujades*, aquell indret és conegut amb el nom del Regomir, *como quien dice del rey Gamir*. Segons l'autor, prop la capella de St. Cristòfol, en una determinada cantonada, hi havia ubicada una escultura del cap d'un home, que diuen ser del rei *Gamir*. Segons *Pujades*, en el barri hi varen restar alguns sarraïns, d'on deriva el nom del *carrer de Sarrahin*, que travessant el carrer Ample, anava a parar a la font de l'Àngel¹²⁴.

Pere de Marca, erudit baró del segle XVII va escriure l'obra històrica editada a Paris, l'any 1688, "*Marca Hispànica (o País de la frontera hispànica)*", text escrit arran del Tractat dels Pirineus. L'original va ser escrit en llatí, fora de l'època clàssica i traduït al català, l'any 1965, per *Joaquim Icart*, col·laborador de la Fundació Bernat Metge.

Segons *Pere de Marca*, en temps de la reconquesta de Barcelona per part dels francs als sarraïns, Lluís el Piadós va ser cridat pels seus nobles, que sota els seus auspicis feien un estret setge a la ciutat. Tal com diu l'autor de la seva biografia (*Eginhardi*)

aquest nobles volgueren que Barcelona fos presa sota el seu guiatge, a fi que cresqués la glòria del príncep en ser assaltada per ell una ciutat de tanta anomenada. Segons *Pere de Marca*, mentre Carles, per ordre de l'emperador, portava tropes auxiliars al seu germà exposat als perills, trobant-se a Lió fou avisat per un herald de Lluís que els sarraïns s'havien retirat i la ciutat havia estat presa, després d'haver estat lliurat pels ciutadans el seu governador Homar (*nomine Hamur*), parent de *Zaddó*, i d'haver donat un comboi als moros perquè es retiressin a Hispània. Segons *Pere de Marca*, els catalans solen anomenar *Gamir* aquest governador, canviant el nom d'*Homar*. L'autor no aprova que el carrer *Regomir* de Barcelona hagués pres nom del rei *Gamir*, el palau del qual es deia, segons *Pere de Marca*, en un antic document de l'església de dita ciutat, de l'any vint-i-vuitè del rei Robert, que estava tocant la muralla. Segons l'autor, més aviat es diria *palau Rigomir*, pel nom que va trobar que tenia un cabdill de la província Tarraconense que va florir en temps del rei *Vamba*. Segons *Pere de Marca* és més probable que aquell palau hagués pres nom d'aquest cabdill, que conserva el nom íntegre, que no del *rei Gamir*, principalment perquè és cosa provada que aquests cabdills moros no prengueren mai el nom de *reis*¹²⁵.

Narcís Feliu de la Peña i Farell, a la seva obra titulada "*Anales de Cataluña*" publicada l'any 1709, proporciona també referències sobre el *Regomir*.

Segons *Feliu de la Peña* en el llibre VIII, capítol VII de l'obra esmentada, l'any 790 dC, el capità anomenat *Abdemalech de los Moros*, que altres anomenen *Abderramen*, va entrar poderós a Barcelona i posà en ella per prefecte a *Zatum* o *Saddo*. Segons *Feliu de la Peña*, l'exèrcit de *Lluís el Piadós* va arribar davant de Barcelona, instat pels catalans als quals havia promès lliurar-la; temorós, el prefecte *Zaddo* o *Addo* va sortir a posar-se als seus peus, oferint-li la ciutat, però no li va lliurar. Segons l'autor, advertit *Addo* del disgust de *Lluís el Piadós*, l'estiu següent es va dirigir a Narbona per presentar-se davant del príncep i allà el varen prendre i el varen portar davant de l'emperador Carlo Magno. Els que varen organitzar la traïció varen anomenar en substitució de *Zaddo* o *Addo* a *Gamir*. Segons *Feliu de la Peña*, essent *Lluís el Piadós* senyor de Barcelona, va fer sortir els àrabs, mentre permetia que restessin a la ciutat alguns amics de *Gamir*, al qual va manar disposar en un *castell* del raval del qual, segons l'autor, en confirmació d'aquesta veritat, resten vestigis en el carrer del *Regomir*, en un cap que es troba situat a la casa que era el castell, i el carrer veí que va a la font de l'Àngel es diu *carrer dels Sarraïns*, perquè vivien en ella els amics de *Gamir*. Segons *Feliu de la Peña*, sembla que el *castell* serien les cases sobre la *capella de St. Cristòfol*¹²⁶.

El R.P. *Enrique Florez*, de l'Ordre de Sant Agustí, catedràtic de la Universitat d'Alcalà i ex-assistent de les províncies d'Espanya, va realitzar l'insigne obra de "*España Sagrada*" editada per primera vegada l'any 1775 a Madrid. La documentació primària que va utilitzar *Florez* provenia en gran part, del *Llibre 1er. de les Antiquitats*, existent a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, d'on el R.P. *Jaume Caresmar* va transcriure els que va creure més útils per a la redacció de "*España Sagrada*".

En el *Tratado LXV de la Santa Iglesia de Barcelona*, *Florez* descriu també la traïció de *Zado* vers *Lluís el Piadós* i relata que en el moment de la rendició, la ciutat va lliurar al governador *Hamur*, parent de *Zado*, ja que aquest, segons l'autor, havia passat a Narbona on va ser pres i posteriorment desterrat¹²⁷.

Pascual Madoz, polític i estadista, elabora el "*Diccionario-Estadístico-Historico de España y sus posesiones de ultramar*", editat a Madrid l'any 1845, obra indispensable d'incloure en la bibliografia geogràfica, econòmica i històrica d'Espanya.

Pascual Madoz, a la crònica sobre la ciutat de Barcelona, relata el setge de Lluís el Piadós i fa referència a una crònica àrab, en la qual es diu que l'emir de Còrdova, El-Hakem, prepara l'auxili de la ciutat de Barcelona, pel moment en què aquesta ja estigués presa per Lluís el Piadós. El-Hakem no envia l'ajuda en el moment que la ciutat assetjada li demana i, segons Madoz, l'esforçat walí Zeidum intenta anar personalment a buscar ajut a Còrdova però és pres i portat a la tenda de Lluís el Piadós on és obligat a fer capitular els assetjats de la seva ciutat. Aquests, en compliment de la promesa que el mateix Zeid abans els havia exigit i obeint la seva mà que fortament es tancarà en contradicció amb les seves paraules, s'obstinen més i més a la defensa. Segons *Madoz*, aquesta va ser una heroica defensa tant per part del sarraïns com dels cristians, mancomunant-se durant el setge. Segons l'autor, sense Zeid, ànima de la defensa, la lluita flaqueja i tot i estant en estat d'espantós conflicte, assolixen del guanyador una honrosa capitulació, per la qual resten lliures de sortir amb les seves famílies i equipatges de la ciutat i adreçar-se vers territori musulmà.

Madoz no anomena al rei o governador *Hamur* o *Gamir* i descriu el setge, la defensa i el comportament de *Zeid* i els cristians de Barcelona clarament diferent als anteriors autors ¹²⁸.

Andreu Avel·lí Pi i Arimon a la seva obra "*Barcelona antiga y moderna. Descripción e historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*", l'any 1854, proporciona informació sobre l'etimologia del Regomir i també sobre les instal·lacions de l'antiga drassana i el traçat de la muralla romana que comentarem posteriorment.

Segons *Pi i Arimon*, el valent walí Said, quan se'n va a buscar ajuda personalment a Còrdova, anomena governador durant la seva absència, al seu parent *Hamur*. *Pi i Arimon* escriu en una nota a peu de pàgina, que el nom de *Hamur* és assignat per les cròniques franques, però l'autor diu que, tal vegada, aquest nom provinguí d'una corrupció de *Amrú*. Segons l'autor, l'any 801 acompanyava el rei *Alhakem* a la seva expedició a Espanya oriental un walí de nom *Amrú*, el fill del qual, *Jusuf ben Amrú*, era a la mateixa època governador a Toledo. Tal vegada el cap que anomena *Said* per a la defensa de Barcelona era un personatge proper als abans esmentats. *Pi i Arimon* afegeix que *Pujades* l'anomena també *Gamir* fet que, segons l'autor, prové de la deformació d'*amir*, nom no de persona sinó de dignitat. Segons *Pi i Arimon*, tot el referent al tal *Gamir* exposat a la crònica de *Pujades* és pura falla ¹²⁹.

Víctor Balaguer, a la seva publicació "*Las calles de Barcelona*", analitza la toponímia dels noms dels carrers de la Barcelona de finals de segle i comprova que, molts d'ells, són reflex de la història, tradicions o llegendes de la pròpia vida ciutadana que s'hi desenvolupava.

Víctor Balaguer, en l'apartat que fa referència al carrer del Regomir, recull diverses opinions de cronistes coneguts que varen escriure sobre l'etimologia del nom, i en realitza un breu comentari bibliogràfic. Citaré el que fa referència a *Calza* i *Manescal* ja que no han estat comentats anteriorment en aquest escrit. *Víctor Balaguer*, en parlar del Regomir, cita l'opinió de *Calza* i *Manescal* sobre la possible existència del rei *Gamir* i de la seva residència o castell. Segons els autors, prop la plaça del Regomir, *Manescal* en el "*Sermón del rey Don Jaime*" i *Francisco de Calza* en la seva "*Cataluña*", no fan menció de castell o palau del Regomir com a residència de l'antic rei *Gamir*, sinó que fan referència de les cases on, després de la reconquesta de Barcelona, li va permetre viure Lluís el Piadós, cases ubicades aleshores, segons dictamen de *Calza*, fora de muralles, i dins de les mateixes segons *Manescal*. Ara bé, segons *Balaguer*, tots dos coincideixen en què va ser aquest fet i no el castell, el que va donar origen al nom del indret. Segons *Víctor Balaguer*, la *Baixada del Regomir* prenia antigament el nom d'una família, anomenada *den Palma* ¹³⁰.

Pablo Piferrer i Francisco Pi i Margall en la seva obra “*Cataluña*” editada l’any 1884, també fan referència al *Regomir* d’aquesta ciutat.

Piferrer i Pi Margall relaten l’esforç i valentia de *Zeid* a l’hora d’anar a buscar personalment l’ajut a Còrdova, però en aquest cas, segons els autors, a *Zeid* el va substituir el seu parent *Hamur* en la defensa de la ciutat. Segons els autors, com que l’entrada dels francs era inevitable, els assetjats varen emprendre els tractes de la rendició, lliurant als francs el seu nou walí *Hamur*, a canvi de poder sortir lliurement de la ciutat.

Piferrer i Pi Margall, afirmen que el carrer de *Regomir* ja disposava d’aquest nom al segle XI i sens dubte també abans. Segons els autors, en una nota a peu de pàgina de la citada obra, ens diuen que a Barcelona s’identifica com part de l’habitatge del mencionat rei *Gamir* -al qual la ciutat etimològicament el lliga amb el nom del carrer *Regomir* Barcelonès-, una casa de la placeta que es forma al costat de la baixada dels Lleons, amb una alta torre quadrada per frontis amb alguna finestra coronella gòtica, amb vistes al *Regomir* i amb en bell pati del 1500 en el centre. Segons *Piferrer i Pi Margall*, en els temps de la reconquesta, aquella part de Barcelona no distava del mar, ja que en el segle XI s’hi fabricaven les embarcacions. Els autors ens diuen que aquella estructura de torre quadrada podia haver pertangut a un gran cos d’edifici que també incloïa el palau i que, segons els autors, tal vegada fora l’alcàsser o alcassaba dels sarraïns, més forta que la resta de la circumval·lació i dominant sobre la platja en una posició lleugerament escapada.

Ara bé, segons *Piferrer i Pi Margall*, la corrupció del nom de *Hamur* en *Gamur* i posteriorment en *Gamir* per efecte de la *h* aspirada amb força, és fàcil que s’oposi a la tradició. Tampoc creuen convincent la testa que apareixia a la cantonada de la *plaça del Correu* a l’extrem del *Regomir* i que la gent afirmava que representava la imatge del rei moro que va lliurar la ciutat. Segons els autors, la factura de l’escultura descrita no era molt antiga i a Barcelona no va ser aquesta l’única testa disposada en cantonada, fet que pot revelar una costum o un fet particular del barri succeït en els millors moments de la Barcelona dels segles XIII, XIV i XV. *Piferrer i Pi Margall* aclareixen que la casa mencionada per ells a la nota ja no existeix ¹³¹.

Josep Puiggarí i Llobet, essent cap de l’Arxiu Municipal de Barcelona, l’any 1899 publicà un llibret titulat “*Capilla de San Cristobal del Regomir, reseña histórico-descriptiva*”, on fa referència a la capella i també al caseriu del *Regomir*. *Puiggarí*, en iniciar la descripció de la història de la capella, indica que s’anomena *del Regomir* per estar enclavada en un grup edificat o caseriu del mateix nom prop la porta occidental del conjunt defensiu romà, conegut com a *arce* romà, porta oposada a la septentrional ubicada enfront de la *Plaça Nova*. *Puiggarí* afegeix que la *porta del Regomir* era oberta a la muralla romana i flanquejada per dues torres que eren acompanyades per unes altres que abraçaven el límit extrem de les construccions imperials, constituint un gran edifici emmurallat similar a una fortificació. Segons l’autor, aquest conjunt defensiu va ser la pretesa residència d’un règul o emir existent durant la breu dominació arabsca a la ciutat. *Puiggarí* afirma que la denominació del títol *rex* o *amir*, lleugerament alterat per vulgar locució en *Reg-o-amir*, explica amb total naturalitat el nom que ha persistit, sense haver de recórrer a les extravagants interpretacions dels anteriors cronistes ¹³².

Una altra teoria fa referència a un canceller que existí a Barcelona, l’any 1258 anomenat *Mateu Regomir*. Segons *Elena Amat i Mestres*, en el seu treball *Història Moderna de Catalunya*, el virrei era generalment un noble castellà representant de la monarquia a Catalunya. Ell era qui nomenava els cancellers, els tesorers o els advocats fiscals. Aquests càrrecs requeien en membres de l’alta jerarquia eclesiàstica o de l’alta noblesa castellana. Només rarament requeia sobre algun noble català ¹³³.

Agustí Duran i Sanpere a “*Barcelona i la seva Història. La formació d’una gran ciutat*”, editada l’any 1972, ens descriu en un dels capítols la història de la ciutat, al llarg del recorregut de les seves muralles. En el recorregut que Duran i Sanpere descriu com a *viatge entorn de la muralla romana* es deté en el carrer del Regomir fent referència a la seva etimologia, que segons Duran i Sanpere ha rebut moltes diverses explicacions.

Segons l’autor, la teoria més moderna i versemblant és la que el fa derivar de *rec de Mir o Miró*, nom corresponent a un dels comtes de Barcelona que visqué en el segle X. Segons Duran i Sanpere, aquestes antigues referències nominals semblen relacionades més que a un carrer a un castell anomenat algunes vegades, segons l’autor, com a *castell episcopal del Regomir* que venia a ser la defensa del portal de la muralla oberta en aquell indret. L’autor escriu que el carrer del Regomir fou freqüentat en altre temps pels serrallers i altres menestrals del foc i de les armes, les encluses i els martells donaven una sonoritat típica al carrer durant alguns segles. Segons Duran i Sanpere, els actes corporatius del gremi el convertiren sovint en lloc de reunió i de festa de la gent de l’ofici. Segons l’autor, el carrer conserva encara algun element evocatiu com la porta abarrocada afegida a la façana d’una casa (Regomir 11-19) que, tot i les transformacions sofertes, revela encara en alguns detalls la seva ascendència medieval¹³⁴.

Josep Maria Salrach i Marés en la seva obra “*El Procés de Formació Nacional de Catalunya (Segles VIII-IX). El domini carolingi*”, analitza el setge i la conquesta de Barcelona pels francs, utilitzant diferents fonts narratives, atesa la contradicció cronològica existent entre elles.

Segons l’autor, en primer lloc, es disposa del *Poema sobre Lluís el Piadós*, escrit entre el 826 i el 828 per un personatge de la cort d’aquest sobirà, quasi desconegut, anomenat *Ermold el Negre*. Una altra font existent no menys important, és la *Vida de Lluís el Piadós*, escrita per un personatge anònim conegut per l’*Astrònom* (citada anteriorment). La *Vita Hludovici* constitueix, per la seva informació, un complement idoni del Poema d’Ermold però, segons Salrach, té un greu defecte: les dades cronològiques que ofereix semblen errònies pel que fa referència al setge de Barcelona, perquè són obertament contradictòries a les altres fonts franques i fins i tot, a les fonts musulmanes. Per poder corregir o completar determinats punts de la informació d’Ermold i de l’*Astrònom*, Salrach utilitza un conjunt de versions annalístiques que es disposen: els *Annals Reials*, els *Annales Mettenses*, els *Annales Fuldenses*, els *Annales Barcinonenses* i el *Cronicó de Moissac*, ultra les referències d’historiadors àrabs com *al-Nuwayrí* i *al-Maqqari*.

Referint-se al setge de Barcelona, Salrach destaca la dificultat del setge i la resistència que oferien els assetjats. Moltes ciutats de la Septimània havien capitulat anys abans per la voluntat dels pobladors gots, Girona se’ls havia lliurat espontàniament i el valí *Zadun* havia fet una promesa semblant a Carlemany durant la primavera de l’any 797 a Aquisgrà. L’exèrcit de Lluís el Piadós assetjà la ciutat fins que, les diferents cròniques d’Ermold, l’*Astrònom* i el *Cronicó de Moissac* coincideixen a afirmar, la fam dominà tota la ciutat abans de la capitulació i és lògic de pensar, segons l’autor, que aquesta en fou la causa principal. Segons Salrach, *Zadun*, en un acte de desesperació, assajà d’anar-se’n a Hispània en cerca de reforços, però fou fet captiu pels francs. Tot plegat fa suposar, segons Salrach, que foren els indígenes hispano-gots qui, a l’esquena de la guarnició musulmana, pactaren les condicions de la rendició, i en aquest sentit cal interpretar, segons Salrach, la versió de l’*Astrònom* segons la qual *Hamur*, cap musulmà successor de *Zadun*, fou lliurat als francs pels barcelonins.

Segons *Salrach*, interpretant els versos del poema d'Ermold, la caiguda de Barcelona es produí el Dissabte Sant de l'any 801 ¹³⁵.

Ramon Abadal en l'obra titulada "*La Pre-Catalunya*", també reconeix que les notícies provinents de les diverses fonts narratives no són a vegades concordants i això, segons l'autor, ha donat peu a força confusions en la historiografia, especialment pel que fa a la durada del setge, la data de la presa, etc. Tot plegat, segons *Ramon Abadal*, obliga l'historiador a fer una feina d'adaptació i composició que s'aproximi en el grau màxim a la realitat presumible ¹³⁶.

Pau Vila Dinarés i Lluís Casassas Simó en la seva obra "*Barcelona i la seva rodalia al llarg del temps*", editada a Barcelona l'any 1974, fan esment del *Regomir* creient que l'antiga ciutat romana havia de tenir algun edifici monumental vers l'est, tal vegada un teatre a la plaça del *Regomir*, a judicar per les troballes que s'hi feren. *Pau Vila Dinarés i Lluís Casassas Simó*, en redactar la presa de la ciutat de Barcelona per l'exèrcit de Lluís el Piadós, escriuen que els sarraïns abandonaren la ciutat i els veïns obriren les portes a l'arribada del cabdill franc, el qual en reconeixement a aquell gest, els atorgà el privilegi de sempre més gaudir de govern propi ¹³⁷.

El castell del Regomir apareix referenciat ja des de principis del segle XI (Documents transcrits DI-2, DP-5, DP-7, DP-8, DP-9, DP-10, DP-11, DP-12, DP-24) però en cap dels documents localitzats queda ben establerta la seva ubicació.

Esperança Piquer i Joan Eusebi del *Servei d'Arqueologia de la Ciutat*, en el document de presentació del Centre Cívic Pati Llimona, feien referència als inicis senyorívols del conjunt, i afirmaven que després de l'escomesa d'Almansur al 985, el sistema defensiu de la ciutat es va posar en dubte i els comtes, vescomtes i el mateix bisbe de la ciutat es plantejaren la necessitat de reconstruir-lo. Una de les primeres accions fou fortificar els antics portals romans, els quals esdevingueren a partir d'aquell moment autèntics castells urbans. Així l'antiga Porta Meridional es transformà, segons els autors, en *el castell de Regomir*.

Segons els autors, a partir dels segle XI i XII un cop restà allunyat el perill d'altres invasions, la murada començà a adquirir un significat social nou, i s'inicià un procés d'ocupació de les torres de la muralla i els portals, de tal manera que els barcelonins amb un cert status social, viuen a l'interior d'aquesta. Així doncs, al costat del *castell del Regomir*, senyorejat per Berenguer de Barcelona vers l'any 1148, suposadament hi hauria situat el casal adossat a l'antiga muralla que posteriorment, versemblantment al segle XIII, seria el Palau de la família March, nissaga vinculada a la cúria reial ¹³⁸.

La porta del *Regomir* ja és citada l'any 975 (Document transcrit DP-1).

En els diversos documents estudiats, els textos fan referència al *castell del Regomir* i a la *porta del Regomir*, però mai no fan esment dels dos alhora, ni tampoc de la relació o coincidència en ubicació que pogueren tenir.

Segons el text d'*Enrique Florez*, la *porta del Regomir* ja s'esmenta l'any 995, any en què el Bisbe Vives i el capítol varen commutar amb l'Ardiaca Lobeto uns casals que tenien al costat de la catedral per uns altres de què disposava Lobeto al costat de la *porta del Regomir* i una terra fora la ciutat. Això va succeir, segons Florez, "*en l'Enero del año 21 de Lotario, que corresponde al año 975 de Christo*" ¹³⁹.

Víctor Balaguer descriu que quan l'any 1864 (data citada per l'autor) es van enderrocar les dues torres existents a la porta del *Regomir* junt a l'arc de Sant Cristòfol es descobrí, encastada en els antics carreus, un tros de façana de semblança romana,

composada per dues arcades recolzades sobre pilastra estriada i un tosc capitell corinti, amb una ampla cornisa on hi havia col·locada, verticalment sobre la pilastra, una escultura d'un cap que semblava ésser d'un home o d'un lleó. Per sobre la cornisa hi havia construït un pany de paret de dos o tres metres d'altura. Aquest descobriment, segons l'autor, va posar en dubte el veritable límit físic de la ciutat romana. Les restes es varen acabar d'enderrocar i varen desaparèixer totalment ¹⁴⁰.

Piferrer i Pi Margall, referint-se al mateix indret del *Regomir*, i coincidint amb la descripció de Víctor Balaguer, citen l'enderroc efectuat l'any 1862 de les vellíssimes torres que existien al costat de l'arc de *St. Cristòfol*, a l'entrada del citat carrer del *Regomir*. En enderrocar-se, segons els autors, es va descobrir encastada en els grans carreus de pedra, un tram de façana, probablement romana, composada per dos arcs o obertures rodones, separades per una pilastra estriada rematada amb un rudimentari capitell corinti. Sobre l'esmentada composició descriuen una ampla cornisa sobre la qual, ubicada coincidint amb la pilastra, hi havia esculpit un capet bastant groller d'ornament que semblava representar un lleó o un home. Per sobre la cornisa, prossegueix la seva descripció, s'hi aixecava un tros de paret construïda amb petits carreus ajustats amb molta regularitat. *Piferrer i Pi Margall* aclareixen que aquesta descoberta ve a confirmar la conjectura de l'existència en aquell lloc, des de temps remots, d'un edifici important ¹⁴¹.

Duran i Sanpere escriu que les torres que flanquejaven el *portal del Regomir* eren de planta semicircular i que tocant a l'actual capella de *St. Cristòfol*, encara es manté, segons l'autor, bé que a penes visible, la paret del fons d'una d'aquestes torres.

També fa esment del descobriment de l'any 1862, quan es volgué enderrocar un pany de muralla que dificultava la urbanització i pogué observar que en el massís del mur no apareixien tan sols, com altres ocasions similars, pedres treballades procedents de construccions anteriors, sinó que encara es mantenia dreta una bona part de la façana d'un edifici que potser fou, segons l'autor, teatre amb arcs de mig punt, cornises i altres elements que el classificaven entre els monuments urbans. Aquest edifici, segons *Duran i Sanpere*, fou probablement obra del segle II, caigut en la destrucció general que sofrí la ciutat en el segle III, i degué presentar les seves ruïnes en la mateixa línia per on fou traçada poc després la muralla defensiva, aprofitant la seva massa en la construcció militar, tan sols revestint-la; allí es mantingué durant mil cinc-cents anys, fins que el pic la descobrí davant l'astorament dels ciutadans de 1862 ¹⁴² (*Figura 18*). Aquest fet resta documentat per *Puiggarí* en l'escrit publicat sota el nom de "*La fachada romana descoberta davant la capella de St. Christofol*" ¹⁴³ l'any 1879.

Tarradell afirma que l'any 1862, en fer-se obres per ampliar el carrer del *Regomir*, foren descobertes dues torres semblants a les de la plaça Nova i les restes d'un vestigi d'un conjunt monumental que fou identificat com si pertanyés a un teatre. Segons *Terradell* no hi cap indicatiu que ens permeti atribuir aquestes restes a un edifici teatral, però en canvi, segons l'autor, la situació correspon just a la que hauria de tenir la porta. L'esquema de porta de doble arc (*porta gemina*) és un exemple repetit a moltes ciutats de l'època d'August, que és quan deuriem ser construïdes les portes de la primera muralla de Barcelona ¹⁴⁴.

Tot i que la descripció d'aquest vestigi romà, trobat en el moment de l'enderroc de part de l'estructura romana de la porta del *Regomir*, l'han realitzat diversos autors, *Albert Balil*, estudiós de la muralla romana a Barcelona, afirma que les restes de l'edifici romà aparegut en enderrocar la citada torre, no és clar que estiguessin dins l'interior de la torre o dins la cortina immediata ¹⁴⁵.

Una altra estructura citada a principis del segle XI a l'indret del Regomir, sota la muralla, és la *Drassana Vella* de la ciutat.

Antoni de Capmany i Monpalau neix a Barcelona l'any 1742 i és fill d'una família austriacista que va participar activament a la Guerra de Successió contra Felip V. Polític i militar de professió, va viure lluny de Catalunya, exceptuant alguns viatges puntuals, però sempre amb una catalanitat ben definida, fet que el va posar en contacte amb la Junta de Comerç de Catalunya. Guiat per la seva pròpia iniciativa i fruit de l'encàrrec que li va fer l'esmentada Junta de Comerç, va elaborar la seva obra cabdal titulada les "*Memorias Historicas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*". L'obra es compon de quatre volums, editats els dos primers volums l'any 1779 a Madrid.

El gran valor d'aquesta obra resideix, no tan sols en el rigor de les dades històriques i descriptives que transmet, sinó en el conjunt de documents que l'autor recopila i transcriu en dos volums separats anomenats *Colección Diplomática* (Volums II i IV), que recolzen els fets històrics descrits en cadascun dels dos volums corresponents de les *Memòries* (Volums I i III). La *Junta de Comerç* li permet obtenir els documents que necessita, reunits per *Antoni Juglà*, arxiver de la Junta o copiats als arxius de la Ciutat i de la Catedral per *Josep Farriol* i l'abans esmentat *Jaume Caresmar*.

Antoni de Capmany presenta un estudi exhaustiu de la marina barcelonesa i dedica part del seu text a analitzar la drassana de la ciutat. L'autor confirma l'existència d'una drassana a Barcelona anterior a la drassana gòtica existent, ubicant-la però en el mateix indret que l'actual. *Capmany* fonamenta la seva afirmació en la cèdula de *Jaume I* expedida l'any 1243, on es defineix el límit de l'arenal barceloní i també en una memòria de l'any 1255 que acompanya un decret del vicari reial, on es descriu la situació de la *Darciàna* en el mateix lloc i el límit de la ribera per ubicar-hi el gremi dels tintorers i batidors de cotó ¹⁴⁶.

L'any 1854 *Pi i Arimon*, respecte a la localització de l'antiga drassana, no nega que una antiga instal·lació ocupés anteriorment el mateix indret que la drassana actual. Ara bé, l'autor, quan anomena els carrers i places de la ciutat, afirma que l'actual Baixada de Viladecols, la Baixada dels Lleons i el carrer de la Mercè havien rebut antigament el nom de carrer de la *Drassana Vella*, "(...)vico vulgo dito la drassana vella"(...) [Document reproduït DI-1] i la plaça de l'Àngel havia estat anomenada plaça del *Drassanal*. *Pi i Arimon*, prossegueix la seva descripció de l'antiga drassana, dient que existia un altre paratge destinat a la construcció naval, instal·lat en el lloc de la plaça anomenada de Sant Sebastià o dels Encants, coincidint amb l'àrea al costat de l'antic convent de Sant Sebastià, davant dels arcs dels Encants, els carrers de la Fusteria i Hostal del Sol, la plaça del Correu Vell al peu del primer recinte murallat i la placeta i carrer del *Regomir*. Segons *Pi i Arimon* aquesta instal·lació va subsistir fins l'any 1553.

L'autor escriu que el carrer anomenat *dels Serrahins* no deu la seva etimologia als sarraïns amics de *Gamir* que, segons *Pujades*, s'hi varen refugiar. *Pi i Arimon* afirma que aquell carrer descrit per *Pujades*, a l'època de Lluís el Piadós, era inundat per l'aigua de mar i afegeix que el seu nom correspon més a la veu catalana de *sarrahí* equivalent, segons l'autor, a la castellana de *aserrador*. Aquest fet queda justificat ja que hi estarien instal·lats el conjunt de professionals que treballaven per a la drassana. Segons *Pi i Arimon*, en els porxos anomenats antigament Voltes d'en Guayta i posteriorment Voltes dels Encants, hi tenien els tallers els fusters de la ribera. L'any 1513 va iniciar-se l'emmurallament de la ciutat per la banda de port, així aquesta zona que quedava gairebé tancada, va passar a anomenar-se plaça del Vi, destinada al mercat del vi. Posteriorment s'hi va col·locar una font amb una escultura de l'Àngel de

la Guarda, prenent el nom de plaça de la Font de l'Àngel. El fet d'haver-hi existit antigament el convent de Sant Sebastià va determinar que vulgarment també se la conegués com Plaça de Sant Sebastià ¹⁴⁷.

En relació a l'existència i ubicació de l'antiga drassana, crec convenient e ineludible, aturar-me a l'obra de *Salvador Sanpere i Miquel* titulada "*Rodalia de Corbera*" editada en aquesta ciutat l'any 1890.

Aquesta obra va sorgir com a conseqüència del plet establert pel Marquès d'Ayerbe contra l'Ajuntament de Barcelona, reclamant indemnització pels danys causats amb l'enderroc del barri de la Ribera per la construcció de la Ciutadella de Barcelona. El Tribunal Suprem va confirmar la sentència a favor del marquès, per la qual l'Ajuntament de Barcelona havia d'indemnitzar-lo amb la suma de 3.346,465 pessetes i 21 cèntims pels drets senyorials que Ayerbe gaudia sobre determinada part del barri de la Ribera.

Els Dufort havien rebut de l'església de Barcelona l'establiment sobre part de l'arenal del port de Barcelona, terrenys que pertanyien a la Canònica Barcelonesa des de l'any 1209, any en què el rei Pere I els va cedir amb pública escriptura a la jurisdicció del Bisbe i de l'església de Barcelona. Posteriorment l'establiment va passar als Corbera i al marquès d'Ayerbe i es va conèixer amb el nom de *Establiment dels Dufort* o *Rodalia de Corbera*.

Els terrenys expropiats al *Marquès d'Ayerbe* havien d'estar compresos dins els límits de l'anomenada *Rodalia de Corbera*. Aquest va ser el detonant de l'estudi que varen emprendre un conjunt de professionals dirigits per *Salvador Sanpere i Miquel*, decidits a investigar sobre el veritable límit físic d'aquest antic arenal i del posterior establiment sobre d'ell.

És en aquest procés de recerca on *Salvador Sanpere i Miquel* demostra que el límit de ponent de l'esmentat arenal l'any 1209, que segons aquest document era la Drassana o *Darazzana*, corresponia de fet al sector del *Regomir*. Aquesta confirmació s'oposava a l'afirmació realitzada per *Capmany* a l'obra *Memorias Historicas de Barcelona*, on assegura que les drassanes antigues havien ocupat el mateix indret que les actuals. La constatació de Pi i Arimon sobre l'antiga nomenclatura del carrer de la *Baixada de Viladecols* que s'anomenava l'any 1150 *carrer de la Dressana Vella*, la *Baixada dels Lleons* i el *carrer de la Mercè* que també varen rebre aquest nom i la plaça d'*Antonio Lopez* que era denominada el *Dressanal*, confirmarien aquesta afirmació.

Salvador Sanpere i Miquel va aportar la referència i transcripció d'un conjunt de documents originals que, sota la denominació de *Pruebas*, varen configurar el fil conductor de la seva recerca. La documentació presentada com a *Prueba I*, *Prueba XLI* i *Prueba LVI* defineixen, respectivament, el límit de l'arenal l'any 1209 referit a l'antiga drassana i als alfòndechs reials, la localització dels alfòndechs reials i el *Regomir* com a zona de construcció de naus ¹⁴⁸.

En relació a l'antiga drassana, *Carreras i Candi* afirma que en el segle XI la ciutat va créixer vers els Codals, configurant una *vilanova* bàsicament de barraques de pescadors i tallers destinats a la construcció de naus. Aquesta *vilanova* s'estenia fins al *Regomir* on, segons *Carreras i Candi*, els fusters treballaven l'any 1310 al peu de la porta del *Regomir*, constituint la primera drassana, per la qual cosa el portal del *Regomir* era denominat l'any 1255, segons l'autor, *portal de la Drassana*. La drassana primera ocuparia la platja des del carrer de l'Hostal del Sol i Fusteria fins al de la Plata o *Baixada dels Lleons* ¹⁴⁹.

Joan Ainaud, Josep Gudiol i F.P. Verrié en el text del *Catálogo Monumental de España* dedicat a *La Ciudad de Barcelona* l'any 1947, fan referència a les antigues drassanes i a la capella de Sant Cristòfol.

Els autors afirmen que en el segle XIII, les drassanes de Barcelona eren situades extramurs, al costat de la *porta del Regomir*. Segons els autors, l'any 1255 aquestes drassanes ja es consideraven velles, però l'any 1394 encara se seguien utilitzant. Afegeixen que, degut a la manca de coberta d'aquest edifici, les naus patien les inclemències del temps alhora que es dificultava la feina, i per això el rei Pere el Gran inicià la construcció d'un edifici més capaç amb pilars i arcs de pedra per suportar la coberta, situat fora muralla a l'extrem de la Rambla, al peu de Montjuich ¹⁵⁰.

També al peu del portal, però dins la torre de muralla, hi és construïda la capella de *St. Cristòfol del Regomir*, a la finca nº 7-9 del carrer.

Victor Balaguer també fa referència a la capelleta de *Sant Cristòfol*, essent la seva primera ubicació l'espai sobre l'arc de la porta sud-est de la primitiva muralla. L'any 1503 va ser substituïda per una altra de major dimensió en el mateix indret en la qual el ciutadà barcelonès *Juan Benito Coll* va fer-hi construir un retaule amb una imatge del Sant titular. El 5 de juliol de 1505 el vicari general de la diòcesi donà permís per celebrar-hi anualment una missa el dia de la seva festivitat. En el moment que es varen construir habitatges en la part superior de l'arc, es va construir una nova capella a nivell del carrer, perforant el gruix de la muralla. Construïda la volta, el 8 d'agost de 1530 l'arquebisbe de Tsalia, en Juan Miralles, auxiliar de Barcelona, va beneir la primera pedra ¹⁵¹.

Puiggarí fa referència a la capella del Regomir, i assegura que aquesta no és de temps immemorial, com afirmen altres autors, sinó que el seu origen es remunta al temps medieval. Segons l'autor, el primer acte de devoció o homenatge al sant va ser una simple pintura de la seva imatge col·locada sobre la porta del Regomir, similar a la de Sant Roc situada en una de les torres de la plaça Nova. El 10 de juliol de 1441, tal com s'indica en el Dietari del Consell Municipal, s'assignà a Sant Cristòfol festa pròpia, festejada des de llavors sempre més el 10 de juliol de cada any. Sant Cristòfol va ser considerat com un dels *porters o tutors* contra la pesta. L'any 1599, degut a la pesta que dominava en aquell moment, es varen ordenar celebrar quatre misses diàries, una a l'altar de Sta. Eulàlia, una altra a l'altar de San Sebastià, altra a l'altar de St. Roc i l'altra a la capella de St. Cristòfol (Manual de Novells Ardits de dissabte 11 de setembre de 1599). Juan Benito Decolle (Dezcoll), ciutadà de Barcelona, va substituir la pintura que representava el sant per un retaule i el mateix Dezcoll va aconseguir, el 5 de juliol de 1505, permís del Vicari General per celebrar Missa davant del retaule el dia de la seva festivitat pròpia constant, segon *Puiggarí*, en el Registre de Gràcies de la Cúria de 1505.

Segons l'autor, la capella a planta baixa de carrer va ser construïda a principis del segle XVI, tal com indica la làpida existent sobre la porta d'entrada (1530). L'any 1568, com que havia crescut la devoció pel sant, el bisbe Guillem Cassador va donar permís per millorar la capella i va facultar als seus protectors o administradors per eixamplar-la i prosseguir en ella el culte públic, amb celebració de misses, rosaris i novenes. Posteriorment es va donar llicència per recaptar almoines, celebrar la festa anual amb ofici, sermó i festivitats al carrer. L'any 1835 la capella es va tancar, i se la va destinar a caserna militar i la imatge del sant va ser traslladada a la parròquia dels Sants Just i Pastor. El 4 de gener de l'any 1845 es va inaugurar la seva rehabilitació i es va beneir de nou, i s'hi va iniciar altre cop el culte. A finals del segle XIX la capella va ser objecte d'una notable reforma sota la direcció de l'arquitecte Joan Martorell, autor a la vegada del projecte de retaule gòtic-plateresc del seu altar ¹⁵². (*Figura 19*)

Quant a la capella de *Sant Cristòfol, Carreras i Candi* diu que damunt la vella porta del Regomir hi havia, des de temps immemorial, una capella dedicada a St. Cristòfol, substituïda l'any 1503 per una altra de major cabuda. L'any 1530 varen construir una capella a pla de carrer, dins la muralla. La capella de Sant Cristòfol del Regomir es tanca l'any 1835 i es porta la imatge a St. Just. Els veïns la varen recuperar, una nova capella va ser beneïda el 4 de gener de l'any 1845 ¹⁵³.

Duran i Sanpere afirma que la capella de *St. Cristòfol* sembla més aviat excavada que construïda. La presència de St. Cristòfol ens anuncia el veïnatge de l'antic portal de la muralla, a l'arc del qual, segons l'autor, hi hagué la imatge en lloc i forma evident. No podia passar ningú sense veure-la encara que no la mirés, i és que fou creença molt estesa per tot l'occident cristià, que aquell qui veia la imatge de St. Cristòfol no podia sofrir dany greu en tot el dia ¹⁵⁴.

La muralla romana, ha determinat un paper primordial a l'hora d'ordenar i caracteritzar l'indret del Regomir.

La muralla romana, concebuda en el seu origen com una veritable fortalesa de defensa per la ciutat, lluí el seu màxim esplendor durant l'època on la seva funció li era reconeguda i posteriorment va patir un procés de destrucció i deixadesa que la varen deixar caure en l'oblit durant centúries i no ha estat fins a mitjans del segle passat quan se li ha reconegut el seu valor històric i patrimonial, i s'ha iniciat el seu procés de recuperació. La intenció d'aquesta part de comentari bibliogràfic és fer referència a la construcció, decadència i recuperació de la muralla romana, per poder-ne establir posteriorment un discurs coherent alhora de presentar la pràctica.

Miquel Tarradell i Mateu a "*Barcelona Antiga*" l'any 1975, va descriure i analitzar la construcció de la muralla romana de Barcelona.

Segons *Miquel Tarradell*, la ubicació de la Barcelona romana que nosaltres coneixem fou resultat d'un programa establert en temps d'August, entre els anys 27 aC i el 14 dC. Es va decidir crear una ciutat nova, al pla, arran del mar, a l'encreuament de les comunicacions que seguien paral·leles a la platja amb les que comunicaven la part alta del Pla de Barcelona i la serra de Collserola amb el mar. Segons l'autor, els romans triaren com a ubicació un petit turó entre dues rieres, una elevació suau que des de l'Edat Mitjana és coneguda amb el nom de Mont Tàber. Les ciutats romanes noves, creades sense precedent urbà directe, tingueren habitualment durant l'època republicana i els primers segles de l'imperi una planta regular geomètrica, gairebé sempre en forma de rectangle, provenint d'una banda de l'estructura dels campaments militars i d'altra de la tradició de les ciutats hel·lenístiques, que d'ençà al segle IV aC havien adoptat la disposició hipodàmica, perfectament regular, amb carrers perpendiculars.

Tarradell, admetent el coneixement de la muralla fundacional, estableix que el primer recinte tenia forma rectangular, amb un eix major de poc més de 400 m. i un eix menor de 300m escassos. La superfície urbana era doncs d'unes 12 He. En començar la segona meitat del segle III dC, amb la gran crisi que tanca el període que els historiadors han batejat amb el nom d'Alt Imperi, s'obre una nova època denominada Baix Imperi.

Aprofitant el desordre i les guerres civils creades pels pronunciaments que havien començat vers l'any 2, grups de pobles germànics, especialment els francs i els alamans, iniciaren la invasió de les terres de l'Imperi Romà, envaïren les Gàl·lies, travessaren els Pirineus i arribaren fins a l'Estret de Gibraltar i més enllà.

Figura 18. Construcció romana descoberta en enderrocar la torre del portal del Regomir. La torre defensava el portal sud-est de la muralla romana, anomenat *portal del Regomir* i era bastida entre les actuals finques del carrer del Regomir nº 4 bis i nº 6.

“Capilla de San Cristóbal del Regomir -reseña histórico-descriptiva”. Josep Puiggarí i Llobet. Barcelona, 1899.

Figura 19. Façana de la capella de St. Cristòfol al carrer del Regomir nº 7-9.

“Capilla de San Cristóbal del Regomir -reseña histórico-descriptiva”. Josep Puiggarí i Llobet. Barcelona, 1899.

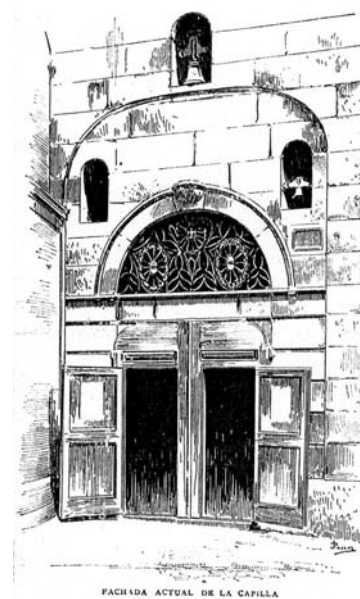

Figura 20a

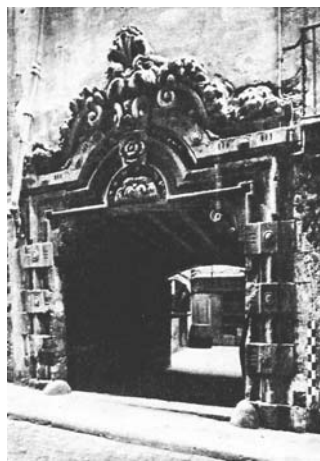

Figura 20b

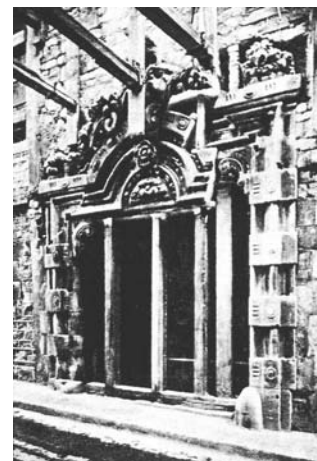

Figura 20c

Figura 20a. Porta barroca existent actualment al carrer del Regomir nº 11-19.

Figura 20b i Figura 20c. Imatge que presentava abans i durant el procés de la seva reconstrucció. “Conservación y restauración de monumentos históricos (1954-1962)”. Adolf Florensa i Ferrer, 1967.

Provinent d'aquests atacs, els mètodes de datació arqueològica situen la destrucció de Barcelona entre l'any 260 i l'any 280. *Tarradell* prossegueix que a la plaça de St. Miquel de la ciutat, l'equip del *Museu d'Història de la Ciutat* i de l'*Institut Lígurs* hi va descobrir una gran capa de cendra que dataren cap a l'any 270, testimoni del foc i de la destrucció. Segons l'autor, va ser la primera vegada que es va poder veure, de manera directe, el rastre de la destrucció. Responent a aquests atacs Barcino va construir la seva segona muralla Baix Imperial.

Tarradell assegura que la segona muralla romana és filla de la por que s'escampà pel món romà, havent comprès que els tres segles de pau s'acabaven. Al segle III, la ciutat de Barcino decidí iniciar la construcció d'una nova fortificació o refortificació. Aquest segon mur constituirà la cara exterior de la muralla, dissenyat i reforçat amb els elements necessaris per suportar els atacs dels nous instruments i estratègies bèl·liques del moment. La muralla del Baix Imperi és de característiques molt homogènies, cosa que fa pensar que fou feta tota d'un cop, en relativament pocs anys i és datada de la fi del segle III. El nou mur fou juxtaposat al primer, els antics angles s'abandonaren i la planta prengué a cada extrem la forma arrodonida, característica de les plantes de ciutats emmurallades de la baixa època. El recinte del Baix Imperi quedà definit en 10,5 He.

En general, segons *Tarradell*, els recintes construïts en el Baix Imperi representaren una reducció de les àrees urbanes anteriors, reducció que a vegades fou molt considerable, per això no representen cap guia per establir com era una ciutat durant l'Alt Imperi. Així doncs, la Barcelona de l'Alt Imperi podia haver estat més gran que no la que marca el recinte tardà.

Segons *Tarradell* quan s'enderrocaren les cases del carrer Tapineria, que tapaven en part el tram de muralla del Baix Imperi, aquesta es va poder estudiar molt més acuradament. Els diferents gruixos existents en els diversos trams de muralla varen establir el primer avís de la possibilitat que la nova muralla es podia haver construït sobreposant-se a la vella i primitiva de l'Alt Imperi i per tant, que els límits emmurallats de la ciutat colonial inicial podien haver estat aproximadament els mateixos que la ciutat romana del Baix Imperi.

En diferents punts, la muralla del Baix Imperi passa per damunt de construccions romanes dels primers segles de l'era, que corresponien al nucli urbà anterior de la ciutat, fet que fa evident que la Barcino de la muralla nova s'enxiquí.

Tarradell recolza l'observació de *Francesca Pallarès i Salvador (Figura 21)* i manifesta que la superposició de la muralla tardana damunt ruïnes urbanes de l'Alt Imperi, correspon precisament als angles aixamfranats de la planta del recinte. Un altre fet que *Tarradell* ens descriu és la diferència de gruix de la muralla als sectors de traçat recte (quatre metres) que és superior a la dels cantons (poc més de dos metres), com si la part estreta fos un afegit. *Tarradell* afegeix la possibilitat que les quatre portes siguin les originàries de l'època de la fundació, modificades quan fou construït el recinte dels segles III-IV.

Tarradell ens diu, recolzant l'escrit de *Balil*, que el model de la segona muralla romana a Barcelona respon tècnicament al model de la muralla d'Aurelià a Roma, conseqüència de les necessitats de defensa segons les armes del moment, que no eren exactament les mateixes de l'època de les muralles fundacionals romanes. Les antigues no tenien torres adossades si no era flanquejant les portes i els angles i encara, no sempre. L'ús de les *ballistae* o ballestes i dels arcs aconsellava o exigia les muralles amb les torres properes entre elles. A Barcelona la distància entre torres no

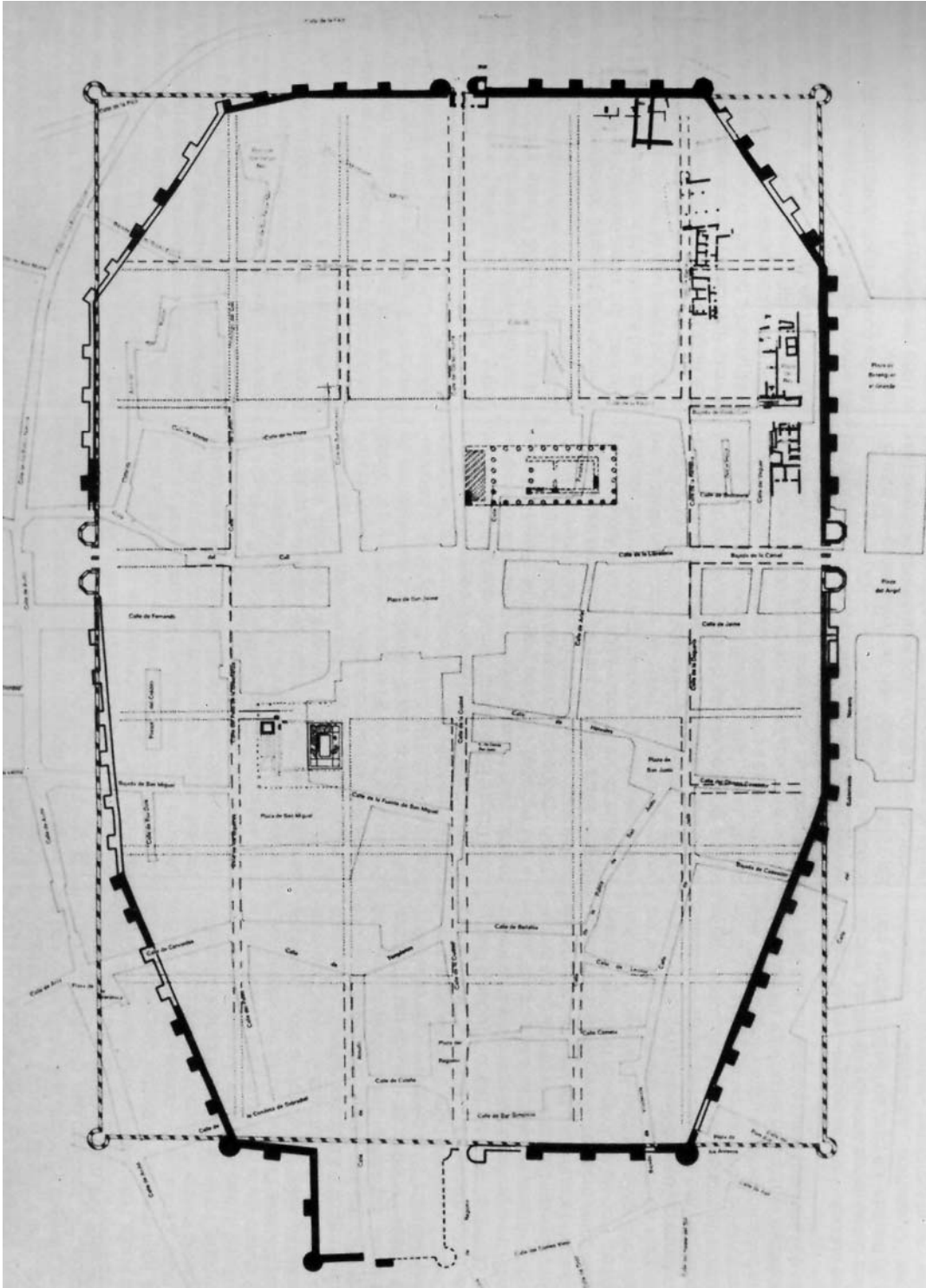

Figura 21. Reconstrucció hipotètica del traçat de les muralles del Alt Imperi i Baix Imperi.

Reconstrucció hipotètica del pla de la colònia augústea "Barcino" amb les "insulae" i el fòrum amb l'aspecte que pogué oferir arran de les transformacions del segle II. "Las excavaciones de la plaza de San Miguel y la topografía romana de Barcino". Francesca Pallarès i Salvador, 1969. MHC.

passa de 8 m. i a cops és només de 6 m. Excepcionalment, al costat de la plaça Nova, hi ha alguna torre a 10 m. de l'altra. Generalment tenen planta rectangular, però les que protegien les portes són semicirculars i fins i tot una és, segons l'autor, poligonal, essent les torres més altes que la muralla, disposant de dos pisos sobre el camí de ronda i arribant a 18 m. d'alçada.

La muralla fou construïda amb doble mur. L'exterior construït posteriorment fou de carreus més grossos i més escairats i els de la part interior eren més petits i treballats amb menys cura. L'espai d'entremig fou reblert amb morter i pedra, fins a l'alçada del camí de ronda. Aquest reblert era constituït de restes d'edificacions que podien provenir de les malmeses en els setges o també de determinats desmuntatges edilicis realitzats per agilitar l'obra.

Segons l'autor, no se sap si la ciutat fou reconstruïda en el seu interior però el que sí s'ha constatat és que l'obra monumental d'aquesta construcció defensiva ha estat essencial per a la seva supervivència i per a l'establiment de la seva posterior capitalitat de Catalunya.

Tarradell afirma que entre la fi de la romanitat i la consolidació de l'estructura nacional ben entrada la Edat Mitjana, les condicions històriques feien molt difícil, per no dir gairebé impossible, que una ciutat es bastís un recinte emmurallat de categoria semblant al que Barcelona tenia des de la primeria del segle IV. Trobar-se amb un element defensiu d'aquesta mena, donava una superioritat inqüestionable a la ciutat que en disposava i segons l'autor, aquest fou el cas de Barcelona.

Ara bé, quin va ser l'origen de la decisió de bastir una construcció defensiva d'aquesta magnitud? Barcino fou l'única ciutat catalana que tingué prou vitalitat per a respondre a la catàstrofe del segle III construint unes muralles tan considerables. A Occident gran quantitat de ciutats s'emmurallaren però moltes altres, no.

Tarradell ens qüestiona: *¿Què passà en el cas de Barcelona? ¿Quin fet les justifica?*

Fou una decisió d'estratègia administrativa-governamental o fou una decisió local d'autodefensa? Segons l'autor, fos quin fos el motiu, el que resulta inqüestionable és que la ciutat era prou important perquè es pogués justificar l'esforç que representava l'obra de la muralla ¹⁵⁵.

Isabel Rodà de Llanza, en el seu escrit "*Barcelona. De la seva fundació al segle IV dC*", afirma que la ciutat tenia des dels seus orígens unes muralles d'angles aixamfranats, no gaire potents, car la seva finalitat, segons l'autora, no era defensiva sinó identificar Barcino com un veritable nucli urbà amb tots i cadascun dels elements definidors. Aquestes muralles, segons *Isabel Rodà*, tingueren probablement quatre portes com les que es construïren al Baix Imperi, de les quals, però, només en coneixem l'aspecte monumental d'una, a través del dibuix de Puiggarí, que segons l'autora, reproduïx la porta meridional geminada, decorada amb pilastres corínties que s'obrí al carrer de Regomir. (*Figura 18*)

Segons *Isabel Rodà de Llanza*, la ciutat, a la segona meitat del segle III, no va quedar gaire afectada per les incursions que posaven en evidència la debilitat de les estructures de l'Imperi. El temple de l'Alt imperi segueix dempeus a la ciutat i entre els anys 269 i 305 dC. el senat dels barcelonins dona proves de la seva activitat amb l'adopció d'acords municipals per a erigir al fòrum monuments dedicats als emperadors en una demostració de continuïtat de la vida pública. D'aquesta manera, segons l'autora, entrem al segle IV, un segle que cal interpretar en clau de continuïtat, de

transformació i de pujança, i no pas de decadència com s'havia considerat, segons l'autora, en altres temps.

En aquests moments es construeix, segurament en la primera meitat del segle IV, l'imponent circuit de muralles amb les seves 78 torres i quatre portes, de les quals, segons l'autora, es conserven les dues decumanes, tripartides i flanquejades per torres circulars; les restes es poden veure a l'actual plaça Nova i més parcialment al carrer del Regomir.

Aquestes muralles del Baix Imperi segueixen el mateix traçat que les fundacionals, de l'època d'August, i suposaren una forta inversió econòmica per a la ciutat. És cert que per a la seva construcció es reutilitzaren elements anteriors, però es tracta sempre de materials procedents de zones d'extramurs; d'aquesta manera, afirma l'autora, s'amortitzaren massivament les antigues necròpolis urbanes, perdut segurament ja el record dels destinataris dels monuments funeraris.

Isabel Rodà de Llanza diu que el recinte emmurallat de la Barcelona romana fou la darrera gran empresa pública. Es tracta d'un esforç només realitzable dintre d'un segle IV caracteritzat per la riquesa econòmica i cultural, en què l'extensió de les necròpolis urbanes evidencia una densitat creixent de la població, en una societat en la qual anaven prenent força les institucions eclesiàstiques en una convivència heterogènia¹⁵⁶.

El segon encintat romà, corresponent a l'emmurallament Baiximperial ha estat el cos final construït que ens ha arribat fins a nosaltres en algunes de les seves parts per a poder ser identificat i estudiat. El mur romà, al llarg dels segles, patí determinades transformacions així com la destrucció provocada per les guerres i per la decisió i el piquet intencionat de l'home.

Philip Banks, a "*El creixement físic de Barcelona, segles X-XIII*", afirma que les muralles robustes de la ciutat romana van tenir un paper decisiu en l'existència continuada i el ressorgiment de la ciutat durant els segles altmedievals, però els segles posteriors de creixement, des del final del segle X fins al segle XIV, van determinar, segons l'autor, molts aspectes del plànol urbà de la nostra ciutat.

Segons *Philip Banks*, durant la primera meitat del segle X, la impressió general que es rep a través de les fonts és la d'una ciutat que actuava com a fortalesa a la frontera contra el món de l'Islam. L'altra impressió és que la ciutat era encara, en molts aspectes, hereva de la ciutat romana i visigoda més que no pas una ciutat medieval. Aquests dos conceptes, segons l'autor, *ciutat-fortalesa* i *ciutat hereva de l'Antiguitat* conflüen en la muralla romana. La muralla seguia en peu amb pocs canvis i no va ser fins a finals del segle X que s'hi van fer algunes modificacions. Les quatre portes originals seguien com abans, però, ja pels volts de l'any 1000 eren designades en alguns casos, segons escriu *Philip Banks*, com a castells: el Castell Vell -entrada principal a la ciutat sobre el mercat (actual Pça. de l'Àngel)-, el Castell Nou -a l'altra extrem est-oest (c/ del Call)-, la porta Bisbal -única que sobreviu amb una part intacta avui en dia (a l'actual Pça. Nova)- i el Castell del Regomir. El Castell Vell i el Castell Nou depenien dels comtes de Barcelona, mentre que les altres dues portes estaven en mans, segons l'autor, de l'Església, més concretament, del bisbat.

Segons *Philip Banks*, en aquella època la ciutat dins les muralles era de trama esponjada, documentant-t'hi gran quantitat d'hortes i camps sense edificar. Els habitants de Barcelona s'instal·laven i construïen les seves cases fora muralla, fet que demostra que els habitants de l'època no s'enfrontaven a tants riscos d'atac com els seus avantpassats. Segons *Philip Banks* pot ser hi havia una manca d'oportunitats o de mitjans per adquirir aquests terrenys, però no mancança dels espais en si; o potser, segons l'autor, es considerava positiva la possibilitat de viure al costat dels horts i

campes que ocupaven gran part de la zona fora la muralla durant el segle X. Malgrat tot, aquest tímid creixement extramurs no es lliurà totalment dels riscos que comportava la situació fronterera de Barcelona. L'any 985 el cap militar musulmà al-Mansur va assetjar la ciutat que va caure sis dies després. Durant els anys posteriors al 985 es detecta, segons l'autor, un creixement en el nombre de *casales* (terrenys aptes per a construir-hi cases) tant al raval com a la zona del Regomir, fet que demostraria un augment de terreny lliure motivat per la destrucció d'antigues construccions, com també es documenta una restauració de la muralla de Barcelona (A.C.B. Perg.1-1-866. Diplomatarium de la Catedral de Barcelona, Volum I. n^o d'ordre 178)¹⁵⁷.

Aquest esdeveniment descrit per la història com a moment d'imminent destrucció de la ciutat de Barcelona i la seva muralla romana, és on determinats estudiosos han manifestat que la destrucció deguda als incendis i al saqueig no van tenir la magnitud descrita en els documents que la citen.

Eduard Carbonell i Esteller en el seu escrit titulat "*La razzia d'Almansur a Catalunya l'any 985. Afectà l'arquitectura de finals del segle X?*" manifesta que la historiografia ha donat fins avui un valor catastròfic a la ràtzia d'Almansur a Catalunya l'any 985 i que la nova historiografia la qüestiona i la situa, al seu entendre, en el seu punt just.

Segons *Eduard Carbonell*, la immediata reconstrucció després de la ràtzia i la reutilització dels mateixos edificis que en part destrueix, porta a determinades consideracions que pretenen situar en el seu just punt l'efecte d'Almansur sobre l'arquitectura. El camí d'Almansur per Catalunya l'any 985 parteix de Tortosa i segueix el camí romà cap a Tarragona, passa per l'arc de Berà i pel Penedès, puja al Vallès per on arriba a la ciutat de Barcelona. *Eduard Carbonell*, en el seu estudi analitza tres zones afectades per Almansur: la línia defensiva del Gaià-Penedès, el Vallès amb el monestir de St. Cugat i la ciutat de Barcelona. A la ciutat de Barcelona edificis documentats com St. Pere de les Puelles, la Catedral o el Palau Reial (posteriorment anomenat Palau Reial Major) posen de manifest la seva recuperació ràpida i en el cas de les fortificacions de la zona fronterera, amb posterioritat al pas d'Almansur, la documentació és generosa i indica la reconstrucció immediata dels castells fronterers així com també la recuperació immediata dels llocs afectats pel pas del cabdill islàmic. Reconstrucció immediata que indica, segons l'autor, una continuïtat arquitectònica dins el que coneixem com a preromànic¹⁵⁸.

Durant els segles que següen d'expansió econòmica i consolidació de Barcelona com a nucli de poder, l'urbanisme saltà definitivament de l'encintat romà i les edificacions començaren a atresorar l'antiga construcció. La zona de l'antic recinte romà es va anar culminant i les noves vies exteriors anaven prenent la fisonomia urbana que bàsicament ens ha arribat fins a l'actualitat.

Albert Cubeles i Bonet, a "*Les muralles de Barcelona*", descriu el procés constructiu de la muralla medieval, tot dient que vers la meitat del segle XIII es va iniciar a Barcelona la construcció d'unes noves muralles a conseqüència del creixement urbà, que havia deixat obsolet l'antic recinte romà comtal¹⁵⁹.

La construcció del nou encintat no va interferir en el procés d'absorció que bàsicament estava patint la muralla romana en aquesta època d'expansió. Les modificacions més rellevants que va patir l'emmurallament romà en aquest procés de creixement urbà, van ser la construcció de portals oberts en els seus vells murs per poder comunicar la trama primitiva amb la nova trama exterior, apareixent nombroses vies amb el nom de *Baixades* coincidint amb la seva constitució topogràfica considerades des del centre del fòrum de l'antic nucli -l'arc de la Baixada del Ecce-Homo, l'arc de la Baixada dels Lleons o l'arc de Palau en el sector del Regomir i l'establiment de regulacions legals

per poder ocupar progressivament i el més cívicament possible l'antic mur romà - exemple de construcció en el tram vist de la plaça de Berenguer-.

Els grans edificis que s'anaren construint o ampliant aprofitaven els antics murs romans com estructura de les seves pròpies distribucions. En el sector del Regomir hi foren construïts, seguint aquest criteri, el Palau Reial Menor, la Capella de St. Cristòfol o el Casalici dels Marc conegut actualment com a seu del Pati Llimona.

Arribat el segle XIX el destí de l'antic mur romà va venir predestinat per actuacions que consideraven en determinades situacions l'antiga estructura com un veritable destorb, sense que encara existís l'interès arqueològic o cultural que avui en dia la protegeix.

A principis del segle XIX, donada la delicada situació econòmica a la que es veia sotmès el govern, incrementada per les despeses militars derivades de la guerra carlista, la reina regent Maria Cristina va delegar en la figura del revolucionari *Juan Álvarez Mendizábal* el càrrec de president del Govern i també va ser nomenat ministre d'hisenda per intentar pal·liar la situació. Mendizábal per intentar disminuir el creixent del Deute Públic dictà la *Llei de la Desamortització* del 19 de febrer 1836, iniciant-se un procés desamortitzador que portava a subhasta pública els béns de les ordres eclesiàstiques extingides. Amb el decret del 8 de març del mateix any, també s'eliminaven les corporacions religioses de clergues regulars. L'any 1835 s'inicià el procés d'exclaustració amb l'eliminació de les ordres religioses a excepció de les destinades a l'ensenyament i a l'assistència. Les propietats de l'església passaren a l'estat, i els edificis religiosos foren destinats a altres usos -dependències militars, oficines, centres d'ensenyament- o bé derruïts i utilitzats com a sòl urbanitzable. Aquest procés, tal com demostra la *Dra. Magda Saura* en un estudi publicat a "*Informe de la metodologia del Taller de Rehabilitació de L'Eixample*," va derivar en una desorganització administrativa completa, ja que a cops sembla que l'Ajuntament no s'assabentava del patrimoni que es subhastava fins que no s'anunciava la venda a pública subhasta al Butlletí Oficial de la Província, com va ser el cas, tal com indica l'autora, de la capella de Sta. Àgata ¹⁶⁰.

Dins l'antic recinte romà la desamortització afectà diversos establiments entre ells, la capella de St. Cristòfol que l'any 1835 es va tancar, va ser destinada a caserna militar i es va traslladar la imatge del sant a la parròquia dels Sants Just i Pastor.

Fou també durant les primeres dècades del segle XIX, interrompudes per l'època de ocupació napoleònica, que l'ajuntament borbònic inicià un conjunt de projectes per la millora i el sanejament de la ciutat -referenciats en el Llibre d'Acords de l'Ajuntament Borbònic (LL.A.)- ¹⁶¹. Entre aquestes millores cal destacar, pel nombre d'actuacions dutes a terme, la regularització del traçat viari de la majoria dels carrers antics de la ciutat i en concret els de l'interior de l'antic recinte romà. Hi trobem el projecte de regularització del carrer Regomir (LL.A.1D I-90/fol. 45) (*Figura 40*), el del carrer de Gignàs (LL.A.1D I-90/fol. 186), el del carrer de Correu Vell (LL.A.1D I-89/fol.45) o el del carrer de Lladó i Baixada de Viladecols (LL.A.1D I-88/fol.144). En el projecte de regularització del carrer del Regomir (1807) es preveia l'enderroc de la torre del portal del Regomir per aconseguir una ampliació del pas del carrer, fet que no succeí fins l'any 1862, quan fou enderrocat el conjunt de la torre i l'arc que hi havia sobre d'ella, desapareixent definitivament el portal que donava entrada a la ciutat per la seva banda de marina. L'arc construït sobre el carrer de la Baixada dels Lleons, recolzat sobre el traçat del mur romà, encara el trobem identificat en la representació d'Oliva i Mabon l'any 1848 (*Figura 50*). Els trams de muralla romana atresorats a l'interior del edifici seguien diferent sort depenent de si la construcció era substituïda o no, i en el cas de ser-ho, si el projecte preveia la incorporació del vell mur en el bastiment del nou cos -

com és el cas del carrer d'Avinyó nº 19 on es pot veure part de la façana de la muralla del Baix imperi i passejar per l'interior entre els dos cinturons defensius de l'Alt i Baix imperi- o la seva destrucció -cas de la finca de Regomir nº 6- on només s'identifica el basament de la mateixa.

Paral·lelament a la regularització de carrers, es realitzaren un conjunt de reformes de caràcter públic i privat. És en aquest moment on la muralla romana pateix una de les més doloroses mutilacions. El Palau Reial Menor, bastit majoritàriament sobre la muralla Baiximperial, va ser enderrocat l'any 1857 per urbanitzar de nou el sector amb noves cases i carrers. En aquest procés de destrucció en pro de la reforma urbana, desaparegué del paisatge urbà la totalitat del traçat sud-oest de l'estructura del *castellum* romà, amb el conjunt de torres que la defensaren.

Amb motiu d'aquest conjunt de destruccions que s'anaren succeint, els erudits de l'època iniciaren l'estudi de la Barcelona romana per referenciar les restes que encara quedaven o les que estaven a punt de desaparèixer.

Andreu Avel·lí Pi i Arimon l'any 1854 a la seva obra "*Barcelona antigua y moderna. Descripción e historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*", dedica un capítol, *Fortificación de Barcelona*, a descriure el traçat i construcció de la muralla barcelonina en el moment de la redacció del document. Pi i Arimon descriu el pas del mur romà en arribar a la zona sud-oest, a la zona ocupada per l'antic Palau Reial Menor prop el Regomir.

L'autor escriu que la muralla romana, un cop depassat el carrer del Call, s'estenia vers el monestir de l'Ensenyança, l'arc de la Baixada de St. Miquel -obert a la muralla per comunicar el carrer d'Avinyó amb la Baixada de St. Miquel-, les cases del carrer del Pou Dolç, la Baixada de l'Ecce-Homo -el mur passava pel lloc on era situat l'arc en aquesta baixada- fins a Palau (el Palau Reial Menor) acabant el recorregut en aquest sentit del traçat amb una torre que era ubicada, segons Pi i Arimon, a la Baixada del pati d'aquesta casa (Baixada de Palau) que donava al carrer dels Escudillers. En aquest punt la muralla formava, segons l'autor, un angle sortint (gir de 90°). Des d'aquesta torre, s'iniciava un nou tram de muralla que transcorria per l'arc que, segons Pi i Arimon, s'observava al costat de la font del esmentat pati, tram que perllongat en línia recta hagués anat a parar a la porta del Regomir: "*mas no era así*". Segons l'autor no era així, ja que la muralla es trobava sense tancar per haver-hi construït en aquest espai un *alcàsser o ciutadella* configurada en un cos avançat. L'autor prossegueix la seva descripció dient que, partint del punt immediat a l'esmentat arc de la baixada, prop l'escala de l'edifici, el mur canviava de direcció (vers el mar) i prosseguia travessant l'interior dels magatzems fins a una torre que, en el moment de l'escrit, encara subsistia construïda en el jardí a l'extrem de l'edifici. Girava, segons l'autor, vers l'esquerra (vist des de l'interior de la muralla) fins unir-se a una torre ubicada a un dels costats de l'arc de la Baixada del Lleons. Segons Pi i Arimon, la muralla seguia el recorregut fins arribar a la torre que encara s'observava a la casa aixecada davant de la placeta del Regomir on formava un angle també sortint (angle de 90°) i acabava per ajuntar-se amb la torre de l'arc de la denominada Porta del S. (portal del Regomir) on conclouia amb el descrit alcàsser, segons Pi i Arimon, la fortificació del primer recinte¹⁶².

Pi i Arimon juntament amb altres estudiosos varen emprendre les investigacions i treballs oportuns per realitzar l'aixecament del plànol geomètric d'aquestes muralles, ajudats per la *Junta de Comerç de Catalunya*. Els arquitectes *Josep Oriol i Bernadet* i *Josep Oriol Mestres* varen ser nomenats pel desenvolupament tècnic de l'encàrrec i varen realitzar finalment el "*Plano Geométrico de las murallas Romanas de Barcelona ó sea del primer recinto de esta ciudad*" (*Figura 22*).

L'any 1907, *Isidre Torres i Oriol* publica la guia de la ciutat "*Barcelona Histórica Antigua y Moderna*" on també acompleix una descripció del circuit del mur romà. Segons *Torres Oriol*, en arribar al carrer d'Ataülf, venint des del carrer Regomir, l'autor afirma haver trobat a l'interior de la finca d'Ataülf nº 13 (a l'època) les restes d'una torre que arribava fins al terrat. D'aquesta torre sortia un arc que travessava el carrer fins arribar a una altre torre enderrocada a mitjans del segle XIX bastida a l'extrem del carrer del Tomillo. D'aquesta última torre, *Torres Oriol* afirma que no n'ha trobat cap rastre però la informació li va ser facilitada pels propietaris de la finca veïna anteriorment esmentada, els quals havien conegut personalment l'arc i la torre desapareguts. Segons l'autor el tram de muralla romana fins arribar a la baixada de Sant Miquel havia desaparegut en la seva totalitat, sense deixar cap rastre per sobre del nivell del carrer¹⁶³.

Albert Balil, a la seva obra "*Las murallas romanas de Barcelona*" editada l'any 1961, descriu en el capítol titulat "*Topografía de la muralla en su estado actual*" el traçat del mur romà del Baix Imperi en tot el seu perímetre, intentant relacionar el traçat del mur amb la trama urbana de la ciutat (*Figura 23*). *Albert Balil* estudià el traçat i característiques tipològiques i constructives de la muralla romana de Barcelona. Segons *Balil* es disposa de molt poca informació del primer traçat de muralla romana, corresponent a l'Alt Imperi, podent establir-se tan sols una vinculació hipotètica amb al grup de fortificacions de Lugo-Astorga-León-Zaragoza. La construcció de la segona muralla romana o refortificació del Baix Imperi correspondria, segons l'autor a l'època tetràrquica.

Balil realitza un estudi sobre el traçat de la muralla Baiximperial i descriu tots els trams documentats. En arribar al sector sud del recinte proper al Regomir, l'autor assegura que un cop depassada la construcció del Palau Reial Menor, just en arribar al carrer d'Ataülf, la muralla presenta el tros menys conegut o documentat del circuit. *Albert Balil*, recolzant-se en documentació gràfica existent, descriu la muralla en el punt que travessa el carrer d'Ataülf com una cortina constituïda sense torres a la banda corresponent al Palau Reial Menor, que un cop creua el carrer d'Ataülf, seria reforçada per una torre de secció semicircular, recollida en els estudis realitzats pels *Mestres* i que probablement seria la que *Torres Oriol* va reconèixer entre les cases número 13 i 11 del citat carrer.

Balil manifesta que, segons el dibuixos dels *Mestres*, entre la citada torre i el carrer del Regomir, haurien de ser localitzats dos trams de muralla, una torre de *planta quadrada* i una torre de *planta circular* que podria situar-se a l'alçada de la finca del carrer del Regomir nº 8 bis. Segons *Balil*, una cortina, que sembla no disposar de cap torre, empalmaria fins arribar a la finca nº 4 del mateix carrer.

Segons l'autor, la direcció de la muralla en aquest tram, s'ha de deduir en funció del traçat que presenta el carrer del Regomir en aquest punt. Segons *Balil* dins la finca nº 4 es trobava situada una de les torres de la porta *praetoria*. Aquesta torre adherida a la cortina descrita havia de ser, segons l'autor, de secció de quart de cercle, i va ser destruïda l'any 1862. Segons *Balil* les restes de l'edifici romà aparegut quan s'enderrocà la citada torre, *no és clar* que estiguessin *dins l'interior de la torre o dins la cortina immediata*. *Balil* afirmava que de l'existència de la segona torre de la porta *praetoria* a l'altra banda del carrer del Regomir, en donava testimoniatge el traçat corbat del carrer en aquell punt i l'autor assegurava que les restes haurien de ser buscades entre la finca nº 3-5 i la finca nº 7-9 del carrer¹⁶⁴.

A mesura que avança el segle XX, coincidint amb el desenvolupament de les corrents restauratòries i la normativització de la protecció del patrimoni, tal com s'ha exposat en

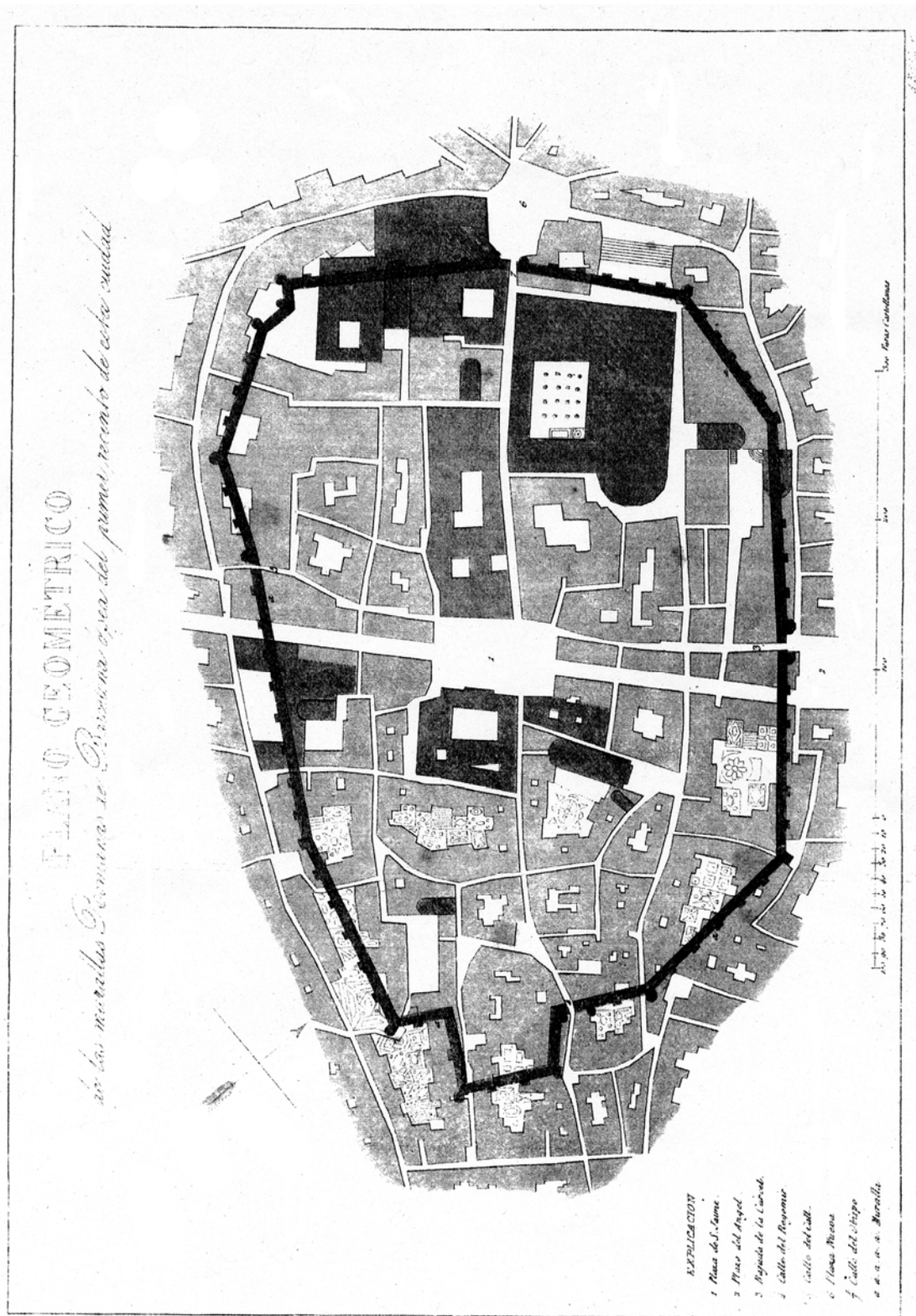

Figura 22. "Plano Geométrico de las murallas Romanas de Barcelona ó sea del primer recinto de esta ciudad". Josep Oriol i Bernadet i Josep Oriol Mestres. AMHB.

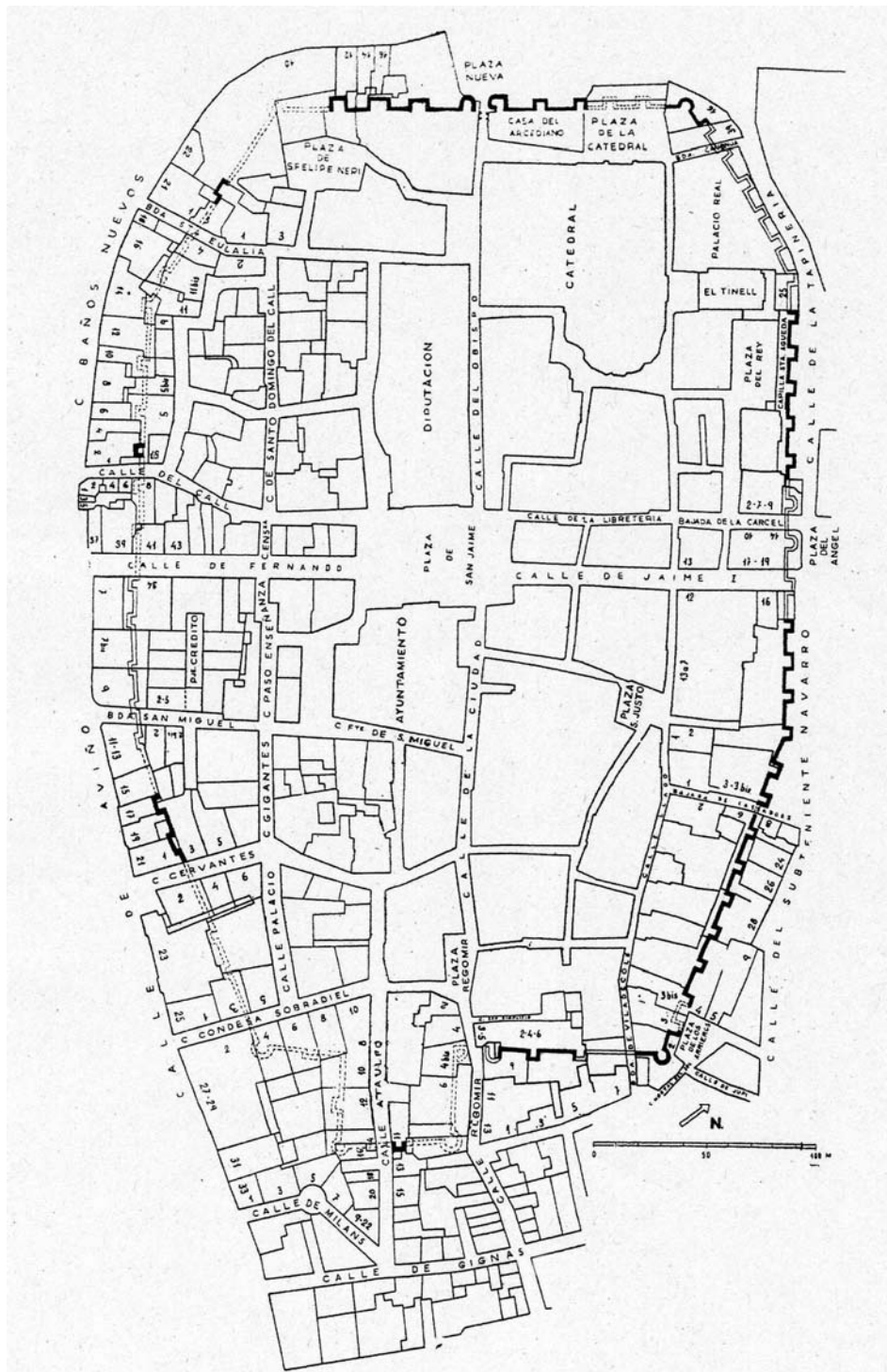

Figura 23. Plànol de traçat de la muralla baiximperial de Barcelona.

Plànol del recinte de Barcelona. En traçat negre gruixut es varen indicar els sectors ben conservats, fossin visibles o no visibles, que podien ser objecte d'estudi. En línia contínua, els sectors destruïts, però dels quals es disposava de documentació o varen poder ser estudiats. En línia discontinua, els sectors poc coneguts i probablement destruïts*

* "Las murallas romanas de Barcelona -las murallas Bajoimperiales de Barcino-". Albert Balil, 1961.

la primera part del comentari bibliogràfic, es va iniciar a la ciutat de Barcelona la revalorització del seu patrimoni construït. L'Ajuntament de Barcelona disposà del *Servei per la Conservació i Restauració de Monuments* on col·laborà, des dels seus inicis, *Adolf Florensa i Ferrer*, arquitecte titulat l'any 1914 i que n'esdevingué director des de la postguerra fins als anys seixanta. *Xavier Peiró*, en el capítol dedicat a l'obra de Florensa titulat "*Adolf Florensa i el patrimoni arquitectònic de la ciutat de Barcelona. La seva labor en la restauració de monuments i conjunts urbans*", descriu les intervencions més importants realitzades sota la seva direcció.

Segons *Xavier Peiró*, *Adolf Florensa i Ferrer* plantejà el projecte de posar al descobert la part més gran possible de l'antiga muralla romana, visible materialment arran dels enderroc per l'obertura de la Via Laietana ¹⁶⁵. Segons l'autor, en aquest projecte, la restauració del monument constituïa un esdeveniment amb importants repercussions urbanístiques que depassava així el pur compromís arquitectònic o arqueològic en el qual s'inscrivía inicialment ¹⁶⁶. En els quadrants oest i sud del recinte, les restes localitzades i conservades eren escasses -carrer Banys Nous i carrer d'Avinyò, a l'interior dels edificis-. En els quadrants nord i est es procedí a l'enderroc dels afegits i recuperació visual i material del mur -carrer de la Tapineria i carrer del Sotstinent Navarro fins a la Baixada del Bisbe Cassador-. En arribar a la plaça dels Traginers, el mur romà va alliberar i recuperar una de les seves torres circulars, però a partir de la Baixada de Viladecols el traçat de la muralla romana vers el carrer de Regomir i Ataülf, va romandre sense estudiar i sense intervenir fins ben entrat el segle XX.

L'any 1968 el Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona va realitzar un plànol de l'encintat romà -el localitzat i el hipotètic- representant tots els trams i la totalitat de les torres, atorgant a cada una d'elles un número identificatiu, que encara avui en dia s'utilitza per al seu nomenament. "*Plano de la C. Romana. Murallas por F^{co}. de P. Cardoner Blanch, arq.*" (Figura 24)

Els treballs de recuperació o localització de la resta de mur quedaren aturats durant varies dècades i no va ser fins als anys 80 quan, amb el projecte de recuperació del *Pati Llimona* ubicat a la finca del carrer del Regomir nº 3-5, es va realitzar un dels projectes més emblemàtics de nova intervenció i integració del mur romà a l'arquitectura actual. (Figura 25a i 25b)

El programa d'aquest edifici va ser la construcció d'un centre cívic per a Ciutat Vella, ubicat en un dels llocs més desconeguts i complexos però alhora més interessant de l'antic recinte romà. El projecte va ser encarregat a l'arquitecte *Ignasi de Solà-Morales* l'any 1988 i s'englobà sota el nom de *Centre Cívic Pati Llimona*. La intervenció es realitzà sobre l'edifici ubicat a la galta de marina del carreró de St. Simplicí que recolza directament sobre la banda interior de la muralla. El projecte assolí també el repte de recuperar l'espai interior d'illa ocupat durant el segle XX per la *Plateria Paris*, amb accés des del C/ de Correu Vell a través d'un passatge -continuació del carrer d'en Groch-. En aquest punt la muralla romana va deixar al descobert la Torre nº 35 i part de la Torre nº 36. Aquest espai d'illa està relacionat amb l'edifici del C/ Correu Vell nº5, antiga residència de la notable família dels Puigjaner.

Esperança Piquer i Joan Eusebi, del Servei d'Arqueologia de la Ciutat, afirmen que els treballs realitzats en els edificis del Pati Llimona i del C/ Correu Vell, s'inscriuen dins una dinàmica de coordinació entre la rehabilitació arquitectònica i la conservació del patrimoni arqueològic. L'actuació en aquest solar va posar de manifest determinats elements del passat històric fins aleshores poc coneguts. L'intramur de la muralla romana es va posar al descobert, intramur que configura la mitgera de la finca rehabilitada (Figura 25a). Segons els autors, la porta praetoria del carrer del Regomir, una porta amb tres obertures que es creia destruïda l'any 1862, conservava encara

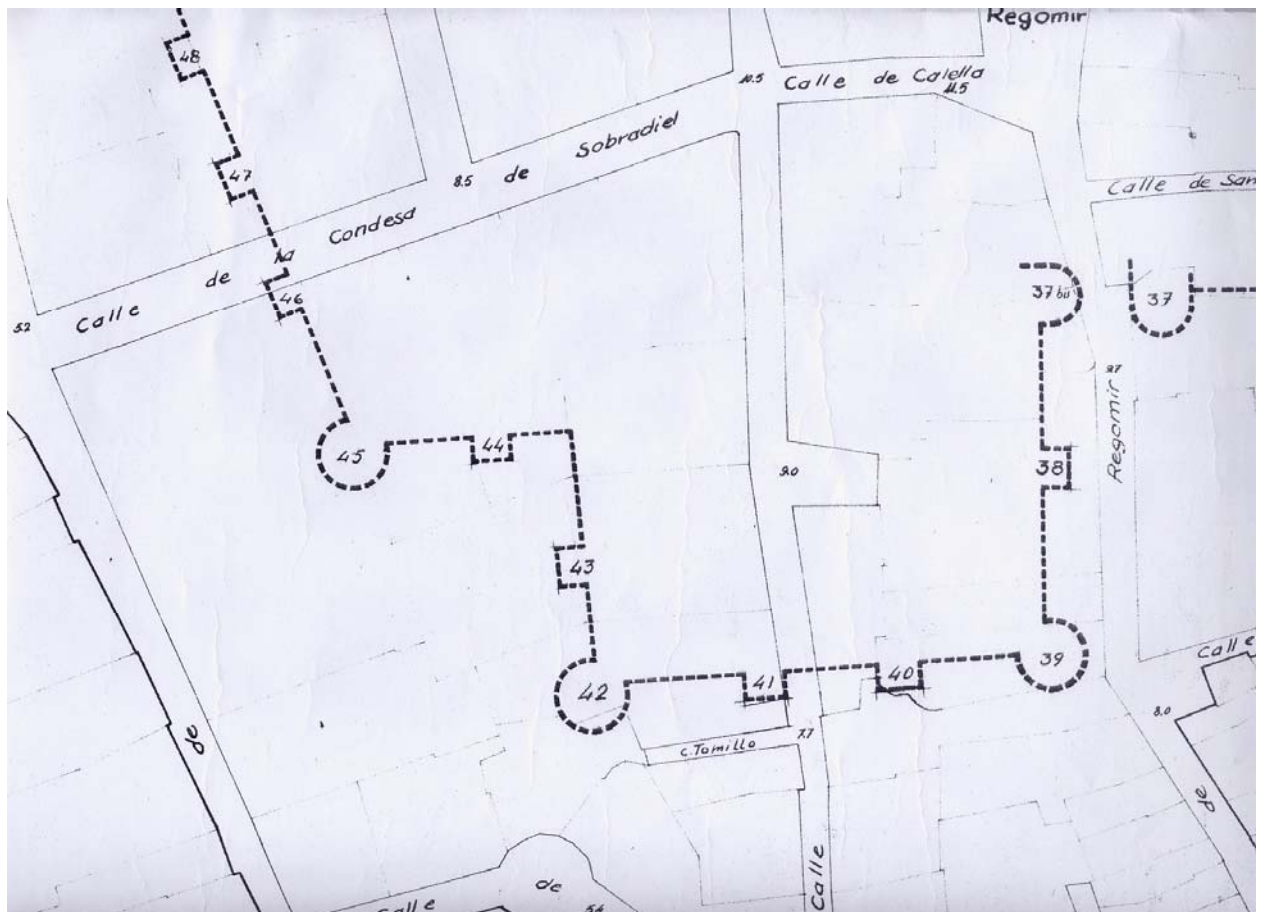

Figura 24. "Plano de la C. (Ciutat) Romana. Murallas". Fco.de P. Cardoner Blanch, 1968. Oficina d'Informació Urbanística. Arxiu del Fons Municipal. Ajuntament de Barcelona.

Figura 25a

Figura 25b.

Figura 25a i Figura 25b. Rehabilitació de la cara interna de la muralla romana i recuperació d'una porta lateral per a vianants, corresponent al portal del Regomir en el Centre Cívic del Pati Llimona.

una de les arcades laterals destinades al trànsit de vianants i el corredor que la perllonga (*Figura 25b*), així com l'arrencament i primeres dovelles del pas destinat al trànsit rodat, elements que s'han integrat en el projecte actual. Aquest conjunt es va completar amb la recuperació del fonament i les primeres filades d'una de les dues torres circulars que flanquejaven la porta (*Figura 84*). A l'intramur es va poder documentar la rasa de fonamentació de la muralla fundacional de la ciutat i com l'espai adjacent a aquesta va ser ben aviat ocupat per edificacions que anul·larien l'*intervallum*.

Segons *Piquer-Eusebi*, el lapse de temps entre l'època d'aquesta reforma i l'època baixmedieval, escassament documentat, està representat per algunes sitges que fan pensar en una certa pèrdua del caire residencial que fins aleshores havia caracteritzat l'indret, més endavant recuperat per a la construcció d'un palau gòtic¹⁶⁷. Aquest palau gòtic va ser àmpliament estudiat per l'arqueòleg i historiador *Eduard Riu i Barrera* a l'estudi tituat "*La casa gòtica dels Marc al pati d'en Llimona a Barcelona*", *Acta historica et archeologica mediaevalia*, publicat per l'Universitat de Barcelona l'any 2004.

L'exhumació dels elements arqueològics del *Pati Llimona* varen representar l'inici d'un seguit d'expedicions i estudis arqueològics en el sector, tots ells localitzats entorn aquest antic *portal del Regomir*

L'any 1993 el *Centre d'Arqueologia de la Ciutat* va procedir a realitzar un informe de la finca veïna *Regomir n° 7-9* "*Informe-Memòria de la Intervenció arqueològica a l'immoble del carrer Regomir 7-9*", gràcies al qual es va poder localitzar i estudiar part de la cortina defensiva per la seva banda exterior, i també es va localitzar en alçada la construcció de la torre n° 37, donada per desapareguda ja que en el moment de realitzar l'obra del Centre Cívic Pati Llimona, per la banda interior de muralla, tan sols se'n va localitzar el fonament.

Segons els autors de l'informe, l'estudi va permetre identificar una part important de la cortina defensiva de les torres d'època romana i el dors de l'edificació medieval del Pati d'en Llimona. L'informe identificava la muralla del Baix imperi des de la Planta Baixa fins la cota del sòl del pis principal (o segon nivell de l'immoble) i perfilava la torre de planta rectangular que es projecte vers el pati de Correu Vell. A nivell del sòl del pis principal, l'informe identificava el traçat dels dos anells constructius de la torre n° 37¹⁶⁸ (*Plànol 5 i Plànol 5, Apèndix 4*).

A l'interior dels edificis bastits a la *banda sud-oest del carrer del Regomir* (la galta dreta de la Baixada del Regomir), entre la plaça del Regomir i el carrer del Correu Vell, es varen exhumar l'any 2004 altres restes arqueològiques del traçat de l'antiga muralla romana Baix imperial, més concretament, de l'estructura defensiva construïda a l'extrem sud-est d'aquella, la traça de la qual s'havia donat per totalment desapareguda en el transcurs de l'anterior centúria. Aquesta estructura, identificada per la historiografia com el *castellum romà*, correspon a una construcció fortificada que sortia de la primera línia de muralla Alt imperial i que, degut a la seva situació avançada, representava un punt estratègic de vigilància vers el port i el front marítim. Paral·lelament es varen identificar restes d'altres construccions romanes i estructures de diverses èpoques posteriors.

La localització i identificació de les primeres restes arqueològiques d'aquest procés, va succeir a la finca situada al carrer del *Regomir n° 6*. La casa de Regomir n° 6 havia pertangut, des de finals del segle XIII fins el 1999, a la coneguda família *Dusay*. La casa que ens ha arribat fins a nosaltres és fruit d'una rehabilitació integral realitzada l'any 1855 per l'arquitecte Josep Fontseré, atresora sota la seva nova estructura antigues restes que varen servir per a la seva pròpia construcció. *Víctor Balaguer* cita

també la casa d'en Dusay que era casa que cridava l'atenció i tenia un preciós pati construït per Damià Forment en el segle XVI.

Aquest estudi arqueològic va ser iniciat amb motiu de l'actuació d'una veïna de l'edifici, la *Sra. Constanza Corredor Arias*, copropietària de la finca de Regomir nº 6. La seva formació cultural i la seva curiositat la varen portar a exhumar dins el seu habitatge, l'any 2001-2002, el que estava en les seves mans, i així va desencadenar el procés de la posterior troballa. Durant dos anys va realitzar un treball d'investigació que va compilar en un extens document de 375 pàgines i 200 fotografies referents a les restes històrico-arqueològiques trobades. Aquest informe el va finir sota el títol de "*Restos histórico-arqueológicos en el sudeste de Barcino*" que a l'octubre del 2003 va lliurar a la direcció del *Servei Municipal d'Arqueologia del Museu d'Història de la Ciutat*.

Constanza Corredor va retirar un arrebossat del seu habitatge, ubicat a la planta principal de l'immoble i, posteriorment, també el del tercer pis, i aleshores va aparèixer el que s'ha identificat com el costat SE d'una de les torres del *castellum*, identificada pels historiadors amb el número 37 bis amb una alçada total de 20 metres.

A part de la localització de l'esmentada torre de muralla, a la Planta Baixa de la finca de Regomir 6, en el local que dona al carrer d'Ataülf número 9, *Constanza Corredor* va localitzar quatre columnes renaixentistes de pedra de secció circular, canya toscana i volutes jòniques, probablement atribuïbles, segons l'autora de l'informe, a la noble casa Dusay del segle XVI. En el soterrani de la Planta Baixa de la finca, el descobriment va ser d'un altre ordre. Varen aparèixer dues naus sustentades sobre grans pilastres de pedra i cobertes amb volta de rajola ceràmica que, segons informació posterior, són atribuïbles a la reforma realitzada per Fontseré l'any 1857. Al mateix temps, sota el pati de Regomir 6, va aparèixer intacta una sòlida i perfecta escala de cargol, de 60 cm. de diàmetre, probablement del segle XII. La caixa d'aquesta escala s'inicia amb deu esglaons de caixa quadrada que seguidament continua amb caixa cilíndrica anellada amb vint i nou esglaons més que, nou metres sota el nivell de planta baixa, donen a una cripta subterrània circular coberta amb volta, amb nou concavitats simètriques, excavades en argila de consistència dura, essent aquest conjunt d'un sorprenent rigor matemàtic i geomètric. Aquesta estructura tindria un diàmetre lliure aproximadament de 2 metres i estaria ubicada a la zona entre la finca del carrer d'Ataülf número 9 i la finca del carrer d'Ataülf número 11. (*Plànol 17, Apèndix 4*)

L'any 2002 *La Caixa* va comprar la Planta Baixa i el Soterrani de l'immoble per ubicar-hi un centre d'oci per a la tercera edat. Coneixedora del contingut de l'informe redactat per *Constanza Corredor*, *La Caixa* va contractar un equip de set arqueòlegs, dirigits per *Jordi Hernández-Gasch* i supervisats pel *Servei Municipal d'Arqueologia*, que dirigeix *Ferran Puig* i per *Josep Font*, del *Servei d'Arqueologia de la Generalitat*.¹⁶⁹

Els treballs d'intervenció realitzats a la Planta Baixa de la finca de Regomir número 6 foren dirigits per l'arqueòleg *Jordi Hernández-Gasch*. El treball "*The castellum of Barcino: from its early roman empire origins as a monumental public place to the late antiquity fortress*"¹⁷⁰ va ser publicat a *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* l'any 2006. Aquesta expedició va determinar la localització i documentació de diverses estructures i nivells arqueològics corresponents a l'arc cronològic que s'estén entre els segles I dC. i el segle XX.

Les excavacions varen aportar dades sobre la distribució interior del *castellum* i també sobre la zona exterior immediata. La planificació i construcció de l'espai explorat del *castellum* se situa a la segona meitat del segle I dC. corresponent a la fase *Alt Imperial* romana. El traçat de la muralla que constituïa el seu clos se situa a la fase del *Baix*

Imperi romà, moment en què la ciutat es refortifica i dobla el gruix de la *muralla augustea* (el seguiment de la descripció de l'exhumació es realitza amb el *Plànol 17* de l'Apèndix 4, de la tesi elaborat amb les dades provinents del Servei Municipal d'Arqueologia).

L'espai construït corresponent a la fase *Alt Imperial* està constituït bàsicament per dues estructures: un *edifici absidal* i un *espai porxat* i altres tres espais construïts, identificats com a *àmbit A*, *àmbit B* i *àmbit C*.

L'*edifici absidal* és de planta rectangular amb un segment de circumferència en una de les seves bandes i configura una mena d'absis a la cara oposada a la placeta d'Ataülf. Des de la banda nord-oest hi penetra un conducte d'aigües, identificat pels investigadors com un canal i no claveguera, degut a les característiques de la seva construcció. Aquest canal correspondria a una entrada d'aigua al *castellum* i no una sortida, a no ser que aquest edifici absidal, segons *Hernández-Gasch*, fos el *castellum aquae* mai trobat a Barcino i la canal una de les que redistribuís l'aigua a la ciutat. Però aquesta possibilitat és posada en dubte pel mateix autor ja que donada la topografia de l'edifici, això seria poc probable. Els arqueòlegs consideren que cada cop més es reforça la idea, arran de la descoberta d'aquest edifici, com la sala d'unes termes. La capacitat del canal podria alimentar un *nimfeu*, una *natatio* o qualsevulla dependència d'unes termes que requerís aigua.

L'*edifici porxat* és de planta bàsicament rectangular, d'una amplada de 11,25 m. i una llargada indeterminada, de com a mínim 18,00 m. A la planta hi són disposats 12 pilars simètrics, de dimensió aproximada de 0.90m.x1.00m., ubicats a cadascuna de les cares majors del paral·lelepípede. Per la característica de les estructures amb les que traven, *Hernández-Gasch* manifesta que no serien contraforts sinó que havien de ser suports d'un pis o teulada per aconseguir un espai cobert. Si l'espai hagués estat cobert per voltes, el ritme de pilars fora massa seguit ja que la distància entre dos pilars consecutius és escassament de dos metres i mig. Segons l'autor, en estar cobert per bigues, la longitud de biga necessària seria d'uns 10,5 m. A banda de no estar disponibles en una ciutat com Barcelona, tampoc seria una solució arquitectònica ja que aquestes cedirien en haver de suportar cert pes damunt i haurien de ser reforçades amb pilars entremig.

Si l'espai hagués d'estar cobert parcialment per construir un pòrtic perimetral (1/3 de l'amplada total), la solució no seria interessant ja que, segons l'autor, l'espai descobert resultant seria d'escassa amplada. Així doncs resta, a hores d'ara, immersa en el dubte la concreta utilització d'aquesta construcció.

L'*àmbit A* correspondria a un espai existent entre el mur adossat a les pilastres i un segon mur en paral·lel (*altimperial*) construït a tres metres del primer. Aquest espai quedaria posteriorment ocupat per la construcció de la muralla Baix imperial.

L'*àmbit B* seria l'espai per on circula la canalització.

L'*àmbit C* és un conjunt construït no identificat.

L'espai construït corresponent a la fase *Baix Imperial* està compost per l'estructura de la muralla que configurarà l'espai clos del *castellum*. A la *muralla augustea* o *Alt Imperial*, ja existent a la ciutat de Barcino, se li doble el gruix, s'afegeixen torres de planta rectangular i algunes de les circulars i fins i tot poligonals. La muralla *Baix imperial* construïda en aquest punt inutilitza l'espai de l'àmbit A, destruint el mur *altimperial* abans esmentat i s'adossa al mur NE de l'espai porticat.

Les tasques d'excavació varen descobrir la base del fonament i part de la torre 37 bis, el fonament del parament intern del tram de muralla que enllaçava la citada torre amb la torre que quedaria ubicada a l'alçada del carrer de Correu Vell (torre 39), així com restes d'una torre intermèdia de secció quadrangular (torre 38). Per la dimensió i característiques d'aquestes construccions, el més novador, segons l'autor, és el caràcter públic d'aquests edificis, corresponents a l'època *altimperial* o, fins i tot, fundacional.

Segons Ferran Puig les restes descobertes a la finca del carrer de Regomir nº 6, es poden qualificar com les més importants des del descobriment del temple d'August, i daten de la primera època de la fundació de la ciutat, el segle I ¹⁷¹.

Si bé les exhumacions arqueològiques descrites confirmen l'existència d'antigues construccions romanes bastides a l'interior del *castellum*, a la seva banda nord-est, entre l'actual carrer d'Ataülf i el carrer del Regomir, l'edifici més notable que fins al segle XIX ocupà la seva banda sud-oest fou el *Palau Reial Menor* o *de la Reina*, ubicat entre l'actual carrer d'Ataülf i el carrer d'Avinyó.

Aquest edifici, disposat sobre els murs sud-oest i sud-est del *castellum*, era important no tan sols pel recorregut de la seva història sinó també per la seva ubicació, associat a la primitiva muralla i bastit sobre l'antic *Castell* o *Palau dels Templers*. Així doncs, cal conèixer les referències a l'indret des de l'època templera moment en que hi tenim ubicat el primer establiment històricament documentat.

Josep Maria Sans i Travé a "*Els Templers Catalans. De la Rosa a la Creu*" confirma l'any 1120 com a data oficial del naixement de l'ordre del Temple, sorgida per iniciativa d'Hug de Payens i amb el suport de les autoritats civils i religioses de Jerusalem. L'ordre religiosa-militar va sorgir per custodiar i salvaguardar de l'Islam els llocs rescatats pels croats i als seus pelegrins, es va expandir ràpidament per occident i es va erigir en una important potència territorial i financera. La comanda, preceptoria o casa fou, segons l'autor, el nucli bàsic de l'organització administrativa i religiosa territorial templera arreu on s'implantà l'ordre, i també en el nostre país. A la comanda hi vivia la comunitat de frares, dirigida i governada pel seu cap o comanador, el qual, així mateix, administrava els béns, terres i drets que integraven el seu patrimoni ¹⁷².

Segons *Joan Fugueta* a "*Els templers a Barcelona*", les comandes del Palau del Vallès o Palau Solità i de la Casa del Temple de Barcelona van ser a efectes pràctics la mateixa comanda. L'ordre del temple va començar a rebre donacions en terres del Vallès des dels primers moments en què va establir contactes amb els comtes catalans ¹⁷³.

Josep Maria Sans i Travé afirma que la comanda de Palau del Vallès-Barcelona, fou una de les primeres comandes del Principat organitzada pel templers. La seu de la comanda era ubicada al municipi de Palau-Solità, a la dreta de la Riera de Caldes, a l'indret que avui ocupa el Mas de Sta. Magdalena fins que va ser traslladada l'any 1282 a Barcelona. Segons l'autor, a la ciutat comtal, l'ordre havia rebut també donacions des del primer moment de l'establiment dels frares a Catalunya. Concretament el 23 d'abril de 1134 Bernat Ramon de Massanet i el seu fill Berenguer concedien a la Milícia la meitat de les cases, amb la muralla i les torres, un pati i un pou, situades a la banda meridional de la ciutat, a les anomenades "*Cases de Gallifa*", a la vora del castell del Regomir, i que més endavant havien de ser la seu del seu convent ¹⁷⁴.

Segons *Joan Fugueta*, no se saben les característiques i la grandària d'aquella casa abans de traslladar-hi el convent del Vallès, però no deuria ser petita si es té en

compte la categoria de la capella que s'hi va bastir vers l'any 1248, única construcció del conjunt que s'ha conservat fins a l'actualitat, encara que molt modificada. Actualment disposa d'accés des del carrer d'Ataülf nº4 i és coneguda sota el nom de "Església de Nostra Senyora de la Victòria. Capella del Palau".

Segons *Joan Fuguet* es pot intentar veure com hauria pogut ser el convent templer a Barcelona. Seguint els criteris d'ordenació d'aquestes cases, la casa templera de Barcelona estaria formada per un conjunt d'edificis disposats en planta quadrangular i ordenats al voltant d'un pati central o pati d'armes. Segons l'autor, l'esquema originari -amb remodelacions i ampliacions- s'hauria mantingut en la posterior ordenació del Palau Reial Menor (*Figura 30*) i en els canvis successius. La maqueta realitzada del Palau Reial Menor -en dipòsit en el Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona- (*Figura 31*) mostra un pati central, la situació del qual, segons Fuguet, ha de correspondre amb la de l'original templer. A un costat, i amb accés directe, hi havia la capella; tocant a aquesta, i ocupant una altra ala, la casa-habitació (suposem que era l'edifici alt i massís que va albergar les principals dependències del Palau Real Menor, conservant-ne l'estructura i remodelant les sales). La resta de costats eren ocupats per muralles i altres edificis per a serveis. El límit exterior el constituïa la muralla romana amb tres torres que deuriem servir de protecció del recinte en els primers anys. Molt aviat, segons Fuguet, amb el creixement urbanístic de Barcelona, van perdre la seva funció originària i al seu peu ("suburbis") es van construir cases, tal com indiquen nombrosos documents.

La capella és, segons Fuguet, en essència la mateixa que va manar construir el comanador Pere Gil l'any 1246, quan li va ser concedit, pel bisbe i capítol de Barcelona, permís per edificar a la casa de Barcelona, una capella i un cementiri ¹⁷⁵.

Pere Català Roca, a l'obra dels *Castells Catalans*, confirma que arran de l'abolició de l'ordre dels templers, els Hospitalers, directament beneficiats amb l'immoble, no trigaren a vendre'l al bisbe (Berenguer Sasguàrdia) i capítol de Vic, l'any 1323. Vers 1370, els esmentats prelat i capítol conferiren l'antiga Casa del Temple al rei, a canvi dels llocs de Montmaneu i la Panadella. Així, segons l'autor, les cases que havien format part del temple més alguns edificis veïns, adquiriren categoria reial, puix el rei Pere "El Cerimoniós" volgué oferir l'indret a la seva tercera muller Elionor de Sicília. A partir d'aquest moment el palau fou anomenat *Palau de la Reina* o *Palau de la Comtessa*.

Segons l'autor, en morir la reina Elionor, el palau passà per testament al rei i rebé el nom de *Palau Reial Menor* o a cops també nomenat *Palau Nou*. El palau entrà en decadència durant els segles XIV i XV. el monarca Joan II, reconeixent els singulars serveis de lleialtat de la família Requesens, cedí el palau al governador de Catalunya Galceran de Requesens i a partir d'aquest moment el palau començà a rebre el nom de *Palau del Governador* o també *Palau dels Requesens*. Posteriorment passà a Joan de Zúñiga i Requesens, conseller de l'emperador Carles I i majordom del seu fill Felip, al fill de Zúñiga que es canvià el nom patern per Lluís de Requesens, comanador de Calatrava, al marquès dels Vèlez i finament als comtes de Sobradiel, que l'enderrocaren l'any 1857 i el convertiren en carrers i cases noves ¹⁷⁶.

Anna Maria Adroer i Tasis, a *Palaus Reials a Catalunya*, aporta una extensa informació sobre la reforma realitzada per Pere el Cerimoniós en el moment de la reforma de l'antiga estructura templera per convertir-ho en la residència reial o Palau de la Reina. A les descripcions, hi apareixen diverses referències a les antigues preexistències, fet que ha permès a *Anna M. Adroer* relacionar espacialment algunes de les noves estances resultants de la reforma del segle XIV amb les antigues estances temples. Al mateix temps, les imatges del Palau Reial Menor a través de les pintures

de Domènec Sert l'any 1856 (*Figures 26, 27, 28 i 29*), els dibuixos de Lluís Rigalt i Farriols en el moment de l'enderroc (*Figura 32*) o el gravat del segle XIX de Tomàs Padró i Pedret, han permès a l'autora identificar determinades referències de les descripcions escrites amb l'estructura encara edificada a mitjans del segle XIX.

Anna M. Adroer cita una cambra sobre el portal del Temple, la reforma d'un porxo "vell", la pallissa de l'infant Martí que està sobre la volta del Temple, la realització de grans obres a la *Sala del Temple* identificada per l'autora com la *Sala dels Cavalls*, sovint citada a la documentació, un reforç al porxo de la dita sala o també es cita l'anivellament de pati del Temple, identificat com el pati interior del palau. Es descriu l'inici de les obres d'una altre gran sala, una *Sala Nova*, costat per costat de la dels Cavalls la qual, segons la documentació, havia de tenir dos arcs, una finestra caladissa, estar pavimentada, enrajolada amb rajola de valència representant amb colors blanc i blau les "armes reials" i disposar d'una xemeneia amb el canó tan ample com el de la *Sala dels Cavalls*. Segons l'autora, sembla que aquesta gran sala no es va acabar mai i correspondria a la imatge dels dos arcs sense sostre construïts al costat del cos massís, representats a les pintures del segle XIX. (*Figura 28*)

Sota la muralla, a un nivell inferior a l'edifici s'estenia el jardí o hort, conegut també com a *verger de la Reina*, limitat a ponent pel carrer d'Avinyó i a migdia per la platja i el mar i en unes dependències annexes al verger on s'hi guardaven les feres. Barcelona, segons l'autora, va tenir lleons almenys des del segle XIII. En un principi es trobaven al Palau Major, al peu de la muralla, però quan els monarques es traslladaren al Palau Menor s'emportaren les feres. Hi havia a més de lleons, guepards, tigres, óssos, galls salvatges, micos, estruços, paons, ocells de totes classes, falcons i escurçons. Segons *Anna M. Adroer*, els animals s'hostatjaven en unes voltes de la planta baixa que es recolzaven en la muralla romana i el jardí era prou espaiós per donar cabuda al conjunt de bèsties que ben mirat, segons l'autora, varen configurar el primer zoològic de Barcelona ¹⁷⁷.

Anna M. Adroer fa esment de l'alberg, la volta, el portal, el pati i la *Sala del Temple*, però sense disposar de dades concretes per poder-los ubicar sobre el plànol de l'aixecament de la Planta Baixa del palau, dibuixat per Josep Mestres i Gramatges l'any 1832. (*Figura 30*)

Aquesta representació és l'aproximació en planta més concreta de què es disposa de l'estructura de l'antic Palau Reial Menor, abans d'ésser enderrocat l'any 1857. Tot i haver sofert gran quantitat de transformacions, les imatges i aquest plànol són l'única base, fins enguany coneguda, per mirar d'esbrinar la disposició de l'antiga estructura templeria i la veritable fisonomia de l'antic Palau de la Reina.

Pere Beseran i Ramon, a *L'Art Gòtic a Catalunya*, fa també un intent per restituir la imatge de l'antic palau e identificar les antigues estructures templeres. Segons l'autor, el mur de l'edifici conservava, més o menys visibles, cinc torres de planta quadrada i, a més, dues torres de planta circular situades als dos angles de la muralla. Tres eren els accessos al pati de palau, del quals, segons *Beseran*, el principal, encarat a la Baixada dels Lleons podria ser el portal del Temple, citat en els documents, però també afegeix, podria ser el que es disposava al final del carrer dels Gegants, que, segons l'autor, donava accés al pati a través de dos passos coberts i un pati secundari. La capella era alineada, segons l'autor, a la banda nord del pati. Les altres dues ales del pati eren unificades per una galeria alta d'arquets de mig punt sobre pilarets, obra que no podia ser anterior al segle XVI, per bé que, segons l'autor, potser en renovava una de més antiga.

Figura 26. Palau Reial Menor. Vista Sud
Pintura de Domènec Sert, 1856. MHC.

Figura 27. Palau Reial Menor. Vista Oest.
Pintura de Domènec Sert, 1856. MHC.

Figura 28. Palau Reial Menor. Vista Nord.
Pintura de Domènec Sert, 1856. MHC.

Figura 29. Palau Reial Menor. Vista Est.
Pintura de Domènec Sert, 1856. MHC.

Figura 30. "Plano Geométrico del piso inferior que manifiesta aprocsimadamente la area y figura de terreno que comprehenden los Edificios, Jardines, Patios, Iglesias y Casas del Palacio, vulgo Palau de la Condesa, que el Escmo. Sr. Duque de Medinacionia Marques de Villafranca y de los Velez & c posee en la ciudad de Barcelona en el año 1832". Josep Mestres i Gramatges, 1832. P.P.J.J. del c/ Palau.

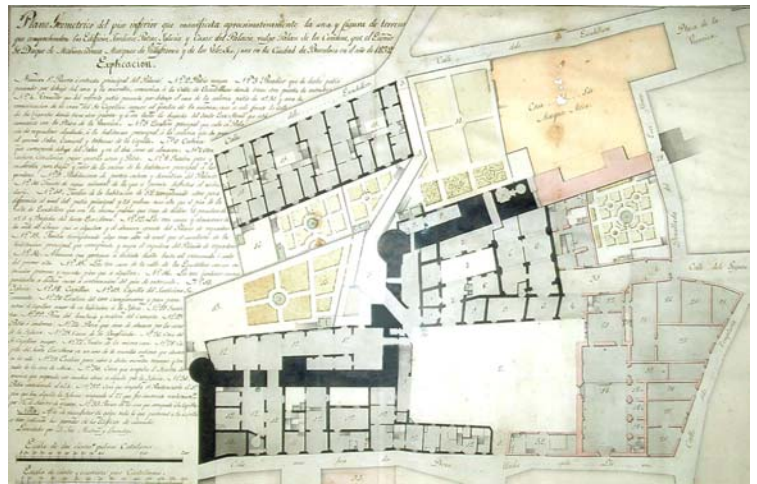

Figura 31. Maqueta del Palau Reial Menor MHC.

Figura 32. Enderroc del Palau Reial Menor al segle XIX. Dibuix de Lluís Rigalt i Farriols. MHC.

Sobre l'extens parament de ponent del pati, s'endevinaven a la planta baixa, tapiats o transformats, grans arcs de mig punt gòtics (*Figura 28 i Figura 29*) que podrien ser interpretats com a vestigis del porxo vell, esmentat l'any 1368, si no fos, segons l'autor, que llavors el tancaven per fer-hi habitacions, cosa que obliga a pensar en un dependència alta. Sigui com vulgui, afegeix l'autor, aquests arcs del pati podrien formar part de les construccions del templers. Segons *Beseran*, la construcció que en planta baixa anava des d'aquest porxo fins a la muralla, una nau formada per sis grans voltes de creueria molt baixes separades per arcs de mig punt amb grans nervis quadrangulars sense clau de volta, recorda l'arquitectura cistercenca del segle XIII i sembla versemblant la seva pertinença a la casa templera (*Figura 32*).

Segons *Beseran*, podríem pensar que es tracta de la citada volta del Temple l'any 1368, encara que l'emplaçament de la pallissa de l'Infant Martí al seu damunt no afavoreix gaire aquesta suposició. Referent als dos arcs enrunats al costat del cos massís, *Beseran* afirma que, per la seva forma no pertanyen a la tipologia templera i no és versemblant que una tal ruïna sobrevisqués intacta durant més de cinc-cents anys. Les seves característiques tipològiques s'adiuen amb la "*sala major del palau menor reial*", que té documentada la seva construcció l'any 1376-78. Segons *Beseran*, aquesta sala hauria estat acabada i correspondria a la sala major del palau, enrunada posteriorment. Si al segle XIX la sala apareix enrunada, *Beseran* es pregunta, com hauria estat i quin era el gran saló veí (el que estaria a l'edifici massís). Segons *Beseran* aquesta sala podria correspondre a l'aquarel·la de Soler i Rovirosa ¹⁷⁸.

Beseran diu que sovint aquesta altra sala s'ha identificat com la Sala dels Cavalls, antigament gran Sala del Temple però, segons l'autor, és cosa difícil d'admetre si recordem la supressió de l'ordre l'any 1312.

En acabar el text *Beseran* afegeix: "*En qualsevol cas, caldrà esperar una revisió exhaustiva del tema per calibrar fins on poden arribar els resultats d'especulacions com les nostres*" ¹⁷⁹

Una estructura que configura una part important de la morfologia del carrer del Regomir, fora muralla, al peu del seu portal, és la construcció identificada com la finca del carrer del *Regomir n° 11-19*.

Aquesta finca, que apareix amb una imatge homogènia des del carrer (*Figura 33*), constitueix l'estructura més complexa del carrer i atresora un conjunt de situacions estructurals que han contribuït a configurar l'especificitat històrica i arquitectònica del lloc.

L'any 1947, *Ainaud, Gudiol i Verrié*, en nombrar la finca de Regomir 11 (actualment 11-19), fan referència al portal barroc de l'entrada, únic entre el decoratiu barcelonès i a un petit relleu que representa un nen despullat, que segons ells, es podia percebre sota el copiós encalçament del pati i que correspondria a una factura de bon art renaixentista ¹⁸⁰.

Adolf Florensa i Ferrer, essent *Arquitecto Conservador de la Ciudad Antigua*, va intervenir a la finca del carrer de Regomir n° 11-19. La publicació "*Conservación y Restauración de Monumentos Históricos (1954-1962)*", publicada per l'ajuntament de Barcelona l'any 1962, fa referència a aquesta obra. *Florensa* en el seu escrit, destaca l'original portal barroc d'entrada a la finca que, segons l'autor, sembla més de factura madrilenya que catalana (*Figura 20a*).

Figura 33. Finca del carrer del Regomir nº 11-19. Façana principal de l'estat actual de la finca.

Tal com descriu aquesta publicació, el mur de la façana de la finca s'havia desplomat, els muntants del portal mostraven una inclinació alarmant i la porta, ja baixa d'origen, restava enfonsada degut a l'elevació de la rasant del carrer. La reparació va ser considerada delicada i la va realitzar l'ajuntament. La porta es va desmuntar i es va tornar a muntar a plom i més alta, recuperant, segons l'autor, la seva solidesa i millorant-ne les proporcions (*Figura 20b i Figura 20c*). Al mateix temps es va escatar la façana i va aparèixer sota l'arrebossat un edifici de finals del segle XIII o principis del següent que, segons *Florensa*, havia disposat de dos torres i entre elles, una porxada alta. *Florensa* descriu la porxada o galeria amb pilars rectangulars, no octogonals com segons ell serien sempre a partir del segle XIV. Segons l'autor era l'única casa trobada fins aleshores a Barcelona que presentava la doble torre, mentre que la composició d'una torre i porxada va ser molt corrent del segle XIII al XIV. Al costat de l'edifici amb les dues torres hi ha un altre cos que es perllonga pel carrer de Correu Vell i que com el primer presenta restes de finestres gòtiques. La porta d'entrada a la finca, segons *Florensa*, devia d'esser de punt rodó fins ser substituïda pel portal barroc a finals del XVII o principis del XVIII ¹⁸¹.

Albert Garcia Espuche, arquitecte i periodista, publicà l'any 2003 un estudi sobre la finca del Regomir 11-19, residència que la família *Vilana Perlas* varen posseir al carrer del Regomir. *Garcia Espuche* va realitzar el seu estudi, basant-se en la documentació dels *Arxius de Protocols* dipositats al *Col·legi de Notaris de Catalunya*. L'article va ser presentat sota el nom de "*Els Vilana Perlas i la casa del Regomir: del notariat al poder*" ¹⁸² en el nº XXI de la publicació *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*.

L'estudi de *Garcia Espuche*, es centra en descriure la persona, família i entorn de *Ramon Frederic de Vilana Perlas i Camarasa*, notari, doctor en drets i ciutadà honrat de Barcelona que va esdevenir un dels austriacistes de més relleu i ocupà el càrrec de secretari d'Estat de Carles III, l'Arxiduc. Els Vilana Perlas des de final del segle XVII fins a principis del XVIII, varen habitar una casa al *carrer del Regomir* cantonada amb Correu Vell, edifici que actualment s'identifica amb els nº 11-19 ò 13 i presenta una imatge homogènia, configurant la major part de la galta esquerra de la *Baixada del Regomir*. Crec important citar aquest estudi ja que representa una primera aproximació a l'arquitectura de l'indret a través de documents dels Arxius de Protocols.

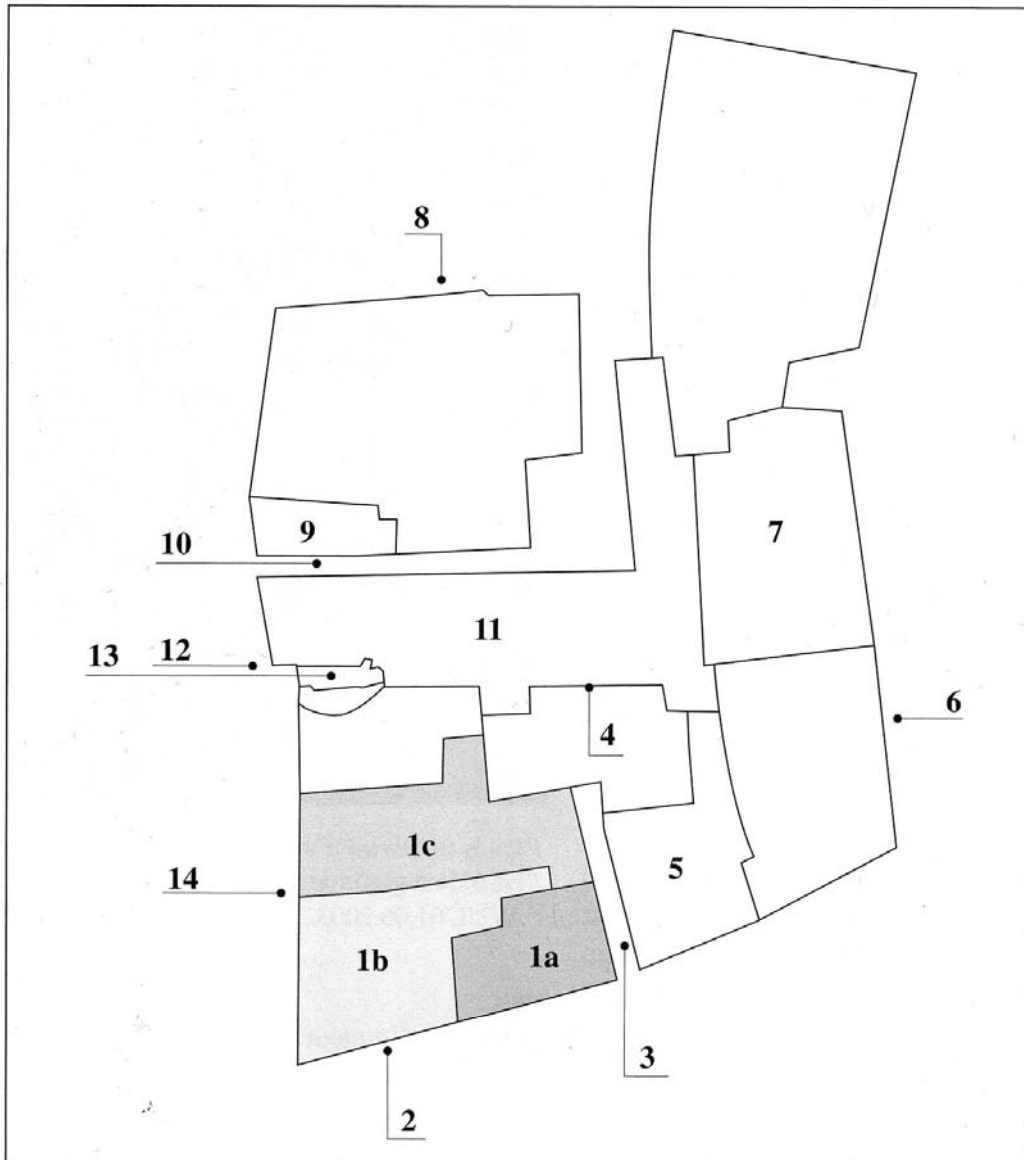
Les dades aportades per *Garcia Espuche* provenen majoritàriament de documents de venda, capítols matrimonials, testaments, registres o inventaris existents en els *Arxius de Protocols*.

Garcia Espuche escriu que en l'edifici que fou casa de *Vilana Perlas*, anomenada casa Perlas, a principis del segle XVIII, és fàcil apreciar una barreja d'elements arquitectònics medievals i d'èpoques posteriors, tot plegat dona peu a la complexitat de l'immoble fruit de successives reformes i, sobretot, de l'addició original de tres edificis o unitats diverses (*Figura 34*). Segons l'autor, una primera suma de propietats (dues al carrer del Correu Vell que foren del comte de Robles -*Unitat 1*- i altra al Regomir que havia posseït abans Estàsia Ros -*Unitat 2*-) va deixar constituïda la unitat d'habitatge on el pare del nostre home, el notari Ramon Vilana Perlas, va viure des del 1671 fins a la seva mort, el 1697. El seu fill va continuar habitant aquesta casa, i es disposa d'una descripció de l'habitatge del 1704, pel fet que *Ramon de Vilana Perlas* va patir un registre el 20 de juny d'aquest any.

Previ a la compra realitzada l'any 1672 de la *Unitat 2* del conjunt, propietat d'Estàsia Ros i Millas, l'edifici havia anat a encant públic el 19 de desembre de 1671. Degut al seu mal estat de conservació, el document de compra descriu els seus desperfectes, segurament per poder justificar el preu de compra final per part de Vilana i Perlas. *Garcia Espuche* transcriu part d'aquest document, on es pot entreveure la importància de la casa de Estàsia Ros abans de la posterior agregació, així com també aporta dades sobre la distribució i elements arquitectònics originals d'aquesta *Unitat 2*.

L'inventari de la finca, un cop unificades la *Unitat 1* i la *Unitat 2*, redactat en el registre del 1704 descriu el casalot en aquell moment. La residència disposava de tres estudis (un d'ells ocupat per una voluminosa biblioteca que disposava de 579 *tomos o llibres*), diversos espais de servei (estable, graner, celler, cuina de les bugades, cambres per a les criades i el lacai, menjador per als criats), sala, sala de l'*estrado*, menjador, vuit cambres i *aposentos*, guarda-roba, oratori i terraplè (jardí situat a la part posterior, a l'alçada del primer pis).

Segons *Garcia Espuche*, aquest habitatge va ser ampliat uns anys més tard en sumar-li la casa contigua del carrer del Regomir, propietat d'un altre personatge destacat de l'austriacisme: el cavaller i doctor en drets *Salvador Massanés de Ribera -Unitat 3-*. Aquesta casa era ja prou important per si mateixa, com ens mostra l'inventari post mortem dels béns del mercader Onofre Massanés, pare de Salvador, realitzat l'any 1679. Ramon Frederic de Vilana Perlas, una vegada afermat en el cercle de confiança de l'arxiduc, va comprar la casa Massanés i, entre el juliol de 1711 i el novembre de 1712, va realitzar obres importants per unir-la a la seva propietat de la cantonada.

1a + 1b + 1c = casa Vilana Perlas.

1a. Propietat del comte de Robres.

1b. Propietat d'Anastàsia Ros i de Millàs.

1c. Propietat dels Massanés.

2. Carrer del Correu Vell.

3. Carreró que porta al peu de la muralla romana.

4. Muralla romana.

5. Casa Ferran.

6. Davallada de Viladecols.

7. Casa Mascaró.

8. Travessia del carrer de la Palma a la plaça del Regomir.

9. Casa gremial dels manyans.

10. Carreró dels Gualbes.

11. Casa Gualbes.

12. Porta de la ciutat romana.

13. Capella de Sant Cristòfol.

14. Carrer del Regomir.

Figura 34. Propietats que van conformar la casa Vilana Perlas i situació a l'illa. "Els Vilana Perlas i la casa del Regomir: del notariat al poder". Albert Garcia Espuche, 2003.

D'aquesta manera, Vilana Perlas obtenia una mansió que, segons l'autor, per la seva grandària i per la seva situació a la ciutat (en una illa de cases on vivien també les rellevants famílies Gualbes, Ferran i Mascaró) s'adequava a l'alt estatus social consolidat de l'entrada de l'arxiduc a Barcelona.

Segons l'autor, la casa del Regomir no era, al principi del segle XVIII, una residència conservada com una unitat des de l'Edat Mitjana, sinó el resultat complexíssim de diverses sumes d'edificis. L'autor segueix afirmant que després del 1714, la casa no va deixar de patir modificacions, totes força desafortunades, que fan encara més complex reconstruir la seva història, afegint, que la casa aviat va ser subdividida i ampliada en altura, fruit del procés de densificació que començà després de l'enderroc del 17% dels habitatges de la ciutat per aixecar la Ciutadella.

Després de l'11 de setembre de 1714, Josep Patiño, intendent general i personalitat borbònica de primer rang, va ocupar la casa Perlas, abans d'instal·lar-se al palau del comte de la Rosa, al carrer Ample, en un acte d'un simbolisme evident. Vilana Perlas no va poder tornar a la ciutat comtal, però ens va deixar la casa del carrer del Regomir. *Garcia Espuche* en acabar el seu article escriu:

“En tot cas, des del punt de vista de l'explicació històrica i des del punt de vista de la restauració, cal considerar tots els moments històrics amb el mateix respecte i interès i valorar en les cases de Barcelona, i en el conjunt de l'estructura física de la ciutat, les complexes petjades que hi ha deixat, durant segles, l'acció dels seus habitants”

L'estudi exhaustiu d'aquesta estructura des del punt de vista arquitectònic i constructiu configura una part important del capítol tercer d'aquesta tesi.

Les reflexions triades i citades sobre la Forma Urbana, la Rehabilitació de l'arquitectura, i el conjunt de opinions i dades aportades sobre el Regomir, configura el suport de treball necessari per arrencar la tasca, a continuació presentada.

Tal com s'ha vist en el text precedent, durant segles, el carrer o lloc de *El Regomir* ha estat citat, comentat i investigat per professionals de diferents disciplines, aportant una informació i unes interpretacions concretes del lloc. Erudits del segle XVII, XVIII ò XIX i posteriorment professionals dels segle XX i XXI, han construït les seves descripcions històriques sobre el *carrer, lloc o castell del Regomir* utilitzant principalment, la documentació primària provinent dels *Llibres d'Antiguitats* de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona i la documentació primària existent a l'Arxiu Municipal d'Història o a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Les publicacions analitzades del segle XVII i XVIII ò XIX, recolzaven també les seves conclusions en les narracions dels antics cronistes, antecedents que, degut molts cops a les contradiccions existents, introduïen els primers motius de dubte entre els nostres erudits. Posteriorment, les obres publicades recorren majoritàriament a determinats documents primaris i també recullen les informacions de les publicacions anteriors, tot intentant sàviament entreveure la conclusió més coherent per ser publicada.

A principis del segle XX sorgí a Barcelona un interès per la identificació i la valoració de les antigues construccions de la ciutat i la formulació d'estratègies per intervenir-hi. L'any 1927 es creà a la ciutat el *Servei per la Conservació i Restauració de Monuments* de la qual Adolf Florensa i Ferrer en va ser el responsable durant trenta-cinc anys.

“(Florensa) fou -que se sàpiga amb seguretat- un coneixedor profund dels principals mestres restauradors del segle XIX, Ruskin, Viollet-le-Duc i Boito, i d'ells extragué una important font de coneixement que li permeté desenvolupar la seva tasca i establir-se

com a interlocutor de la restauració en un país com el nostre on, més enllà de les importants aportacions dels arquitectes Jeroni Martorell i Josep Puig i Cadafalch, no hi havia engegada cap línia d'actuació respecte el tema.”¹⁸³

Florensa realitzà un estudi i publicació sobre la muralla romana i altres construccions i conjunts edificats del nucli antic de la ciutat. Les actuacions d'aquest servei de l'ajuntament i concretament del seu responsable en cap, es varen convertir en les primeres intervencions acompanyades de prèvia recerca històrica i de raonaments metodològics. El carrer del *Regomir*, i concretament la finca del carrer de Regomir nº 11-19, va rebre la influència directa d'aquest moment intel·lectual. Les construccions restaurades, en general, eren estructures que permetien ser tipològicament ben identificades i l'estratègia de la intervenció venia determinada pel prototip definit per la *historiografia artística i arquitectònica* existent. Florensa estudià i intervingué la finca del carrer del Regomir nº 11-19 des de la *historiografia artística i arquitectònica*¹⁸⁴.

Durant els anys vuitanta del segle XX, la disciplina de l'*arqueologia* va començar a prendre un paper important i merescut en el moment de realitzar les recerques prèvies a les restauracions. La possibilitat d'exhumació i la datació per mètodes científics han permès avançar en el coneixement de la història i formació urbana de la ciutat. La consideració d'aquesta disciplina com a eina fonamental per acarar el reconeixement i reinterpretació d'antigues estructures atresorades durant segles en el subsòl dels edificis, va ser un avanç important en el plantejament del procés de restauració del patrimoni català. La restauració de l'antic casalici dels Marc, ubicat en el *Pati d'en Llimona* com a Centre Cívic de ciutat vella, va ser una de les primeres intervencions en aquesta direcció. Actualment el Servei Municipal d'Arqueologia està treballant en l'exhumació i identificació d'un conjunt d'estructures localitzades a l'interior de la finca nº 6 del carrer del *Regomir*. Així mateix s'ha identificat part de la muralla romana que es donava per desapareguda, i apareix així la conseqüent dificultat que comporta el reconeixement i la salvaguarda de les restes considerades com a arqueologia aèria.

Finalment hem vist com l'any 2003 la finca del carrer del carrer del *Regomir nº 11-19* va ser estudiada utilitzant documents dels *Arxius de Protocols*, fet que va aportar gran quantitat de dades sobre la família que va habitar l'immoble i també dades descriptives de l'edifici però que, per no ser l'objectiu d'aquell estudi, no varen ser interpretades sobre les estructures internes existents a la finca.

Així doncs, veiem com des del document primari, l'*arqueologia* o el coneixement historiogràfic i tipològic, s'han aportat dades que han proporcionat informació del lloc (*Figura 35a i Figura 35b*) al llarg del temps.

En aquesta tesi, em proposo estudiar *El Regomir* a través d'una metodologia que utilitzi el creuament de dades com a base de la seva fonamentació. La meua formació d'arquitecte em portarà a introduir les vessants pròpies de la meua disciplina: l'aixecament planimètric amb el conseqüent reconeixement formal, constructiu i funcional de l'arquitectura existent, l'anàlisi de la forma urbana a través de la superposició planimètrica i la interpretació espacial estreta del document arxivístic. Amb aquest procés d'estudi, proposo una aproximació al *Regomir* i el seu entorn, fonamentat en l'esforç de la consideració i aplicació d'un mètode pluridisciplinar aplicat des de les limitacions pròpies que la meua formació professional em determina. intervingut i amb el seu context.

Queda per fer, des de la nostra tasca d'investigació en forma urbana, el que segueix en el contingut d'aquesta tesi.

Figura 35a. Forma Urbana de la zona estudiada del Regomir

1. Carrer del *Regomir*; 2. Pça. del Regomir; 3. Carrer Ample; 4. Carrer del Regomir n° 11-19; 5. Context urbà estudiat.

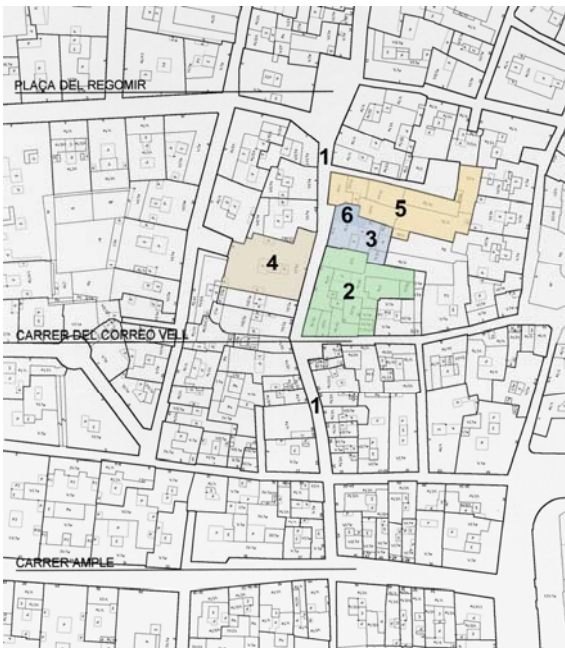

Figura 35b. Parcel·lari de la zona estudiada del Regomir amb indicació de finques.

1. Carrer del Regomir; 2. Carrer del Regomir n° 11-19; 3. Carrer del Regomir n° 7-9; 4. Carrer del Regomir n° 6; 5. Centre Cívic del Pati d'en Llimona; 6. Capella de St. Cristòfol

CAPÍTOL 2. LA REHABILITACIÓ COM ACTITUD PROJECTUAL

CAPÍTOL 2. LA REHABILITACIÓ COM ACTITUD PROJECTUAL

Definició

El capítol segon de la tesi analitza la *Rehabilitació com Actitud projectual* i provoca una reflexió i aportació sobre el concepte de la rehabilitació des de diferents vessants.

Vull iniciar aquest capítol exposant el que per a mi representa la *rehabilitació*.

Considero l'acte de la rehabilitació tota intervenció arquitectònica i constructiva que garanteix la salvaguarda de la transmissió del valor cultural d'un element o conjunt arquitectònic vers les generacions venidores. Aquest valor cultural assignat vindrà determinat pels valors històrics, constructius, formals o funcionals que la societat estableixi sobre els elements a intervenir.

Existeixen moltes escales de complexitat en el camp de la rehabilitació i cadascuna s'aborda amb unes determinades limitacions en el procediment projectual i executiu. També existeixen diferents tipus de rehabilitació: rehabilitació d'acabats, rehabilitació estructural, rehabilitació d'instal·lacions, rehabilitació integral o rehabilitació urbana, que no per pertànyer a una o altre escala d'intervenció resulten, finalment, més importants unes que altres dins l'engranatge de la globalitat edificada. Rehabilitar representa donar resposta a un conjunt d'exigències necessàries de confort, de salubritat o d'estètica, requerides per l'usuari o per la pròpia arquitectura.

A partir d'ara, em referiré a Arquitectura per fer esment a tota construcció possible, des de l'element arquitectònic fins a l'urbanisme més complex d'un nucli urbà, des del ràfec d'una masia fins a la forma urbana d'una ciutat.

Tot és susceptible d'ésser rehabilitat.

Rehabilitar implica tornar a habilitar una arquitectura, es a dir, convertir en hàbil o apte un element o uns valors que s'havien perdut al llarg del temps. Aquest element esdevindrà hàbil o apte per ser observat, per ser habitat, per ser utilitzat o per ser passejat. Ara bé, en el moment en què s'utilitza i aplica la paraula rehabilitació en una intervenció arquitectònica, s'adquireixen unes *responsabilitats* que no hem d'oblidar en cap moment del procés.

La rehabilitació sempre es realitza sobre construccions existents, arquitectura que ha estat construïda en un moment determinat, amb una determinada lògica formal, constructiva i funcional del moment en el que va ser concebuda. Poden ser architectures centenàries, mil·lenàries o architectures construïdes fa pocs anys però totes elles, sotmeses a un procés de vida que les ha anat desgastant, modificant o malmetent fins arribar al moment de requerir l'esmentada rehabilitació.

Aquesta superposició de funcions, sistemes constructius, criteris de poder o canvis de costums, han determinat que les architectures arribin fins a nosaltres, els arquitectes, com una realitat, a cops, complexa i difícilment comprensible en una primera lectura d'enteniment. Evidentment aquesta complexitat serà major quan més antiga sigui l'arquitectura, ja que existeixen més solapaments i la documentació al respecte és menor o, a vegades, inexistent.

L'Arquitectura es presenta com un organisme amb un sistema de vida o, a vegades, de supervivència concret, definit per les seves característiques formals, materials i funcionals. Haurem d'entendre'n les seves parts constituents per arribar a assolir el

coneixement adequat i poder, així, potenciar-ne les oportunes, eliminar-ne les inadequades i mantenir-ne les necessàries, perquè aquest conjunt pugui viure amb la qualitat de vida millorada i amb els seus trets essencials potenciat.

Cal entendre la lògica de formació de l'Arquitectura, sigui un paller, un poble de muntanya o una ciutat. Si entenem la lògica de cada procés de transformació que ha esdevingut en el conjunt, podrem actuar amb un coneixement de causa més acurat i les nostres intervencions es convertiran en una veritable eina de la seva transmissió cultural.

Es pot rehabilitar, aconseguint la finalitat funcional o estètica desitjada per la propietat, sense tenir en compte aquesta premissa. Aquest cas es pot considerar totalment vàlid, però estarem parlant de condicionament, de consolidació, de millora de qualitat de vida, però mai de rehabilitació.

La *Rehabilitació*, com a activitat professional, implica adquirir una *responsabilitat lligada al coneixement de la pròpia arquitectura*. L'arquitectura serà considerada com un document construït que cal entendre abans d'intervenir-hi. Tota una lògica lligada a unes formes, a uns materials i a uns espais que només podrem potenciar o integrar degudament en els projectes, si som capaços de fer l'esforç de poder treure'n l'entrellat. La dilatació i complexitat necessària d'aquest esforç vindrà determinada, sobre tot, per l'antiguitat i la magnitud de l'arquitectura. El temps que finalment nosaltres, els arquitectes, hi dediquem vindrà determinat molts cops per altres paràmetres lligats a la nostra formació, al temps de què disposem per redactar el projecte o als honoraris pactats per realitzar-lo.

Arquitectures simples, molts cops, no disposaran de referències documentals, però la pròpia construcció existent proporcionarà la informació necessària per entendre l'element. Caldrà voluntat d'observació i un coneixement constructiu i històric per poder plantejar una intervenció que rehabiliti l'element, conservant-ne la genuïnitat. Arquitectures més complexes, tal vegada disposaran d'informació escrita i gràfica, però a vegades és tan gran el grau de complexitat que presenten que es fa necessària una determinada *metodologia* per aconseguir entendre-les i intervenir-les amb el criteri abans definit.

Metodologia destinada a assolir el coneixement necessari de l'Arquitectura, per a realitzar una correcta, si més no responsable, acció de rehabilitació.

Rehabilitar és, en essència, una feina professional lligada a una determinada *Actitud* davant del treball. *Actitud* fonamentada en la voluntat de conèixer l'arquitectura perquè ella et mostri les pautes de la millor intervenció a realitzar, aconseguint així salvaguardar i transmetre les seves pròpies i millors especificitats.

Actitud que l'arquitecte ha d'estar predisposat a tenir davant de tots els projectes de rehabilitació, des de les arquitectures protegides per l'administració, fins a les arquitectures més modestes que pertanyen a les necessitats o il·lusions de la promoció privada. En aquest punt vull introduir el concepte de *patrimoni* vinculat a la rehabilitació.

Recordem la definició que fa la *Llei 9/1993 del patrimoni cultural català* en el seu Article 1, en definir el concepte de patrimoni:

"El patrimoni cultural català és integrat per tots els béns mobles o immobles relacionats amb la història i la cultura de Catalunya que per llur valor històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, paleontològic, etnològic, documental, bibliogràfic, científic o

tècnic mereixen una protecció i una defensa especials, de manera que puguin ésser gaudits pels ciutadans i puguin ésser transmesos en les millors condicions a les generacions futures”

A Catalunya, per aconseguir protegir aquests béns considerats, ho podem assolir a través de l' esmentada *Llei 9/1993 del patrimoni cultural català* o través del propi *planejament urbanístic* (Veure Apèndix 5). En el planejament urbanístic, el patrimoni arquitectònic català intenta quedar protegit a través de la figura del *catàleg de béns a protegir* dels diferents municipis, actualment adaptats a la nova *Llei d' Urbanisme 2/2002, de 14 de març*. Les arquitectures legalment protegides, s'entén que resten sota la salvaguarda de la pròpia administració, que farà un seguiment per vetllar per la seva correcte intervenció. Actualment l'administració disposa de tècnics cada cop més especialitzats i sensibilitzats en el camp de la rehabilitació, així com d'equips pluridisciplinars que assegurin l'operativitat intel·lectual del procés.

Ara bé, resten moltes arquitectures susceptibles d'ésser protegides i que mai no ho seran. Incomptable nombre d'estructures construïdes que, per manca de recursos econòmics o, tal vegada, per desconeixement del seu veritable interès, entren en un progressiu, a cops irreversible, procés de degradació. Un banc d'arquitectura totalment exclosa dels catàlegs, ni tan sols present en els inventaris, un conjunt de *patrimoni totalment desprotegit*.

En la majoria dels casos, el valor patrimonial d'un nucli urbà no resideix només en el valor assignat als seus edificis més representatius i el valor d'un edifici tampoc resideix en determinats elements arquitectònics de la seva façana o del seu interior. Quants cops veiem protegida l'església d'un magnífic poble, altament interessant en la seva forma urbana, però aquesta totalment mancada de protecció, i que per falta de sensibilitat o coneixement rep les greus empremtes d'unes intervencions que no volen o no saben reconèixer el valor d'allò ja existent.

En el cas de l'arquitectura desprotegida, l'*actitud de l'arquitecte* davant de la rehabilitació serà essencial per poder-ne assegurar la supervivència, esdevenint, molts cops, l'única garantia del manteniment i la transmissió dels valors que la defineixen.

Aquest posicionament està vinculat clarament als pensaments i actuacions de la figura abans presentada de *Gustavo Giovannoni (1873-1947)* i que, segons el meu entendre, va revolucionar el *concepte de la protecció* de l'arquitectura i la trama urbana, com també el concepte de la rehabilitació arquitectònica en general.

La consideració del nucli històric com a element unitari i global a ser protegit, actualment a Catalunya i a la resta d' Europa, és una realitat només en determinats casos. Queden un gran nombre de nuclis urbans i conjunts edificats que no gaudeixen d'aquesta protecció. És en aquest cas, quan la societat i l'arquitecte han d'actuar amb convicció en cadascuna de les seves intervencions, per modestes que aquestes semblin i han de considerar cadascuna de les obres a realitzar, com una veritable eina de transmissió patrimonial, del patrimoni real existent, no tan sols del publicat. La seva salvaguarda no dependrà d'una protecció establerta, sinó de l'actitud i el saber de la societat i de l'arquitecte.

La complexitat es converteix en una veritable riquesa en el moment en que és considerada una incògnita per voler-la conèixer.

Mentrestant, és només un destorb.

Les diferents col·lectivitats, a mesura que entenen que la idiosincràsia del seu poble i les seves referències estan compilades en determinats béns que els rodegen, prenen consciència del seu valor patrimonial i és quan decideixen establir mecanismes que en garanteixin la permanència. Aquestes voluntats de protecció i els mecanismes per aconseguir-ho queden finalment i legalment cristal·litzats en les denominades *lleis de protecció*.

L'assignació, per part de la societat, d'un determinat valor a un bé i la voluntat de mantenir-lo, és el primer pas per aconseguir-ne la conservació. La redacció d'un marc legal per part de l'administració, és el pas següent que assegurarà la no desaparició del bé i vetllarà per la seva adequada supervivència, dins una societat en la que no tothom té les mateixes predisposicions i els mateixos pensaments. Quan el bé protegit ha de ser rehabilitat per aconseguir la seva correcta conservació i transmissió a les generacions venidores, les decisions que l'arquitecte redactor del projecte estableixi, acabaran de determinar l'èxit del procés. La predisposició i *formació de l'arquitecte* serà essencial per aconseguir un resultat concordant amb els condicionants de la llei i la voluntat del poble.

Conseqüentment, en aquest capítol segon, *La Rehabilitació com a actitud projectual*, crec necessari dedicar un apartat a la *Formació de l'arquitecte*, considerant aquest aspecte com una eina principal de protecció del patrimoni. En aquest treball, es presentarà la realitat a Catalunya, per ésser d'evident proximitat al coneixement i entorn de la meua feina.

La formació de l'arquitecte com a eina de protecció

La formació que reben els arquitectes d'una col·lectivitat determinarà, en gran part, el resultat de les intervencions urbanes i territorials i també propiciarà un determinat ambient cultural, que pot anar molt més enllà de la pròpia obra construïda.

Actualment a Catalunya es poden cursar estudis universitaris a la Universitat pública i a la Universitat privada. Les universitats públiques a Catalunya són enguany les següents: la Universitat de Barcelona (UB), la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), la Universitat Pompeu Fabra (UPF), la Universitat de Girona (UdG), la Universitat de Lleida (UdL) i la Universitat Rovira i Virgili (URV). Tres són les universitats privades: la Universitat Ramon Llull (URL), la Universitat de Vic (UV) i la Universitat Internacional de Catalunya. També es disposa de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC), que ofereix ensenyaments universitaris no presencials. Els centres universitaris, segons la funció a la qual es dediquen, reben el nom de Facultat, Escola Tècnica Superior, Escola Universitària o Institut Universitari. Les Facultats i Escoles Tècniques Superiors són les encarregades d'organitzar els estudis conduents a l'obtenció dels títols de Llicenciat, *Arquitecte* o Enginyer. Les Escoles Universitàries organitzen els estudis a l'obtenció dels títols de Diplomat, Mestre, Arquitecte Tècnic o Enginyer Tècnic. Els Instituts Universitaris són centres dedicats fonamentalment a la investigació científica i tècnica i a la formació especialitzada.

A Catalunya, la universitat pública que ofereix estudis d'arquitectura és la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), amb dues escoles en funcionament: l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB) i l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès (ETSAV) i l'Universitat Rovira i Virgili amb l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Reus (ETSA). Les universitats privades que ofereixen cursar estudis d'arquitectura són: la Universitat Ramon Llull (URL) amb l'Escola

Tècnica Superior d'Arquitectura de la Salle i la Universitat Internacional de Catalunya amb l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura ESARQ.

El meu apropament a la formació dels arquitectes, com a professora en formació i posteriorment com a professora associada de l'assignatura de *Projectes arquitectònics* a l' *Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona -UPC-*, durant aquests últims tretze anys, m'ha conferit la possibilitat d'exposar amb la més gran prudència, però amb tota la meva sincera convicció, el meu parer sobre aquesta realitat.

Les referències utilitzades estaran vinculades a l'escola pública i més concretament, a l'*Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona*, l'*ETSAB*, institució on jo he estudiat i col·laborat com a docent.

En aquests últims anys s'ha debatut bastament i encara s'està discutint, la idoneïtat del sistema educatiu públic existent a les *escoles tècniques superiors d'arquitectura* i les noves directrius que aquestes haurien d'establir per poder millorar o, tal vegada, modificar el seu sistema educatiu.

Actualment, l'estudiant d'arquitectura rep una formació universitària que li confereix un aprenentatge general en les matèries que componen els diferents camps dels estudis de la professió en un primer cicle de tres anys, cursant les assignatures troncal, i posteriorment una determinada especialització en un segon cicle on les assignatures optatives el preparen més específicament en el camp escollit. Un cop aprovats els cinc anys d'estudis universitaris, l'estudiant ha de superar la prova del Projecte Final de Carrera, que li confereix definitivament el títol d'arquitecte i la potestat per exercir.

A Catalunya, el títol d'arquitecte capacita al professional, per redactar i dirigir qualsevol tipus de projecte i obra, sigui d'edificació, de rehabilitació, d'urbanisme o de paisatge, essent l'únic responsable de la globalitat del projecte presentat. El correcte desenvolupament del treball realitzat, amb les evidents especificitats de cada àmbit d'intervenció, dependrà de l'experiència acumulada al llarg de la trajectòria professional, de la predisposició que tingui l'arquitecte a ampliar coneixements o, evidentment, de l'equip col·laborador de què disposi per endegar la tasca encomanada.

Actualment els estudis a les escoles tècniques superiors d'arquitectura de Catalunya són fonamentalment generalistes, tot i que en els últims anys de la carrera s'ofereix la possibilitat d'escollir entre un conjunt nombrós d'assignatures optatives, entre les quals n'hi ha que pertanyen a altres escoles disciplinàries, integrades per conveni al pla d'estudis de l'ETSAB.

El principal debat obert a les escoles superiors d'arquitectura de Catalunya, i més concretament a l'ETSAB, és la consideració de l'*arquitecte especialista* versus l'*arquitecte generalista*.

El *Col·legi d'Arquitectes de Catalunya* i la revista *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme*, varen organitzar a Barcelona, l'abril de l'any 2005, el Simposi Internacional "*La Formació de l'Arquitecte*", dedicat a debatre fonamentalment aquest tema. La presentació del simposi exposava que les forces presents en el món de la transformació física de la ciutat i del territori, semblen reclamar insistentment una *progressiva especialització* per fer front a situacions cada vegada més parcials i específiques. Segons ells, si aquesta és l'única tendència possible, de *quines especialitzacions* estariem parlant? Aquestes especialitzacions un cop identificades, haurien d'*impartir-se a les escoles d'arquitectura*? Podria ser, l'*arquitecte generalista*, paradoxalment, *una d'aquestes noves especialitzacions*? En una *cultura de la*

connectivitat continua sent vàlida aquesta oposició? Aquestes eren part de les preguntes que es qüestionava la presentació del simposi i que jo crec exemplars per poder manifestar, a través de la seva resposta, part del meu posicionament envers el tema.

Vull exposar el meu parer sobre la constitució dels estudis d'arquitectura o formació de l'arquitecte i la consegüent actuació professional d'aquests en tant que tècnics, i concretar finalment el tema de la rehabilitació.

He tingut molts dubtes abans d'escriure les línies que segueixen, no només en el moment de la seva redacció, sinó molt abans, quan el debat segurament no era oficialment obert i, tal vegada, no era plantejat entre la majoria dels meus companys.

Creo que per parlar sobre la formació de l'arquitecte primerament s'ha de distingir entre la *formació universitària* i la *formació posterior* que anirà adquirint l'arquitecte a través de l'exercici de la pròpia professió.

Sempre he cregut en la *formació universitària generalista* de l'arquitecte, és a dir, en una formació que no pretengui crear un professional altament format o especialitzat en un tema concret, sinó el professional que haurà utilitzat els cinc anys de carrera universitària per apropar-se a les matèries que configurarien, sota el meu punt de vista, les tres parts de la *formació universitària generalista*.

Aquestes tres parts correspondrien a tres blocs d'assignatures que crec oportú anomenar:

- a) part física constituent
- b) part teòrica constituent
- c) projecte
 - c1) projecte de nova planta (1er. i 2on. cicle)
 - c2) projecte de rehabilitació (2 on. cicle)

a) La *part física constituent* estaria integrada per les tres matèries que sempre constitueixen el resultat final de l'obra construïda, possibilitant la formalització i concreció física del projecte. Aquestes assignatures serien la construcció, les estructures i les instal·lacions.

b) La *part teòrica constituent* estaria integrada pel conjunt de matèries que constitueixen el banc d'informació necessari per emmarcar el projecte i establir les decisions que el definiran. Es denominaria *part teòrica constituent* perquè, tot i podent ser una aportació altament científica, mai tindria el reflex físic en l'execució, sinó que sempre es manifestaria a través de la corresponent *part física constituent*. Aquestes assignatures serien principalment la història de l'arquitectura, història del paisatge, història de l'urbanisme, la legislació, l'economia o la composició.

c) *El projecte* és el que configuraria la part pràctica, destinada a conjuminar i concretar les diverses parts constituents de l'aprenentatge. El projecte d'edificació, el projecte d'urbanisme o el projecte de paisatge, serien els diferents àmbits on els dos primers blocs establerts d'assignatures es desenvoluparien específicament. Depenent de l'escala i de la càrrega concreta de cadascuna de les parts constituents, resultaran projectes d'un o altre àmbit. En aquest bloc cal establir una diferenciació entre el *projectes de nova planta* i el *projectes de rehabilitació*.

c1) Un *projecte de nova planta* vindrà determinat per un conjunt de paràmetres existents, paisatgístics, culturals, socials, econòmics, legals o històrics, de l'entorn del

projecte, però la resposta formal que l'arquitecte donarà a tot aquest conjunt de consideracions, serà fruit de la seva imaginació, de la seva cultura, de la seva habilitat, però sense recolzar-se, ni utilitzar la matèria prima del que és evident o existent.

L'escala del projecte i les especificitats que el componen, és el que determinarà si el projecte serà d'edificació, d'urbanisme o de paisatge.

c2) Un *projecte de rehabilitació* vindrà determinat per un conjunt de paràmetres existents, paisatgístics, culturals, socials, econòmics, legals o històrics de l'entorn del projecte, però també tindrà com a base d'arrencada del seu planteig, la preexistència d'una construcció, d'un conjunt construït, que presentarà la seva pròpia complexitat i genuïnitat, convertint-se en la matèria prima de la nostra intervenció.

Un *arquitecte* és la persona que ha estat formada per poder donar resposta a un conjunt de necessitats i voluntats de la propietat, formalitzant aquesta resposta mitjançant unes estratègies que permeten integrar-la en un entorn físic i social concret, caracteritzat per uns paràmetres determinats. L'*arquitecte* és la persona capaç de generar una idea per poder ser construïda, dins els paràmetres que marquen el context, la societat i la legislació.

Els factors a considerar a l'hora de projectar són molt amplis i és precisament per això que no crec en el títol clarament especialitzat. Un arquitecte, per poder redactar un projecte, ha de tenir una visió àmplia del conjunt de les seves parts constituents. Tal vegada no serà un expert en cap d'aquestes matèries, però la formació adquirida a la universitat i a la vida professional, li permet moure's en totes elles i poder lligar el trencaclosques i lliurar les decisions més oportunes, cristal·litzades finalment en el projecte.

Ara bé, és obvi que contínuament apareixen nous materials i noves tècniques de construcció, a un ritme sense precedent. El món avança i seguirà avançant, però, no hem de confondre la necessitat de conèixer aquest camp de progrés, amb la formació i habilitat que ha de adquirir l'arquitecte per realitzar l'activitat per la qual ha estat introduït a la història de la humanitat.

No ens confonguem. l'arquitecte ha de ser capaç de poder escoltar, informar-se i entendre les contínues aportacions, fruit de la tècnica i de l'activitat intel·lectual humana. De tot aquest procés, l'arquitecte filtrarà i utilitzarà els elements que li siguin favorables per millorar el resultat de la feina realitzada.

Aquest progrés tècnic es produeix, majoritàriament, a les matèries que corresponen a les parts físiques constituents del projecte: construcció, estructura i instal·lacions. Els professionals del camp de la recerca, que no seran arquitectes majoritàriament, descobriran i ens ensenyaran l'aplicació de nous sistemes constructius, nous materials o programes informàtics innovadors. Entre aquests professionals de la recerca i l'*arquitecte d'obra*, o arquitecte que executa i dirigeix els projectes, haurien d'existir i actualment ja existeixen cada cop més, els *arquitectes pont* o arquitectes que adquiririen una *especialització* cursada o apresada després dels seus estudis universitaris. Aquests arquitectes, a causa de la formació generalista adquirida, poden entendre la complexitat d'un projecte en les seves diverses parts constituents i acoblar les seves aportacions tècniques a favor d'una millor integració del projecte amb els condicionants paisatgístics, socials, econòmics, legals o històrics establerts.

Per a mi, aquests *arquitectes pont* o *especialitzats* no serien el mateix que un *arquitecte especialista*, sortit directament de l'escola universitària, fruit d'un ensenyament compartimentat.

Per a mi, l'*arquitecte d'obra* i l'*arquitecte pont o especialitzat*, han de sortir de la mateixa escola, amb unes experiències i assignatures de *primer cicle* similars o gairebé iguals. Un *segon cicle* serà el que proporcionarà la possibilitat d'aprofundir, o més que aprofundir, m'atreveixo a dir, que tan sols possibilitarà conèixer les diverses peculiaritats del camp escollit. En un segon cicle mai arribarà a ser expert en aquell camp o es convertirà en un veritable professional especialitzat. L'arquitecte haurà d'adquirir l'especialització en qualsevol camp, a través de les posteriors experiències de treball, de recerca, d'obra o d'estudi.

L' *Arquitectura* no és com la *Medicina*.

En la medicina, existeix el *metge de medicina general* o interí, dedicat al coneixement general del funcionament del nostre cos i un gran conjunt d'especialitzacions dedicades a les diferents patologies i parts fisiològiques del nostre cos que donen lloc al *metge especialista*. En el procés d'aplicació de la medicina, el metge generalista pot diagnosticar i receptar un medicament, i aconseguir la consegüent curació del pacient. Però normalment, si existeix dubte o si la patologia és concreta, deriva el pacient al metge especialista. El metge especialista serà qui agafarà el relleu al metge generalista i acompanyarà el pacient fins al final de la cura, i serà ell el que decidirà les proves, tractaments i intervencions a realitzar. El metge generalista, normalment ja no intervindrà més en l'acompliment del procés.

En arquitectura, l' *arquitecte especialista*, mai no seria la mateixa cosa.

La facultat d'un arquitecte per poder projectar i dirigir obres ha de sorgir d'un estudi generalista, sigui provenint d'una formació d'arquitecte generalista o sigui paradoxalment com a especialització d'arquitecte generalista dins la formació d'arquitecte especialista. Amb això crec que tots hi estariem d'acord. En la formació de l'*arquitecte generalista*, l'*arquitecte pont* o l'*arquitecte especialitzat* en una determinada matèria podrà intervenir per assessorar i resoldre els dubtes que es presentin en el projecte, però la conjuminació de totes les parts, fins arribar al resultat final, ho ha d'aconseguir l'arquitecte competent responsable del projecte.

En la formació de l'*arquitecte especialista*, l'arquitecte especialista en una determinada matèria també podrà intervenir per assessorar i resoldre els dubtes que es presentin en el projecte, però la conjuminació de totes les parts, fins arribar al resultat final, ho aconseguirà l'especialització d'arquitecte generalista.

Tot això confirma que en *arquitectura*, a diferència del que passa en medicina, la formació i actuació d'un arquitecte generalista és la necessària per procedir a lliurar el treball final que rebrà la societat.

En una formació d'*arquitecte especialista*, aquest, pel sol fet d'haver adquirit una formació sectorial especialitzada en un camp determinat, perdria l'especificitat pròpia característica de l'*arquitecte*, consistent en el repte més compromès, però a la vegada, més característic d'aquesta professió, que és la d'identificar, posicionar i utilitzar la totalitat dels factors, per exercitar l'activitat de projectar. L'*arquitecte especialista* esdevindria un tècnic en construcció, estructura o instal·lacions, especialitzat en el camp de l'arquitectura, però no seria consegüent seguir-lo anomenant *arquitecte*, ja que hauria renunciat als aprenentatges globals propis de la nominació.

En la *formació d'arquitecte generalista* hi hauria un *primer cicle* on les assignatures corresponents a les parts física i teòrica serien iguals per tothom. Les assignatures corresponents al bloc pràctic de Projecte serien desenvolupades, totes elles, en nova planta per forçar i exercitar al màxim la capacitat creativa de l'estudiant.

En el segon cicle educatiu, l'estudiant podrà escollir les assignatures optatives que vagin perfilant les seves aspiracions professionals i que com arquitecte generalista que serà, li aportin una major habilitat en algun camp concret de projecte. Així doncs, podrà optar per assignatures específiques de la *part física constituent* de construcció, d'estructura o d'instal·lacions i de les optatives corresponents a la *part teòrica constituent* del segon cicle.

En el bloc de Projecte del segon cicle formatiu és on jo crec essencial l'aparició d'una opció clara, metòdica i científicament documentada, dedicada a la *pràctica de la rehabilitació*. En el segon cicle, l'estudiant podria optar entre projectes de nova planta, que l'habilitessin cada cop més en la concepció espacial o de traçat urbà i territorial o bé podria optar per una pràctica de projecte dedicada exclusivament a la rehabilitació. Rehabilitació a nivell d'edifici, a nivell urbà i a nivell territorial.

Aquest raonament exposat em serveix per manifestar la necessitat d'establir un posicionament més clar de la rehabilitació dins de l'ensenyament universitari. L'arquitecte generalista podrà actuar en tots els àmbits, però crec important que la universitat estableixi la possibilitat de proporcionar a l'estudiant una *clara formació en el camp de la rehabilitació*.

La *rehabilitació* exigeix un mètode d'aproximació que s'ha d'exercitar en la pràctica del projecte. Una *metodologia científica* de comprensió del que ja existeix, per arribar a destil·lar decisions oportunes de tal manera que, conseqüentment, l'actuació de l'arquitecte es converteixi en una veritable *eina de protecció del patrimoni*, tant del protegit com del desprotegit.

Jo sóc arquitecte fruit del pla de 1974, amb una formació d'arquitecte generalista. Però crec, com he dit al principi, que l'àmbit d'actuació de l'arquitecte és tan gran que ell mateix probablement, seguint les premisses del segon cicle educatiu, donarà forma a la seva vida professional, i es convertirà, sens dubte, en especialista d'alguna matèria o algun àmbit.

Ara bé, crec que per aconseguir una formació generalista que no caigui en l'ambigüitat del desconcert, cal organitzar els anys de formació universitària amb un conjunt d'assignatures clares i específicament triades, perquè una cosa és defensar una formació generalista i l'altra és disposar d'una formació que, atesa la llibertat d'opció dins la universalitat dels temes generals, confereixi desconcert i feblesa al sistema. Només d'aquesta manera, amb una formació clara i exempta de superficialitats o modismes, podrem obtenir un professional enfortit i format per poder convertir-se en un arquitecte especialitzat en allò que la seva vocació el porti.

El coneixement: fonament científic del projecte

La presa de consciència de la necessitat de protegir els béns d'un poble per part de la seva societat, l'existència del marc legal per propiciar-ho i la rehabilitació final de l'obra en cas de necessitar-ho, és l'engranatge bàsic per assolir la protecció i conservació dels nostres béns. En tota rehabilitació, hi ha tres moments o fases fonamentals d'esforç: *Conèixer, Projectar i Executar*. Les fases de *Conèixer i Projectar* pertanyen principalment a l'àmbit d'actuació de l'arquitecte. Un cop realitzat el projecte, seran els professionals de la construcció els qui hagin d'*Executar* l'obra, seguint les indicacions establertes en el projecte.

L'actuació de l'arquitecte vindrà determinada, com s'ha indicat en aquest capítol, primerament per una *actitud* davant el treball a realitzar i posteriorment per la *formació* que aquest professional hagi rebut.

En el primer apartat d'aquest capítol s'ha descrit com aquesta *actitud* ve determinada per una voluntat de coneixement envers l'arquitectura a rehabilitar, fent-se necessària, molts cops, una determinada metodologia per acomplir aquesta voluntat, metodologia adquirida a través d'una formació específica. Així doncs, en aquesta primera fase d'intervenció de l'arquitecte, el *coneixement serà el fonament científic del projecte* que farà possible el seu correcte establiment.

Aquest apartat descriu la metodologia proposada de manera general, per obtenir una visió objectiva de la metodologia empleada en la investigació de la forma urbana. El capítol tercer concreta i posa en pràctica aquesta metodologia, en el cas d'*El Regomir* de Barcelona, i indica les fonts documentals i estratègies específiques utilitzades en aquest cas.

S'exposa el mètode que possibilita el coneixement de la forma urbana, considerant que aquesta realitat conté un elevat grau de complexitat. Però crec necessari recordar que les pautes, l'estratègia, les fonts documentals i la base metodològica són les mateixes per a qualsevol intervenció de rehabilitació arquitectònica, i que es poden extrapolar les indicacions a les intervencions paisatgístiques o territorials.

Quan un arquitecte rep un encàrrec consistent en la redacció d'un projecte d'intervenció sobre un sector o fragment de trama urbana, actualment es contempla la possibilitat, que a vegades és d'obligat compliment, de la formació d'un equip pluridisciplinar per afrontar la tasca encomanada. Historiadors, arqueòlegs, economistes o advocats, són els professionals que normalment participen en la primera fase del procés projectual, aportant dades que l'arquitecte utilitza per concloure finalment el projecte encarregat. Aquests equips són indispensables en les actuacions que afecten la forma urbana i són òbviament recomanables en tota intervenció, sigui a l'escala que sigui, on la naturalesa de la problemàtica a tractar depassi clarament l'àmbit de coneixement de l'arquitecte.

Sigui un encàrrec on es disposa de la col·laboració d'altres professionals, o sigui un encàrrec on l'arquitecte hagi d'assumir en solitud el procés de projecte, ha de tenir clara la seva actitud i disposar d'una formació que el capaciti per tenir una visió global de la recerca i dirigir el procés que li pertoca.

En la rehabilitació, el mètode més científic resideix en la pròpia arquitectura i està destinat a conèixer les complexitats del propi organisme intervingut. Aquest *Coneixement* s'adquirirà a través d'una metodologia o un model d'investigació fonamentat en el *Creuament de dades* provinents de fonts de distinta naturalesa. Seguidament s'exposen els diferents instruments de treball utilitzats.

Instruments de treball

La documentació utilitzada per adquirir el coneixement físic de l'arquitectura, es divideix en: *documentació primària* i *documentació secundària*.

La documentació primària és composta pel conjunt de documentació inèdita que fa referència en algun aspecte o en la seva totalitat a l'arquitectura estudiada. Una part d'aquesta documentació primària la generarà el propi arquitecte especialitzat en història de la forma urbana, en teoria de l'arquitectura, i/o en treball interdisciplinari.

Això es materialitzarà en un conjunt de *superposicions, aixecaments i estratigàfies*, que composaran l'evidència de l'arquitectura, el document generat a través de l'observació directe del element.

L'altre gran bloc de documentació primària la trobem en la *documentació arxivística*. La documentació arxivística no ha estat manipulada i no aporta cap interpretació subjectiva sobre la construcció, sinó que la descriu, la cita o l'implica en estat original, i som nosaltres els que l'analitzarem per extreure'n les nostres pròpies conclusions. Aquests documents, en la seva majoria, no han estat publicats i en el cas d'haver-ho estat, la seva finalitat, normalment, és la de configurar catàlegs de documentació primària per facilitar-ne l'accés als investigadors.

Dins d'aquest bloc de documentació arxivística cal considerar en un apartat específic, l'*Arxiu de la Forma urbana a Catalunya*, com a fons indispensable a consultar abans d'iniciar qualsevol recerca de forma urbana, degut a la naturalesa de documentació inèdita -generada, citada, o reproduïda- que conté.

La *documentació secundària* es compon, bàsicament, del conjunt de recerques, articles i bibliografia publicats que tractin sobre el algun aspecte o la totalitat de l'arquitectura estudiada.

Instruments de treball: documentació primària

Arxiu de la Forma urbana a Catalunya

Vull iniciar aquest apartat fent referència al fons de l'Arxiu de la Forma urbana a Catalunya (ANC). Aquest arxiu conté documentació planimètrica, estratigràfica i facsímils de documents d'altres arxius públics i privats.

L' Arxiu de la forma urbana a Catalunya és dirigit per la Dra. Magda Saura i Carulla i es compon del conjunt de treballs de recerca i projectes sobre la forma urbana catalana elaborats pels alumnes i col·laboradors de l'equip de recerca de l'Arxiu de la forma urbana a Catalunya. Aquest fons configura una de les bases documentals més importants a Catalunya sobre la recerca de la forma de pobles i ciutats de parla catalana. La directora del fons va iniciar l'ordenació d'aquest material de recerca amb el suport dels professors Spiro Kostof i Stephen Tobriner de la Universitat de Califòrnia, a Berkeley, l'any 1988, que en aquell moment estaven dirigint la seva tesi doctoral.

L' Arxiu de la forma urbana a Catalunya es troba dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya -ANC-, atenent a un conveni aprovat entre la Universitat Politècnica de Catalunya UPC i l'ANC. L'any 1995 es va dipositar la documentació existent a les seves instal·lacions i actualment es procedeix a la seva catalogació i identificació, seguint els criteris arxivistes de la institució i els criteris conceptuals i específics de la directora del fons.

L' Arxiu de la forma urbana a Catalunya és un fons viu, que s'amplia constantment amb noves aportacions de treballs de recerca totalment inèdits. Els treballs d'investigació que configuren el fons han estat generats, en la seva integritat, sota la direcció de l'equip de recerca dirigit pel professor Dr. Josep Muntañola i Thornberg i la professora Dra. Magda Saura i Carulla. Aquest equip és format per arquitectes, historiadors, arqueòlegs, antropòlegs i biòlegs vinculats a la universitat i pertany al Departament de Projectes Arquitectònics de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, tal com s'ha descrit extensament en el comentari bibliogràfic.

L'Arxiu de la forma urbana a Catalunya, dipositat a l'ANC, és format enguany per més de 2500 plànols dipositats a planeres i un conjunt de 400 dossiers de documentació escrita i gràfica de petit format. El fons és organitzat en dues branques o catàlegs principals: Barcelona ciutat i pobles de Catalunya. Cada catàleg conté el conjunt de treballs de recerca configurat per documentació gràfica de gran format protegida en carpetes DIN A 1 i documentació escrita i elements gràfics de petit format, arxivats en dossiers DIN A 4. La documentació gràfica representa bàsicament un conjunt documental totalment inèdit, on trobem aixecaments, descripcions, superposicions i conclusions de recerca urbana, representats a mà o en suports digitals. La documentació dels dossiers es compon de reculls bibliogràfics, reproduccions de documents de cadastre, d'emmirallaments, de visites pastorals, de escriptures patrimonials, eclesiàstiques o militars, de fons d'imatges i molts altres d'específics que varen ajudar a entendre la lògica de la formació urbana i arquitectònica del municipi o tros de Barcelona estudiat.

L'interès del fons radica no tan sols en l'anàlisi de la complexitat urbana i arquitectònica dels nostres pobles i ciutats, sinó també en el reconeixement i estudi del territori que els envolta i que, al llarg dels segles, ha representat el context més proper que ha propiciat el seu desenvolupament econòmic, social i cultural. Territori que ha estat analitzat a través de la identificació de l'antic traçat de la centuriació romana, dels seus camins vertebradors, de la lògica de la seva ocupació o de les estratègies de la seva defensa. (Veure Comentari Bibliogràfic).

Els treballs fins enguany existents a l'arxiu, es converteixen en una referència valuósíssima i constitueixen un fons obligat de consulta a l'hora de realitzar recerques sobre la ciutat de Barcelona o molts altres municipis i pobles de Catalunya ja analitzats i catalogats a l'arxiu. Per altra banda representen una important font inèdita d'informació a l'hora de proposar projectes de rehabilitació edilícia o urbana. Formar part d'aquest equip d'investigació, ser professora associada dins la mateixa línia d'ensenyament i col·laborar en l'organització del l'Arxiu de la forma urbana a Catalunya durant set anys, m'ha proporcionat una visió de la metodologia i de la documentació utilitzada que ha fet possible l'acompliment de la redacció d'aquesta tesi.

Superposició planimètrica

El document d'observació directe és el document evident que l'arquitecte pot generar basant-se en la seva pròpia observació. La superposició planimètrica constitueix un primer exercici fonamentat en l'observació directe. És inevitable en qualsevol procés d'anàlisi urbana i constitueix la base d'arrencada per aproximar l'arquitecte a la comprensió de la transformació dels nuclis urbans. En aquest apartat no es procedirà a la seva descripció ja que l'estudi de la forma urbana a través de la superposició planimètrica ha estat àmpliament presentat en el capítol primer de la tesi, configurant el mètode de treball de l'equip de recerca de l'Arxiu de la Forma urbana a Catalunya, codirigit pel Dr. Josep Muntañola i la Dra Magda Saura. (Veure Comentari Bibliogràfic)

Aquest mètode d'un alt rigor i innegable qualitat cultural, constitueix una de les poques estratègies d'anàlisi de la forma urbana ensenyades actualment dins les escoles d'arquitectura catalanes, constituint un veritable procés de comprensió del nostre patrimoni construït. Aquesta pràctica permet, d'una manera totalment objectiva, la identificació geomètrica de les coincidències i les divergències dels traçats, i aporta una clara conclusió a través de la pròpia evidència de la forma urbana.

Aixecaments

El document d'observació directe constitueix el document més inèdit, més actual i el més personal que l'arquitecte pot utilitzar, essent el més immediat l'*aixecament planimètric* de l'arquitectura.

Quan un arquitecte rep l'encàrrec de realitzar un projecte de rehabilitació, el document més immediat és la pròpia arquitectura, la matèria física que l'arquitecte disposa per executar el seu projecte, l'objectiu físic final de tota la seva actuació. L'aixecament és el document necessàriament inicial de tot el procés de recerca, el document bàsic on quedaran referenciades totes les aportacions provinents de les diverses fonts documentals. L'arquitectura ha d'estar ben dibuixada, amb un correcte aixecament en planta, secció i alçat. Un aixecament arquitectònic destinat a entendre la pròpia arquitectura ha de contenir tots els matisos i detalls que l'arquitecte sigui capaç de percebre i anotar, essent indispensable una rigorosa presa de mides i de conceptes. Una arquitectura antiga conté un solapament formal, funcional i constructiu cristal·litzat en una fàbrica complexa, que haurém de tenir definida per poder arribar a interpretar-la. L'arquitecte serà el responsable de conduir amb cura els aixecaments de les parts construïdes que puguin ser resoltos amb mètode arquitectònic, executables des de la seva formació i possibilitats. Els aixecaments arqueològics, presumiblement necessaris, hauran de ser encomanats als tècnics competents i els que ja s'hagin realitzat amb anterioritat hauran de ser incorporats a l'aixecament planimètric presentat per l'arquitecte. A l'hora de parlar dels aixecaments arquitectònics o arqueològics destinats a entendre la lògica de les construccions antigues és, per a mi, inevitable citar l'arquitecte sicilià *Giovanni Ioppolo*.

Giovanni Ioppolo, nascut a la ciutat de Naso, a la província siciliana de Messina, ha estat un professional dedicat a l'anàlisi de l'arquitectura antiga, utilitzant com a base del seu treball l'aixecament arquitectònic de l'obra considerada. L'obra titulada *Il Disegno dello Antico- Rilievi archeologici e architettonici di Giovanni Ioppolo architetto*, té com a objectiu mostrar una selecció dels treballs realitzats per Giovanni Ioppolo, presentats en tres blocs diferents: missions realitzades a l'estranger i aixecaments arqueològics i arquitectònics realitzats a Itàlia, on s'explica, per cada cas, a tall de resum, l'anàlisi efectuada sempre recolzada en l'aixecament realitzat. Aquesta publicació és fonamental per entendre la importància de l'aixecament en el procés de la rehabilitació. *Salvatore Alberti*, col·laborador i deixeble de *Ioppolo*, en acabar la seva presentació de l'obra citada, descriu en síntesi la percepció del seu aprenentatge:

*"L'architetto dopo tutto non può far altro che misurare, "che prendere le misure", se deve studiare e conoscere un edificio. Quella misura in più non è altro che un segno ortografico, una virgola, un punto senza il quale non si comprende la frase e cioè l'edificio"*¹

Estudi estratigràfic

La tercera estratègia recolzada en l'observació directe dels materials i construccions, provinent de la disciplina de l'arqueologia, és l'estudi estratigràfic.

Per entendre aquest mètode o exercici que permet identificar i comprendre els moments constructius dels edificis, crec necessari exposar el canvi conceptual que es va produir en els anys setanta en els sistemes de registre en arqueologia. Aquest canvi es produí de la mà de l'arqueòleg *Edward Harris*, cristal·litzant l'any 1973 en un nou mètode de registre arqueològic anomenat *Harris Matrix* on s'exposa una nova teoria sobre estratigrafia arqueològica que va ser publicada amb el nom de "*Principles of Archaeological Stratigraphy*"³.

Segons E. Harris, a *“L’estratigrafia és el matrix de l’arqueologia”*, publicat a *“Harris Matrix. Sistemes de registre en arqueologia”*, l’estudi i l’anàlisi de l’estratificació d’un jaciment és l’única base sobre la qual, per medis arqueològics, podem construir una imatge fiable del que va succeir històricament. Tot jaciment arqueològic és estratificat i qualsevol temptativa arqueològica ha de ser produïda a través de l’estudi de l’estratificació, afrontant les dificultats de la seva interpretació. Només així s’evitarà, segons l’autor, desconnectar qualsevol artefacte trobat durant el procés, del seu lloc en la història. Segons E. Harris els estudis estratigràfics han de ser el fonament sobre el qual dur a terme l’anàlisi d’aquests artefactes, si el que volem és recollir quelcom més que objectes per a catalogar.

El començament dels mètodes estratigràfics moderns es remunten al treball realitzat per *Sir Mortimer Wheeler* i la seva deixebla *Kathleen Kenyon*. Sir Mortimer Wheeler va publicar per primera vegada el seu mètode de treball segons principis estratigràfics, ja que anteriorment la transmissió dels mètodes arqueològics era purament oral i a través de l’experiència de camp. Kathleen Kenyon va expandir l’ensenyament estratigràfic del seu mestre i va compilar finalment els treballs d’ambdós investigadors en les obres titulades *Beginning in Archaeology* (1952) i *Archaeology from the Earth* (1954), que constitueixen els manuals estratigràfics en arqueologia més importants, fins a la publicació l’any 1979, de *Principles of Archaeological Stratigraphy*. Aquest primers mètodes inclouen tècniques d’excavació precises i mecanismes perfeccionats de registre de les dades estratigràfiques amb una particular confiança en les seccions. Durant els anys seixanta, foren incorporades millores a petita escala de forma qualitativa: segons E. Harris, les plantes eren dibuixades de forma més precisa i eren ombrejades amb colors per tal de representar diferents sòls i característiques del jaciment. Durant els anys seixanta hi havia molt poc interès en la revisió dels principis estratigràfics, i una de les principals tasques del director consistia en visitar el jaciment amb freqüència i registrar l’estratigrafia en una secció. Però en un jaciment complex, les seccions realitzades només aportaven una visió parcial de la seqüència estratigràfica. Tot i amb això, les seccions varen ser el pilar de la interpretació estratigràfica dels jaciments arqueològics durant els anys setanta. E. Harris, afirma que abans de la invenció del Harris Matrix era pràcticament impossible comprendre la seqüència estratigràfica dels jaciments complexos.⁴

El *Harris Matrix* o *Diagrama de Harris* és el sistema de representació gràfica de l’estratificació arqueològica ideat per *Edwad Harris* l’últim dia de febrer de l’any 1973. El mateix autor explica que va triar el significat antic de *matrix* com a *“lloc o medi en què quelcom és engendrat, produït o desenvolupat”*⁵, afirmant que l’estratigrafia és el medi en el qual es produeix una arqueologia profitosa.

L’èmfasi en la utilització de les plantes va sorgir amb el Harris Matrix: el sistema de utilització de les plantes és probablement un dels canvis més importants dins els mètodes de registre estratigràfic. Segons E. Harris, l’única manera d’obtenir una seqüència estratigràfica completa d’un jaciment passa per dirigir una atenció primordial als aspectes horitzontals de l’estratificació. Aquests aspectes, segons l’autor, es registren mitjançant un sistema de plantes d’estrats, fet que ha estat el màxim responsable d’haver retirat la confiança cega a les seccions, afavorint una millor interpretació de l’estratificació dels jaciments arqueològics.

El sistema de Harris Matrix obliga als arqueòlegs a completar el seu treball estratigràfic durant el mateix període de l’excavació, moment en que s’està excavant i destruint, al mateix temps, la pròpia evidència. Segons l’autor, el Harris Matrix ha canviat la natura de l’arqueologia, variant el paradigma estratigràfic d’una imatge bidimensional a una quadridimensional. L’anomenat Harris Matrix és simplement un conjunt de caselles rectangulars en un full de paper, el qual produeix una imatge que ha aconseguit

canviar el paradigma i ha arribat a assolir una importància fonamental en arqueologia. Aquesta imatge, segons E. Harris, és coneguda com a seqüència estratigràfica i representa les tres dimensions físiques de cada unitat d'estratificació i la relació temporal relativa entre totes les unitats del jaciment. Abans de la invenció del Diagrama de Harris, l'estratigrafia disposava d'un paradigma bidimensional que venia representat pels dibuixos de les seccions. Amb el Harris Matrix es visiona, a primer cop d'ull, el procés estratigràfic espacial o de les tres dimensions (planta, alçat, secció) i simultàniament se n'identifica la seqüència cronològica de la transformació. L'arqueologia, segons E. Harris, en la mesura en què té a veure amb persones i artefactes de societats passades, és una disciplina quadridimensional, que tracta de l'observació de les restes físiques (tridimensionals) a través del temps. El Harris Matrix ha ajudat a deixar de banda l'obsessió de mirar talls verticals a través de l'excavació i a considerar com es mereix la visió horitzontal de l'estratificació d'un jaciment.

La lectura arqueològica com a eina per entendre l'evolució d'un edifici i també una determinada cultura, no s'ha de restringir al nivell soterrat al llarg dels segles. La ciència de l'arqueologia ens pot ajudar a fer una lectura no tant sols de la construcció que el temps ha soterrat, sinó també de l'arquitectura que ens rodeja. L'arqueologia considerada com a disciplina per interpretar els volums edificats existents, no tan sols considerada estratègia per retrobar les traces d'arquitectures ja desaparegudes o altament desfigurades.

Segons Coll-Huélamo-Solias, en el seu escrit "*L'edifici de la Inquisició de Cuenca. Avanç a la metodologia desenvolupada al seu estudi arqueo-arquitectònic*"⁶, la lectura estratigràfica d'Edward. Harris es pot considerar com la culminació d'una llarga sèrie d'estudis encaminats a una major documentació del lloc arqueològic. Ara bé, a partir dels anys vuitanta, es comencen a considerar com part del jaciment arqueològic tots aquells elements que, formant part del mateix, sobresurten del nivell de terra. Segons els autors, l'enclavament urbà que ha tingut una llarga vida o, més ben dit, que encara la conserva, podria ésser considerat com el paradigma d'aquesta mena de jaciments. Les millors propostes a l'hora de tractar el problema de l'estratigrafia edilícia han estat plantejades per *Roberto Parenti*. Amb el Harris Matrix, en el moment en què l'edifici adquireix una alçada suficient i una vida considerable, el panorama es complica extraordinàriament i provoca, segons *Roberto Parenti*, unes necessitats de documentació específica⁷.

El sistema de registre utilitzat per *Roberto Parenti* es basa en la *Unità Stratigràfica Muraria -USM- equivalent vertical a la unitat estratigràfica convencional*⁸. Aquesta pràctica arqueològica va desencadenar un mètode utilitzat pels professionals de les escoles de rehabilitació italianes desenvolupat a l'emparament de la denominada *Archeologia della Architettura*.

L'estudi d'estratigrafia basat en l'excavació era, fins aleshores, el fonament del matrimoni entre l'arqueologia i l'arquitectura. Realitzant una correcta excavació s'aconseguia localitzar, identificar i preservar, la major part dels còps, les restes arqueològiques retrobades.

L'*Arqueologia de l'Arquitectura* creu necessari superar la "COTA 0". En la sessió científica "*El monument, document*" organitzada pel Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona l'any 1996, el professor Roberto Parenti va exposar la sistematització realitzada, en col·laboració amb altres col·legues italians, de l'anàlisi de l'arquitectura històrica, a partir de la metodologia arqueològica. L'*Archeologia della Architettura*, resumeix aquesta voluntat, convertida en escola de restauració, des de l'any 1981 a La Universitat de Siena, Itàlia. El professor Roberto Parenti, del *Dipartimento di Archeologia e Storia dell'Arte*, peoner en el desenvolupament

d'aquesta actitud vers la recerca en arquitectura, exposà la importància d'aquesta relació.

Segons el professor Roberto Parenti, l'estratificació estudiada per l'arqueologia, lligada aparentment al sòl, s'ha d'aplicar als murs que configuren les ciutats, als centres històrics, a través de la pràctica de la denominada *Estratigrafia Murària*. Els edificis que configuren els carrers dels nuclis històrics són veritables pous d'informació, molts cops, poc estudiats. Segons Roberto Parenti, l'estudi estratigràfic no es limita a l'estudi de les diferents capes constructives de l'edifici, configurades pels diferents materials dipositats al llarg del temps en els murs del conjunt. L'estratigrafia, aplicada com a eina dins *l'arquitectura en peu*, va més enllà de la determinació de diferents parts homogènies construïdes i datades successivament.

L'*Archeologia della Architettura* estudia no només l'estratificació dels materials, sinó també l'estratificació de les tipologies, l'estratificació dels usos. Aquest treball haurà de ser recolzat amb el material iconogràfic i escrit necessari, a fi de fer possible un resultat amb èxit.

A Catalunya aquest procediment, durant les últimes dècades, ha estat poc desenvolupat, tal com ho confirmaren el *Dr. Luis Caballero Zoreda*, arqueòleg del *Consejo Superior de Investigaciones Científicas* i el *Dr. Albert López Mullor*, arqueòleg i *Cap del Departament d'Investigació del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local a Barcelona* en el moment de l'exposició.

Tots ells coincidien que en tota restauració monumental ha d'existir un estudi de *cronotipologia*, *mensiocronologia*, *anàlisi científica* i *anàlisi de la funció*, estudis, dirigits a entendre l'estratificació de l'arquitectura en el material, en la tipologia i en l'ús.

La finalitat d'aquest apartat no resideix en la descripció exhaustiva, tècnica i pedagògica del mètode estratigràfic aplicat a les estructures edilícies, ja que aquest ha estat altament estudiat, descrit i publicat per escoles italianes i autors especialitzats en el procés des de fa vint anys. Ara bé, crec important incorporar a la presentació de la tesi les descripcions dels conceptes fonamentals d'aquest mètode per entendre que aquesta branca de *l'Arqueologia de l'Arquitectura* és una altre possible eina dins el procés del coneixement d'un edifici històric o de les construccions amb una alta complexitat constructiva, formal i funcional acumulada (Veure Apèndix 7).

La proposta realitzada per *Roberto Parenti* d'analitzar l'estratigrafia dels murs en les construccions d'arqueologia aèria o edilícia pot resultar incompleta, ja que, segons *Coll-Huélamo-Solias*, el simple estudi de les Unitats Estratigràfiques Muràries descontextualitzades de l'espai que tanquen, encara que sí aportin elements cronològics i lectures sobre l'evolució diacrònica de l'edifici, difícilment faciliten *a priori* la comprensió de l'evolució dels espais i de la seva utilització, donat que la desintegració d'una construcció en una infinitat d'estrats verticals o horitzontals pot complicar molt la lectura del conjunt⁹.

En aquest punt és on vull insistir que la comprensió de *l'estratigrafia de la construcció* ha d'estar acompanyada des del *creuament de dades* aplicat a la construcció mateixa.

Aquesta tesi presentada és redactada des de l'experiència de la intervenció en arquitectura, des de la pràctica d'una professió destinada a rehabilitar antics contenidors edilícies per incorporar-los novament a la vida quotidiana, amb la seva salut funcional i constructiva restablerta.

Els diferents materials que al llarg del temps s'han anat introduint en els espais habitats, han proporcionat progressivament els canvis funcionals necessaris per acomplir les necessitats de la col·lectivitat que en feia ús. Aquestes progressives modificacions han anat elaborant un *brodat de materials muraris* i una *superposició espacial* que emergeix com un veritable trencaclosques constructiu a resoldre.

Els edificis no presenten tan sols l'*estratificació murària en vertical* sinó que existeix l'*estratificació espacial* que estarà lligada constructiva, formal i funcionalment amb les unitats muràries del propi edifici.

Intentar assolir la correcta comprensió d'un edifici directa i únicament a través de l'estudi estratigràfic dels materials que componen les diverses parts o estrats constituents, pot resultar molt difícil. En el coneixement de la lògica de l'estructura edilícia que l'arquitecte ha d'adquirir per poder plantejar projectes d'intervenció que converteixin l'edifici en una veritable eina de transmissió cultural, l'*estratigrafia* es converteix en una eina operativa que necessàriament s'haurà de creuar amb informació provinent d'altres pràctiques. Les estructures en peu, els contenidors que arriben fins a nosaltres amb el destí d'esser rehabilitats, són veritables pous d'informació que hem de saber llegir per poder-los corregir o mantenir. En el cas dels edificis, el problema no és disposar de poca informació construïda per esbrinar formalment l'àmbit que ocupaven els nostres avantpassats. Molt al contrari. En l'estudi edilici l'estructura edificada és, la majoria de cops, molt espessa, sobreposada i amb un cúmul d'informació totalment descontextualitzada de la seva situació original. Disposarem de moltes dades constructives, arquitectòniques i ornamentals que configuraran una entrada de registres múltiple. Aquest cultiu d'informació s'haurà dipositat en un període de temps relativament curt, pel que fa a la percepció cronològica en arqueologia, amb restes majoritàriament visibles en l'estructura edilícia estudiada.

L'investigador haurà de saber relacionar formalment i constructivament les diferents parts emergents. Iniciar l'anàlisi d'un edifici, realitzant l'estudi estratigràfic de la totalitat o majoria dels murs que el configuren, em semblaria poc operatiu i quasi bé, m'atreveixo a afirmar, inadequat. Crec que l'*estratigrafia murària* ha d'aparèixer en dos moments diferents de l'anàlisi edilici i en dues intensitats distintes.

1a. fase d'estudi) Durant les primeres visites a l'edifici, el *reconeixement de la superposició estratigràfica* en determinats murs de l'edifici estudiat constitueix una informació que l'arquitecte ha de tenir fotografiada o enregistrada per poder disposar-ne en qualsevol moment del procés. L'arquitecte ha de reconèixer la complexitat i riquesa constructiva dels murs, o unitats estratigràfiques, però no resulta recomanable encomanar o realitzar el seu estudi estratigràfic en el moment d'inici, ja que la seva disciplina l'aproximarà a altres estratègies de treball que l'ajudaran a entendre la lògica espacial que els empara i relaciona, conferint-los-hi l'aspecte final que presenten, per així poder determinar amb més criteri les unitats a estudiar.

2a. fase d'estudi) El procés d'aproximació o recerca espacial de l'edifici s'iniciarà amb l'anàlisi de la documentació gràfica o escrita que n'aportarà coneixement. Aquesta primera anàlisi proporcionarà dades espacials que ajudaran a relacionar les diferents unitats estratigràfiques existents a l'edifici, donant directament resposta a determinades característiques d'aquelles unitats. Un cop iniciat el procés d'estudi espacial, l'investigador haurà de *triar les unitats estratigràfiques muràries (USM)* que vol estudiar mitjançant el mètode estratigràfic. L'anàlisi a través de metodologia arqueològica aplicada a la superfície vertical de les *USM*, possibilitarà un aprofundiment major en determinats aspectes de l'edifici.

L'*estratigrafia murària* conjuminada amb les altres estratègies d'anàlisi, possibilitarà el coneixement de la superposició constructiva de l'edifici, la qual sorgeix de la superposició de funcions, formes i materials, configurant una estratificació en tres dimensions o, el que podríem dir, una *estratificació espacial*. Els diferents estrats de l'estratificació espacial coincidiran amb els diferents moments constructius de l'edifici o els successius moments de transformació que ha sofert, i amb el seu estudi s'assolirà un coneixement evolutiu o constructiu-cronològic del conjunt.

Arribat aquest punt la tesi s'aproxima a l'estratigrafia murària, presentant un exemple pràctic ubicat al *Regomir*. L'aproximació a l'estratigrafia murària es planteja com un exercici d'anàlisi arquitectònica i constructiva derivada de l'observació directa de la porció de construcció estudiada. El model d'investigació pretén apropar-se al mètode arqueològic en tant que la complexitat urbana representa un veritable jaciment aeri de formes i funcions. El seguiment de l'anàlisi estratigràfica es fa a través de la planimetria incorporada a l'Apèndix 4 de la tesi. Aquests plànols s'han incorporat al final de la planimetria per fer més entenedor el seguiment de la pràctica presentada en el capítol 3 de la tesi.

Per la planimetria veure Apèndix 4.

Plànol 44. Imatges de la Unitat Estratigràfica.

Plànol 45. Identificació i qualificació de les vores i superfícies.

Plànol 46. Tipologia constructiva amb identificació de materials.

Plànol 47. Reconeixement de les unitats estratigràfiques.

Plànol 48. Accions constructives i diagrama estratigràfic.

Per generar aquest document, s'ha triat el parament que configura la paret nord-oest del pati principal de l'entrada a la finca del carrer del Regomir nº 11-19. El tram de mur proposat conté una complexitat i varietat de sistemes constructius, materials i tipologia d'obertures que, crec, fan apropiat aplicar la metodologia d'*estratigrafia murària* en la seva anàlisi (*Plànol 44*). Les pautes per realitzar un estudi estratigràfic s'exposen en l'Apèndix 7 de la tesi i es presenten en cinc fases distintes: aixecament de la unitat estratigràfica, identificació i qualificació de les vores i superfícies, tipologia constructiva amb identificació de materials, reconeixement de les unitats estratigràfiques i accions constructives amb la representació del diagrama estratigràfic.

Per iniciar l'estudi de la unitat estratigràfica triada, vaig realitzar primerament un rigorós aixecament del parament, dibuixant les obertures i els diversos materials que el componen, representant cadascun dels elements constitutius amb la seva dimensió i forma real. Per acomplir un aixecament amb aquesta finalitat, es precis tenir fotografiades totes les parts del mur amb un grau de detall que permeti poder dibuixar amb tota exactitud la seva constitució. Cada carreu, cada llinda o cada tros de revestiment ha d'aparèixer amb la seva autèntica forma i dimensió, per no falsejar el posterior procés de interpretació. L'aixecament del mur va proporcionar la base de dibuix necessària per aplicar les estratègies metodològiques de l'anàlisi en estratigrafia murària.

Identificació i qualificació de les vores i superfícies (*Plànol 45*, Apèndix 4): Un cop elaborat l'aixecament de la unitat estratigràfica, s'identifiquen les vores dels estrats amb la qualificació assignada per la metodologia (Veure Apèndix 7). Les vores delimiten les superfícies que hauran de ser descrites segons el seu grau d'acabat o conservació.

Tipologia constructiva amb identificació de materials (*Plànol 46*, Apèndix 4): Els diferents estrats delimitats corresponen a determinats elements o tipologies

constructives que han estat dividides en: obertures, murs i revestiments. La identificació dels materials de construcció determinarà el seu sistema constructiu.

Reconeixement de les unitats estratigràfiques (*Plànol 47*, Apèndix 4): Un cop identificats els estrats amb les seves vores i materials, es procedeix a establir les diferents unitats estratigràfico-constructives. Una primera construcció amb mur de carreuó (UE1), que ha estat enderrocada i transformada progressivament, configura l'estat de base més antic del conjunt. En aquesta unitat estratigràfica s'hi identifica una petita finestra actualment tapiada en el primer pis. També es reconeixen restes del mur original de carreuó al voltant de la finestra, a la banda oposada i un tram bastant complet a mitja alçada de la façana del pati, proveït d'un coronament que indica l'alçada primitiva del cos. La segona unitat estratigràfica (UE2) s'identifica amb el tapiat de la petita finestra abans descrita. Dins la tercera unitat estratigràfica (UE3) s'identifica, a la planta baixa, un arc carpanell de pedra; a la planta primera, un balcó de gran dimensió i una finestra al seu costat amb un tram de mur de carreus que els uneix i a la planta segona, restes d'un conjunt compositiu configurat per dues obertures de forma circular i un parament que els uneix, construït amb la mateixa pedra que la descrita a la planta primera. La quarta unitat estratigràfica (UE4) identifica la construcció de noves obertures bastides amb obra de fàbrica al segon pis i la transformació del balcó i el tapiat de la finestra al primer pis. La quinta unitat estratigràfica (UE5) és constituïda per un especejament que apareix a nivell del forjat de la planta baixa. La sisena unitat estratigràfica (UE6) s'identifica amb el tancament de l'arc de planta baixa, que vol imitar l'especejament abans descrit però correspon a una factura posterior. La setena unitat estratigràfica (UE7) la configuren el conjunt de conductes de noves instal·lacions subjectades al mur de la finca.

Accions constructives i diagrama estratigràfic (*Plànol 48*, Apèndix 4): Podrem determinar les accions constructives un cop definides les vores dels estrats i les superfícies que limiten, les diverses tipologies i els materials que les componen. Aquestes accions constructives poden ser positives (accions+) -construcció, cobriment, etc.- o negatives (accions-) -enderroc, trencament, etc.-, depenent de la finalitat o resultat de l'acció. L'*ordre de depositació dels estrats*, determina el *diagrama estratigràfic*. El *diagrama estratigràfic* mostra dins unes caselles l'acció constructiva i estableix l'ordre que se li ha assignat en el procés de generació o transformació del mur, i amb ell s'assoleix una visió cronològica de la construcció del conjunt.

El resultat del diagrama indica amb claredat l'existència d'un parament original d'acció constructiva positiva (acció +1), configurat per la primera unitat estratigràfica (UE1) on hi és construïda la petita finestreta (acció +2). Posteriorment el seu tapiat donarà lloc a un segon moment constructiu (acció +3). Amb l'enderroc del parament original (acció -4), es procedeix a la construcció de la unitat estratigràfica UE3, integrada per una composició d'obertures unides per un parament de carreuó que les encaixa perfectament unes amb les altres (acció +6, +7, +8, +9 i +10). L'arc de la planta baixa correspon al mateix moment constructiu (acció +5). Una acció constructiva negativa d'enderroc (acció -13, -14 i -15) i constructiva positiva de tapiat (acció +11, +12, +18 i +19) donarà pas a la UE4, que és una composició d'obra de fàbrica que apareix clarament superposada a la anterior de carreuó (acció +16, +17). Posteriorment la construcció de l'encintat revesteix un tram de mur que hauria quedat sense construir amb carreuó (acció +20). Tapiat de l'arc de planta baixa (acció +21) i col·locació de noves instal·lacions superposades a l'especejament anterior (acció +22).

Els resultats obtinguts en el document estratigràfic varen identificar l'existència d'una obertura que diferia dels moments estratigràfics generals resultants (UE1). Aquesta obertura correspon a una finestra de petites dimensions (40x60 cm.) construïda amb llinda i brancals de carreus (acció +2) similars als que configuren els trams de

parament de pedra més antic que formen part del primer moment constructiu (acció +1) (*Figura 36*). Aquesta obertura, per les seves característiques i ubicació, no forma part de cap dels diferents moments compositius del mur, ja que la finestreta és bastida sobre la llinda de la finestra de pedra de la UE3, ocupant una clara posició entre forjats. Això va posar en evidència una antiga composició arquitectònica que, tal vegada, no quedava limitada a l'actual façana del pati, sinó que la seva lògica s'havia de trobar en una escala superior compositiva del conjunt.

Aquest fet va determinar continuar el reconeixement del mur al llarg de tota la longitud de la finca. El plantejament implicava fer l'aixecament exhaustiu del mur a l'interior del local de la planta baixa de la finca, ocupat per l'estudi de l'escultor *Josep Mª Subirachs*. Es va resoldre realitzar un aixecament, demanant permís al propietari per retirar les obres d'art que cobrien la major part de l'extensió del parament.

Per la planimetria veure Apèndix 4.

Plànol 49. Localització d'antic vial anterior al segle XVII. Finca c/ del Regomir nº 11-19. Secció. Mur nord-oest del pati d'entrada i pati de llums 2.

Plànol 50. Localització d'antic vial anterior al segle XVII. Finca c/ del Regomir nº 11-19. Muntatge fotogràfic.

Plànol 51. Localització d'antic vial anterior al segle XVII. Finca c/ del Regomir nº 11-19. Planta Baixa.

Plànol 52. Localització d'antic vial anterior al segle XVII. Finca c/ del Regomir nº 11-19. Planta Baixa del sector.

El resultat es mostra a l'aixecament realitzat (*Plànol 49*, Apèndix 4), on es percep, un cop retirats els elements que cobrien el parament, que aquest és brodat per un sistema de sis obertures o portals (O-1, O-2, O-3, O-4, O-5, O-6) que indiquen l'existència d'un *vial* o *pas* dins el sector del *Regomir* (*Plànol 50*). En al desenvolupament d'aquest mur apareixen trams de la mateixa característica constructiva que el mur corresponent a la UE1, trams construïts amb petits carreus.

Aquest vial circularia aproximadament en paral·lel al carrer del Correu Vell i estaria ubicat entre el seu traçat i la muralla romana (*Plànol 51*, Apèndix 4).

Perllongant la traça localitzada a la finca del carrer del Regomir nº 11-19 i respectant el criteri d'ubicar-la entre la muralla i el carrer del Correu Vell, s'identifiquen determinats girs en el parcel·lari de les finques del carrer del Correu Vell nº 5 (a), nº 7 (b) i nº 9 (c) que permeten establir la seva possible trajectòria dins el sector (*Plànol 52*, Apèndix 4).

Establert aquest traçat, el vial localitzat disposaria d'una amplada aproximada de cinc metres i distaria 13.50 m. de la cara externa de la Torre nº 36 i 11.00 m. de la Torre nº 35. La distància entre el vial i el punt mig del tram de muralla bastit entre la Torre nº 35 i nº 36 seria de 15.75 m. i de 18.30 m. al punt mig del tram bastit entre la Torre nº 36 i nº 37. Aquest vial circularia vers la plaça dels Traginers, envoltant la torre de planta circular, que la historiografia identifica com a Torre nº 33. A l'alçada de la plaça dels Traginers, aquest antic traçat confluiria amb l'actual traçat del carrer del Correu Vell per prosseguir la directriu paral·lela a l'antiga muralla romana en el seu traçat nord-est.

Documentació arxivística

La *documentació arxivística* utilitzada en aquesta tesi del *Regomir*, configura el banc d'informació original i inèdita redactat o dibuixat en una època determinada, sense haver sofert, exceptuant cassos històrics molt concrets, cap tipus de manipulació posterior. El document arxivístic primari normalment pertany a les fonts manuscrites, ja

Figura 36 a. Finestra tapiada existent a Planta Primera, UE1.
Mur nord-oest de tancament del pati d'accés. Finca carrer del Regomir nº 11-19.

Figura 36 b. Aspecte actual de l'espai a Planta Baixa ocupat per l'estudi *Subirachs*.
A l'esquerra de la imatge s'entreveuen les obertures que indiquen l'existència d'un possible antic vial.

que en aquest treball de retrocés, la majoria de documentació que interessa consultar és d'abans de l'ús normalitzat de la impremta.

Determinades col·leccions de documents primaris han estat datades, ordenades i publicades per les institucions corresponents, fet que facilita la seva lectura i investigació. En el cas concret de l'arquitecte, que no ha rebut formació en la tècnica de la paleografia, aquestes publicacions són d'un enorme valor. A Catalunya, la documentació primària existent s'ha escrit, al llarg dels segles, en castellà, català o llatí. La majoria dels arquitectes no estem formats per entendre, ni tan sols llegir, la majoria de documents anterior al segle XV. Per a nosaltres, aquestes fonts impreses, representen una enorme ajuda, ja que no tan sols transcriuen el document per poder-lo llegir amb facilitat, sinó que, a cops, s'acompanyen d'un resum traduït del document mateix (estudis, cartularis, diplomataris, etc.)

La principal dificultat que presenta disposar d'un determinat document arxivístic que ens pot ser útil en la recerca, és conèixer la seva existència i saber-hi arribar. Cal entendre l'organització de l'arxiu que es visita, conèixer les seccions i els blocs d'informació que contenen i disposar d'un fil conductor que ens permeti iniciar la recerca en un determinat apartat. El fil conductor necessari per iniciar el treball arxivístic, s'obté de la documentació secundària publicada o d'altres documents primaris consultats.

Els arxius consultats són molt diversos, depenent de l'entitat que l'administra i de la matèria fonamental que s'hi atesora. Depenent de l'origen de la seva administració, els arxius poden ser municipals, comarcals, provincials, estatals, nacionals o privats. L'activitat, matèria o esdeveniment que ha propiciat la seva creació és el que defineix la denominació del mateix.

En la recerca sobre la forma urbana, els arxius més immediats on es troba normalment gran part de la informació buscada, són els arxius històrics. En els arxius històrics hi ha documents de diferent naturalesa: gràfica, fotogràfica, eclesiàstica, administrativa, patrimonial, etc. tots ells, ordenats sistemàticament i topogràficament per facilitar-ne la immediata consulta.

En iniciar el treball, cal conèixer els diferents arxius existents, ja que la documentació que ens pot aportar dades sobre la forma urbana analitzada, no sempre es troba dipositada en els arxius més coneguts. En el moment en què el procés d'aproximació a l'arquitectura aporta informació concreta sobre una possessió, un llinatge, un cadastre, un notari, una activitat, una parròquia, una obra, etc. s'ha d'intentar arribar a la documentació inèdita corresponent, visitant els possibles diferents arxius especialitzats, com són els arxius privats, arxiu de notariat, arxiu administratiu, arxiu parroquial, arxiu de la catedral, arxiu del bisbat, etc. o altres institucions que, a vegades, disposen del seu arxiu propi, on s'hi troba informació inèdita sobre esdeveniments o matèries molt concretes, com són els museus, els centres d'estudi, els centres excursionistes o altres moltes entitats locals especialitzades temàticament o geogràfica. La documentació primària que trobarem serà tan dispersa i singular com són emmirallaments, capítols matrimonials, expedients de llicència d'obra, testaments, inspeccions, dietaris, visites pastorals, consagracions, vendes, etc.

La complexitat funcional, formal i constructiva de l'actual forma urbana, és fruit de la contínua activitat humana que, durant segles, ha construït, enderrocat, modificat o ampliat les seves estructures habitacionals, per donar resposta a les successives necessitats de supervivència, de poder, de defensa o de lucre. El procés de transformació de la forma urbana està vinculat als sentiments i a la voluntat humana, i és precisament per això que la documentació que descriu aquest procés pot ser de

molt diferent origen i gènere. La descripció arquitectònica buscada serà localitzada, tal vegada, en documentació aliena a la comunament assignada a l'arquitectura.

Degut a la notòria quantitat d'arxius i institucions existents a Catalunya que aporten informació al respecte, en aquest treball no es procedeix a citar-los sistemàticament però crec important fer referència a l'obra escrita per *F. Xavier Tarraubella i Mirabet*, titulada "*Urbanisme, Arquitectura i Construcció a Catalunya. Guia d'arxius i de fonts documentals*" on es disposa d'una primera i clara aproximació als arxius a considerar per la nostre feina o, com diu l'autor: *els arxius dels arquitectes*.²

El tercer capítol de la tesi que concreta l'anàlisi de la forma urbana sobre un fragment de la ciutat de Barcelona, descriu els diferents arxius i els fons que han fet possible la recerca, i en descriu la naturalesa i l'aplicació dels documents trobats.

Intruments de treball: documentació secundària

El valor de la informació secundària resideix en dos fets diferenciats. Per una banda, es rep una informació directa, fruit de les compilacions i conclusions de l'autor que l'ha elaborada. Per altra banda, l'existència de possibles referències que l'autor fa a fonts primàries. L'estudi, opinió o conclusió establerts en un document secundari seran considerats com a eines del procés, però caldrà la pròpia verificació per donar-les com a bones o vertaderes.

La documentació secundària que s'utilitza en recerca de forma urbana està dividida bàsicament en dos blocs, depenent de la metodologia de gènesi que l'ha feta possible: La *documentació històrica*, on tots els documents es generen mitjançant una metodologia de recerca pròpiament històrica i la *documentació arqueològica*, on els documents són generats bàsicament mitjançant una metodologia arqueològica.

Diferents són els interessos que mouen als membres d'una col·lectivitat a elaborar estudis, descripcions o anàlisis sobre determinades matèries o indrets dels seus pobles i ciutats. Historiadors, arquitectes, antropòlegs, geògrafs, economistes, periodistes, etc. han generat al llarg dels segles, un banc documental sorgit de la seva pròpia observació, de la lectura d'anteriors publicacions existents, de la consulta de documents primaris i de la informació oral rebuda. Monografies, articles publicats en revistes científiques, opuscles, butlletins, premsa, fonts estadístiques, guies, inventaris, viatges i bibliografia en general, entre altres, constitueixen la cantera de documents secundaris a consultar.

És important consultar també altra documentació arqueològica no publicada, ja que aquesta aporta dades que depassen les possibilitats d'actuació i d'enteniment pròpies de la formació de l'arquitecte però que, en determinats cassos, poden ajudar a entendre la volumetria de l'arquitectura o també denominada, *arqueologia aèria* existent. A Catalunya, la *Llei 9/1993 del patrimoni cultural català*, en el *Capítol IV del Títol Segon -Articles 46 a 53-*, estableix les *Normes específiques de protecció del patrimoni arqueològic*. Actualment a molts nuclis urbans de Catalunya, en realitzar una obra d'intervenció i aparèixer o preveure l'aparició de restes arqueològics, es procedeix a una prospecció per part de professionals competents que en realitzen una exhumació per poder obtenir un correcte aixecament topogràfic i una posterior identificació. Aquestes prospeccions generen una documentació gràfica i escrita, amb descripció objectiva dels materials i formes exhumades que, la majoria de vegades, va acompanyada d'una memòria explicativa.

Metodologia: creuament de dades

Per conseqüència tot aquest conjunt d'instruments i documents que componen el procés de treball, s'utilitza elaborant un raonat *creuament de dades*, per possibilitar una interpretació final i assolir així un veritable *coneixement com a fonament científic del projecte*.

Cada font documental aporta per ell mateix un conjunt d'informació concreta i immediata sobre l'arquitectura analitzada, lligada a la pròpia naturalesa del document (planimetria històrica, aixecament, document arxivístic, etc.). Els conceptes dels diferents blocs documentals s'hauran de creuar adequadament per poder accedir a reconeixements o informacions que no es transmeten amb la lectura dels documents per separat. El successiu creuament de les dades contingudes en aquesta documentació, anirà desprenent progressivament un conjunt de blocs d'informació que aportaran una nova interpretació del lloc, generada a través de l'aplicació de les estratègies pròpies de la formació de l'arquitecte.

La *superposició gràfica* de la planta actual, sigui l'aixecament realitzat per l'arquitecte o els parcel·laris proporcionats per l'ajuntament del municipi corresponent, amb els possibles plànols antics del nucli o de determinats fragments d'aquest, és l'instrument més immediat de què el professional disposa per extreure conclusions rigoroses i evidents. L'*aixecament* de la construcció, i la representació acurada de l'*estratigrafia* de determinats murs seus, composaran la documentació bàsica per interpretar les seves especificitats. Al llarg del *capítol tercer*, es pot veure el desenvolupament del mètode presentat, essent la manera més clara de procedir a la seva descripció.

Cal dir que cada municipi és peculiar, cada forma urbana ha estat generada per voluntats, necessitats i ambicions diferents i això fa que l'esforç de l'arquitecte hagi de ser dirigit, en cada cas, cap a distintes naturaleses de documentació. El creuament de dades que es realitzi en cada procés de recerca, seguirà la metodologia descrita al llarg de la tesi però sempre amb les especificitats pròpies de cada treball. La documentació primària trobada, utilitzada i creuada pot ser diferent en cada cas, però sempre s'han de seguir les directrius bàsiques del model d'investigació presentat.

Arribat aquest punt, i vinculat a aquest procés de coneixement que la tesi presenta, vull citar un treball de reconstrucció que em va interessar pel conjunt de reflexions professionals que els responsables del projecte varen haver d'afrontar. Aquest projecte és la reconstrucció de la catedral de *St. Nicolò a Noto, Sicília*.

El tretze de març de 1996 la Catedral de Noto es va esfondrar súbitament, deixant gran part de l'edifici en una autèntica ruïna. La totalitat del seu cobriment, els pilars de la part dreta de la nau central i part de la cúpula, es van ensorrar en menys de cinc minuts. El terratrèmol de 1693 va devastar la part oriental de l'illa de Sicília. La ciutat de Noto, ubicada a la Vall de Noto, al nord de Siracusa, va quedar arrasada en la seva totalitat. Davant la impossibilitat de reconstruir la desfeta, es decidí aixecar una nova ciutat a dotze quilòmetres de l'original. La nova Noto es planejà íntegrament com a ciutat barroca, representant actualment un dels exemples més purs de traçat barroc sicilià. El sis de juny de 1703 es començà la construcció de l'església a la nova ciutat. El vuit de juny del 1844 l'església mare va devenir catedral, instituint-se la diòcesi de Noto. Aquest edifici no ha tingut una història fàcil. Degut a un seguit de terratrèmols, dels tres-cents anys d'existència, quasi cent-seixanta ha estat tancada a causa de successius esfondraments i conseqüents reconstruccions i restauracions. El dia de Sta. Llúcia de 1990 un violent sisme va colpejar l'àrea de la Sicília sud-oriental, la seva gent i els seus monuments. La catedral va ser momentàniament tancada, però un cop desestimada la idea d'un possible ensorrament va tornar a ser oberta al públic. La nit

del 6 de març de 1996, el bisbe de Noto assisteix impotent al sobtat esquarterament de la cúpula de la catedral i al seu posterior i espantós esfondrament.¹⁰

Es planteja la seva reedificació, atenent a les pautes de la decisió consensuada de reconstruir-la, *Dov'era e com'era*. Aquesta decisió *no* va significar un procés immediat de projecte i execució.

Molt al contrari.

La solució de tornar-la a reconstruir no es podia limitar a “completar” l'edifici de les seves parts malmeses. En el raonament projectual i constructiu s'havien d'implicar les parts que quedaven en peu, dotant a la totalitat de l'organisme reedificat d'una imprescindible coherència estructural. Era necessari conèixer els veritables motius de l'esfondrament, la naturalesa dels materials emprats en el seu primer bastiment i posteriors reconstruccions, així com el comportament estàtic del conjunt, degut als successius solapaments de solucions constructives, formals i estructurals utilitzades.

Els responsables de la reconstrucció varen ser l'enginyer *Roberto De Benedictis* i l'arquitecte *Salvatore Tringali*. L'anàlisi per arribar a assolir el coneixement de les característiques i el funcionament dels materials del conjunt varen durar dos anys i mig. El posterior projecte es va redactar en sis mesos.

“...È infatti dallo studio attento di quelle caratteristiche costruttive, delle ragioni tecniche, economiche ed anche culturali che le hanno determinate, dalla comprensione delle funzioni architettoniche e strutturali delle varie parti dell'intero organismo edilizio, di tutto ciò che in definitiva rappresenta la “cultura materiale” dell'edificio- e che, accanto al suo valore espressivo, costituisce uno dei dati più preziosi del rapporto fra presente e passato, oggetto del nostro stesso intervento- che scaturisce il progetto della ricostruzione”¹¹

A l'explicació del projecte que *Salvatore Tringali* feia el desembre de 2004 en el seu despatx *Studio di Architettura e Restauro* d'Íspica, afirmava que si no s'arriba a conèixer correctament la mecànica d'un edifici, l'arquitecte o enginyer pot imposar solucions que resultin greument incompatibles amb la mecànica anterior. Segons *Tringali*, la redacció d'un projecte d'intervenció en un conjunt històric, és un problema de saber *com està feta la realitat, no de com s'ha de fer*, ja que el projecte ve sol.

En el llibre publicat sobre la reconstrucció de la catedral “*La Ricostruzione della Cattedrale di Noto*”, *Roberto De Benedictis* i *Salvatore Tringali*, en definir el mètode i criteris del procés projectual citen a *Edoardo Benvenuto*, del qual jo també en transcriu el raonament:

“Conoscere cosa conservare e da tale conoscenza far scaturire il come conservare con sicurezza.(...) E questo sia per un motivo culturale- il conservare nelle pietre la testimonianza di una comprensione della realtà costruita, valore culturale che merita di essere soggetto a conservazione e tramandato alle generazioni future- ma anche tecnico, persino economico”¹²

Per concloure aquest apartat dedicat al coneixement del que existeix, trobo encertada la puntualització que reclama *Benvenuto* sobre la reflexió de *St. Agustí*:

“Forse anche per il restauro é lecito essere ottimista come diceva Sant'Agostino a proposito della legge morale. Egli diceva: ama e fai quello che vuoi. Ecco io vorrei dire: conosci molto e poi opera di conseguenza.”¹³

Per finir aquest apartat vull deixar constància d'una apreciació que ha tingut en aquests últims anys i que fa necessària una reflexió sobre aquesta metodologia o procés de treball.

Les fonts d'informació utilitzades, quan s'han interrelacionat amb conceptes pedagògics i amb el coneixement general de l'arquitectura, no han estat en molts casos ni professionalment ni acadèmicament desenvolupats ni implementats. El motiu d'aquesta realitat s'ha d'analitzar des del punt de vista de la pràctica de l'encàrrec professional. Si l'edifici o conjunt edificat a restaurar és una arquitectura "*monumental*" protegida, queda gairebé assegurada l'aplicació de mètodes d'anàlisi desenvolupats per equips pluridisciplinars que treballen des de les administracions o equips independents que s'han especialitzat en facilitar un coneixement històric que ajuda a entendre l'arquitectura en tota la seva complexitat. Els esforços es canalitzen vers una actuació que salvaguardi al màxim la integritat i el bon enteniment constructiu i tipològic d'aquella arquitectura.

Fins aquí, crec, hi estem tots d'acord.

Per fer un bon estudi previ es requereix temps i mètode.

En el cas de l'arquitectura monumental, l'aplicació de *mètode i temps* és possible, sempre i quan els professionals competents sàpiguen com acarrar-ho. Però què passa amb l'arquitectura no protegida, què succeeix amb els barris històrics que successivament es converteixen en bressol d'incomptables intervencions de substitució o rehabilitació?

El *temps* per realitzar aquesta anàlisi, majorment en edificis o conjunts no protegits, no és contemplat com una partida definida. Es defineix el capítol de fonaments, d'estructura, de fusteria o de pintura, però pocs cops es detecta l'existència d'una partida destinada al coneixement previ del lloc. L'equip de professionals, davant d'aquesta innegable realitat, molts cops, determina cobrir l'expedient amb una anàlisi històrica superficial o, a cops, desvinculada del veritable procés projectual posterior.

El *mètode* depèn de la formació del professional. A Catalunya, l'arquitecte com a màxim responsable dels projectes redactats i executats no disposa, en molts dels casos, de la formació necessària per afrontar una correcta anàlisi del lloc. En la rehabilitació, la majoria d'arquitectes, no s'ha plantejat en el seu procés projectual la necessitat de remenar arxius, de repassar cadastres, de superposar plantes o llegir amb deteniment, determinades lectures existents dels nostres edificis o ciutats. L'arquitecte, durant molts anys, semblava disposar de la clau de la intervenció, i es redactava el projecte en funció dels paràmetres d'exigència i de la imaginació del professional.

Des dels anys vuitanta, es varen potenciar a Catalunya les excavacions arqueològiques en àrees urbanes, on se sabia o s'intuïa l'existència d'elements a salvaguardar. A la col·lectivitat l'envaeix una cívica tranquil·litat quan a la planta baixa d'un edifici d'un centre històric o en un solar guanyat a la ciutat per l'enderroc d'un antic edifici, pot presenciar l'actuació d'un grup d'arqueòlegs que, amb la seva inqüestionable professionalitat, vetllen pel nostre passat cultural.

Els italians creen escola i ens diuen que això, no és suficient.

Què passa quan s'intenta superar aquesta "*cota 0*" ?

La catedral de Noto després de l'esfondrament del 6 de març de 1996. Noto, Sicília. [La ricostruzione della Cattedrale di Noto.](#) Roberto De Benedictis i Salvatore Tringali.

En el conjunt d'arquitectures monumentals, la necessitat de coneixement i preservació és ben assumida. A Catalunya, els professionals de les administracions que hi treballen han invertit, durant aquests últims anys, veritables esforços a reinterpretar l'arquitectura i han materialitzat la seva correcta dedicació en una gran quantitat d'intervencions en el patrimoni arquitectònic català. Ara bé, en els centres històrics on la riquesa arquitectònica no resideix només en la monumentalitat de determinats edificis, sinó en la continuïtat i massa conjunta de la seva trama urbana, això no és tan immediat. En aquests centres històrics, majorment configurats per arquitectures modestes i desprotegides, no incorporades als catàlegs de patrimoni, hi juguen altres factors com l'especulació, la política del sòl, els estàndards urbanístics o els interessos creats.

En el cas de Barcelona, en el moment en què s'ha d'intervenir un immoble del seu centre històric, i aquest és protegit amb una categoria inferior a C, l'immoble pot estar fàcilment predestinat a l'enderroc. El promotor pot justificar la determinació del seu enderroc sense que, molts cops, l'administració pugui establir cap condicionant efectiu per aturar-ho. L'única condició que l'administració pot exigir, és la redacció d'un estudi històric que asseguri la transmissió informativa de l'arquitectura desapareguda. L'interès dels edificis en el centre històric, no resideix en la vàlua històrico-artística de l'element en ell mateix, sinó en l'homogeneïtat tipològica i constructiva del conjunt amb el qual en són solidaris. En el centre històric de la ciutat de Barcelona, un edifici amb la protecció de grau D pot ser fàcilment destinat a l'enderroc, depenent de la sensibilitat del seu propietari. Aquesta realitat ha fet desaparèixer gran quantitat d'edificis en el centre històric de Barcelona, que han estat substituïts per noves arquitectures que, sense posar en dubte la seva possible qualitat, van minant greument la integritat històrica, tipològica i formal del barri.

Durant molts anys, previ enderroc d'un edifici del centre històric de la ciutat, no es realitzava cap anàlisi històrica i menys un aixecament de l'edifici en qüestió. La substitució de l'arquitectura dels carrers de Ciutat Vella era realitzada, la major part de cops, sense deixar cap rastre informatiu que assegurés un testimoniatge tipològic i històric del que desapareixia. Aquesta era, segurament, la manera més fàcil d'evitar problemes posteriors. Aquest fet ha derivat en una manca documental immensa del que ha desaparegut. La importància d'aquesta manca d'informació de cadascun dels edificis desapareguts, no resideix ni es limita en el greuge sobre ell mateix, sinó que impedeix el testimoniatge necessari per poder conferir a les generacions venidores la possibilitat d'entendre la lògica funcional, social, econòmica i històrica d'un dels centres històrics més importants d'Europa.

Des dels anys 80, l'ajuntament de Barcelona ha demostrat una especial cura en les restes arqueològiques que han aparegut en els subsòls dels edificis afectats. En la majoria dels casos, l'administració fa parar l'obra, fins que els experts han finalitzat la seva tasca d'excavació i d'identificació corresponent. Si el valor cultural i històric de la resta arqueològica trobada es quantifica suficientment important per deixar-la accessible o visible, es pot determinar l'obligatorietat de modificar el projecte per aconseguir integrar-hi les restes arqueològiques. Conegudes estratègies com la instal·lació de paviment vidriat, enreixats o recorreguts culturals en els subsòls, asseguren aquesta finalitat.

L'expedient ja és tancat i l'edifici ja es pot enderrocar.

El nou edifici ja es podrà edificar millorant els estàndards urbanístics del barri històric, donarà el benefici que el promotor preveia i apareixerà com un element just i necessari pel bé de la comunitat.

L'*arqueologia de l'arquitectura* feta sobre la "COTA O", a cops no interessa. És un mètode arqueològic que pot posar en perill els interessos de la propietat i difícilment tindrà èxit, si no varia el marc legal de protecció o no s'aconsegueix sensibilitzar el propietari del valor inherent dels seus immobles.

En els diversos *Plans Especials de Rehabilitació Integral* que s'han realitzat i posteriorment revisat del centre històric de la ciutat de Barcelona, l'exercici de substitució arquitectònica i la modificació de la forma urbana estan composant un mosaic de ciutat rehabilitada, en la qual es va desfigurant progressivament la seva fisonomia. Són solucions que milloren les comunicacions del barri, els estàndards de confort, la relació del centre històric amb la resta de la ciutat, la seva imatge, milloren el parc social del barri i espongen urbanísticament el centre, però en realitat, molts cops, construeixen un barri nou. Si es tracta de construir un nou barri que compleixi les finalitats socials, polítiques i urbanístiques actualment vigents per afavorir la població que en fa ús, segurament les bases estan ben plantejades i seria qüestió de canviar impressions sobre determinades solucions adoptades.

Però no es tracta d'això.

Quan la societat es planteja rehabilitar un centre històric és que té la voluntat de Rehabilitar el Centre Històric.

Falta mètode d'intervenció o falten possibilitats per desenvolupar-lo.

En l'actualitat es destinen esforços i diners a resoldre temes socials, funcionals, higiènics i també arqueològics sota la "Cota 0" del barri, realitat que em sembla encoratjadora i altament necessària d'abordar. Però em dona la sensació que estem deixant de banda el gran contenidor de tots aquests esforços, que confiem massa en la possibilitat d'absorció de la trama urbana dels nostres vells barris, davant totes les solucions proposades i que la lògica de la trama urbana del nostre centre històric es va afeblint progressivament. En determinats indrets del nucli històric, els antics passos, els racons o els interiors d'illa apareixen, cada cop més, com elements vells o antics, totalment anecdòtics dins un barri de nova planta, exemple de modernitat i progrés. La nova planta apareix com a protagonista de la intervenció i aquest crec jo, no ha de ser el planteig.

Han estat els arqueòlegs els qui han proposat i defensat una arqueologia sobre la "COTA 0", i manifesten la necessitat de treballar amb l'arqueologia de la construcció, de les tipologies, de les funcions i no només fer arqueologia amb allò que és enterrat.

Molts cops, les premisses econòmiques, polítiques o d'enderroc ja són preestablertes. L'arquitecte no se sent compromès amb unes preexistències que, tal vegada, la propietat, per desconeixement o per por a minvar els seus beneficis, ha decidit substituir per noves propostes, formalment constructivament i econòmicament més conegudes. Un arquitecte per raonar i poder sensibilitzar i convèncer al promotor sobre la idoneïtat d'una determinada proposta de rehabilitació, ha d'utilitzar mètode i temps, esforços, que la majoria de cops, no arriben a bon port i no són gens recompensats. Davant d'aquests fets, s'entén perquè a l'arquitecte li pot costar analitzar amb professionalitat i deteniment els barris o arquitectures que ha d'intervenir. L'arqueòleg, realitzant amb correcció la feina encomanada, segurament no hi té res a perdre. L'arquitecte, pot arribar a perdre l'encàrrec o arruïnar-se en l'intent.

Crec que aquesta inquietud, prèvia al projecte dissenyat per l'autor, està poc desenvolupada a les nostres escoles i quasi mai és contemplada com una necessitat de ser ensenyada. Crec que és un error, ja que si els formadors esperen que els

alumnes, futurs arquitectes, ho aprenguin al llarg de la seva vida professional, tal vegada farem tard. De projectes se'n fan a cents cada dia i cada projecte per modest i poc interessant que sembli, pot aportar una solució que ajudi a millorar el lloc i el seu entorn o pot, sens dubte, desvirtuar l'indret a on està destinat.

En el cas dels arquitectes, la utilització d'aquest mètode de treballar no serà efectiu fins que la intenció d'endegar-ho provingui d'una formació adquirida, indissoluble de la nostra trajectòria professional i fins que les nostres lleis no millorin el seu grau de protecció.

El projecte: dialogia amb el seu context

La consideració del conjunt de reflexions realitzades en els apartats anteriors d'aquest treball, només queda justificada si el projecte de rehabilitació resultant és *dialogic amb el seu context*.

Per percebre la *dialogia* d'un projecte amb el seu entorn no podem defugir de citar i emmarcar el tema sota l'immens i contundent pensament defensat i professat per *Mijaíl Mijáilovich Bajtín* (1895-1975).

Bajtín neix el 17 de novembre de l'any 1895 a la ciutat d'Orël i estudià filologia clàssica a la Universitat de Petrograd. Acabats els estudis va ser professor de literatura a Vitebsk i a Leningrad, publicà el seu primer llibre "*Problemas de la obra creadora de Dostoievski*" l'any 1929. Els estudis literaris de *Bajtín*, exemplificats a l'obra de "*La cultura popular en la edad media y en el renacimiento. Contexto de François Rabelais*" varen determinar el pensament dialògic de l'autor.

L'anàlisi de l'obra de *Rabelais* posa en evidència que els textos literaris no poden ser interpretats per ells sols. Han de ser estudiats en relació amb altres textos, àmbit que *Mijaíl Mijáilovich Bajtín* designà amb el terme de *dialogisme*. L'obra de *François Rabelais* (1475), nascut cinc cents anys abans que *Bajtín*, va ser una obra difamada i ignorada durant molts segles pel públic i els crítics literaris. El llenguatge, les expressions i les descripcions de *Rabelais* no es podien descontextualitzar en una Europa posterior, totalment dirigida i organitzada sota diferents directrius. A *Bajtín* no l'interessa l'obra de *Rabelais* des d'un punt de vista còmic-popular, sinó que realitza un esforç immens per demostrar que aquest redactat, estudiat i entès en el context que li pertoca, esdevé una vertadera enciclopèdia de la cultura popular. Si l'obra és llegida, analitzada i entesa sota una perspectiva distinta a la que li va conferir la lògica en el moment de ser creada, mai no aconseguirem entendre la vertadera riquesa que aquesta pot atresorar. Obres com "*Les grans cròniques de Gargantúa*" i "*Pantagruel*", configuraran, en l'estudi de *Bajtín*, una enorme cantera de coneixement del moment social, històric i costumista en què varen ser creades.

L'any 1994, es va celebrar el *IV Seminari del Instituto de Semiótica Literaria y Teatral*, del Departament de Literatura Espanyola i Teoria de la Literatura, inserit a la Facultat de Filologia de la Universitat Nacional d'Educació a Distància (UNED). Aquest seminari va ser dedicat a la figura de *Mijaíl Mijáilovich Bajtín*, amb el títol de *Bajtín y la Literatura*, coincidint la publicació de les actes amb el centenari de la seva mort i amb els cinc cents anys del naixement de *Rabelais*, autor de les obres bàsiques estudiades per *Bajtín*. Vull citar la intervenció realitzada per *Maria Azucena Penas Ibáñez* en aquest seminari ja que descriu d'una manera molt clara el pensament dialògic de l'autor.

Maria Azucena Penas Ibáñez recorda la proposta de *Bajtín* a l'hora de trobar una definició objectiva de la *consciència*, en lloc de condemnar-la sempre a una caracterització subjectiva i imprecisa. Per *Bajtín*, la consciència és quelcom que es construeix sempre *des de fora*; no és ni una emanació de l'ànima ni una secreció del seu cervell. L'operació per la qual es construeix la consciència és un acte reflex, *un reflex però com a procés actiu i no passiu*.

Bajtín ens manifesta:

*“Yo me conozco y llego a ser yo mismo sólo al manifestarme para el otro, a través del otro y con la ayuda del otro. Los actos más importantes que constituyen la autoconciencia se determinan por la relación a la otra conciencia (...) Y todo lo interno no se basa en sí mismo, está vuelto hacia el exterior, está dialogado, cada vivencia interna llega a ubicarse sobre la frontera, se encuentra con el otro, y en este intenso encuentro está toda su esencia (...) El mismo ser del hombre, tanto interior como exterior, representa una comunicación más profunda. Ser significa comunicarse.”*¹⁴

Els escrits, i també l'*arquitectura*, adquireixen l'especificitat en relació al context i tan sols aquesta relació dialògica, tan sols en aquest “*estar dialogitzat*” resideix la verdadera existència i enteniment de l'obra.

La definició de la *dialogia* i la seva comprensió i aplicació en el camp concret de la rehabilitació de l'*arquitectura*, ha estat àmpliament i pedagògicament descrita en l'obra del *Dr. Josep Muntañola i Thornberg*, que s'ha pres com a referència per a la redacció d'aquest apartat i en constitueix, en la seva integritat, l'aportació teòrica.

El *Dr. Josep Muntañola i Thornberg*, en l'article “*L'eslabó perdut entre l'arquitectura i la vida social dialògica*” manifesta la necessitat de saber entendre les relacions entre “*arquitectura*” i “*dialogia social*” o “*vida social*”. Segons l'autor, construcció, disseny i ús, les tres dimensions vitruvianes de l'*arquitectura*, constitueixen les tres dimensions fonamentals del futur de l'*arquitecte*. Actualment s'ha perdut el lligam entre el cos humà, l'entorn i la història social dels éssers humans. Segons *Muntañola*, necessitem fonamentar novament el futur dels *arquitectes*. Aquest cop, en alguna cosa més que una creativitat estètica per dissenyar, una llibertat per a l'*arquitectònica* “*individual*” o en alguna cosa més que una “*planificació*” global social que mata totalment el disseny, l'entorn i la història. Necessitem una *arquitectura dialògica*, capaç d'equilibrar l'estètica, l'ètica i la ciència, gràcies a una articulació entre l'entorn construït (territoris) la ment (disseny) i la història (ús social)¹⁵.

Per arribar a aquesta fita, cal articular les tres dimensions dialògiques de la nostra vida social: l'estètica, l'ètica i la ciència, arribant a ésser globals i locals al mateix temps, en una manera definida per *Muntañola* com la “*modernitat específica*” o el valor universal de la modernitat arrelada a cada “*lloc*” espacial-temporal¹⁶. Repetir les *mateixes “formes” i “figures urbanístiques”* per tot el territori català, és una barbaritat cultural i *arquitectònica*. Al segle XXI s'ha de fer un urbanisme molt més atent a la forma urbana de cada lloc, a la seva cultura específica i a les seves possibilitats, úniques, de modernitat. Això és el que *Muntañola* defineix com a “*modernitat específica*”¹⁷.

Cada lloc disposa d'una *modernitat específica* que espera ser revelada, descoberta, construïda. Acomplir una *modernitat específica* no és altra cosa que saber articular la tecnologia i la societat, per aconseguir manifestar i defensar una intenció cultural concreta, una *història*¹⁸.

Crec que aquesta consideració és fonamental per propiciar unes intervencions valentes i al mateix temps sàvies, respectuoses i operatives en els nostres nuclis

urbans. Ara bé, per aconseguir-ho caldrà conèixer la singularitat pròpia de cada entorn urbà, caldrà entendre la complexitat que enriquirà aquest procés, i així podrà sorgir una modernitat específica a la riquesa de cada lloc.

Però per aconseguir aquesta situació calen, segons *Josep Muntañola*, dues estratègies fonamentals: *l'educació i la recerca*.

Educació i recerca, formació i metodologia han estat dues de les vessants analitzades al llarg d'aquest treball.

Reflexions emeses sobre la crisi actual de l'arquitectura catalana manifesten l'existència de mancances projectuals, tant a l'obra com a la docència. Transcripció directament l'opinió emesa per l'autor:

“Hem arribat a acceptar una comercialització de l'arquitectura com a únic mitjà per sobreviure com a arquitectes i per avaluar la qualitat dels projectes, i això ens obliga a fer distincions entre vells i joves, nous i antics, arquitectura actual i arquitectura antiga (d'alguna manera “superada”) etc. Aquests criteris, que són conseqüència d'una “comercialització”, estan creant confusió en la pròpia professió, com si els joves fossin necessàriament més “progressistes” i més “innovadors” que els vells (cosa que sempre està per veure), o com si l'arquitectura del star-system fos sempre bona, cosa que, clarament, no és certa, o com si l'arquitectura antiga fos pitjor que la moderna, etc. Per millorar, no l'star-system, sinó l'arquitectura quotidiana, cal molt més que un grup d'arquitectes excepcionals”¹⁹

Tal com recorda *Muntañola*, és força entenedora la similitud que aporta *Jean Piaget* al respecte. El progrés en el món animal, vegetal, etc. no neix de l'atzar, ni de les mutacions excepcionals, sinó d'un munt de “conductes experimentals” de les espècies vegetals i animals davant el canvi de context. Aquestes “conductes experimentals” són molt variades, perquè, si no, el perill d'extinció és molt alt.²⁰

Crec que és una sàvia reflexió que ens recorda que la redacció d'un projecte està vinculada a unes determinades existències que li conferiran sentit i l'arribaran a retroalimentar però que si, tal vegada, l'arquitecte les evita o ignora, aquestes entraran en contradicció amb el que hi ha proposat, i s'iniciarà un combat que portarà al conjunt vers la pèrdua del seu valor cultural i, concretament, vers la seva extinció com a element d'art i de coherència històrica, estètica i funcional.

El concepte del *context* en el camp de l'arquitectura, tant en el cas de l'obra nova com en el cas de les intervencions de rehabilitació, ha estat debatut i estudiat per professionals de diferents disciplines, però vull fer esment de la reflexió construïda per l'arquitecte *Dr. Lluís Àngel Domínguez*, en el seu article “*De la necesidad del contexto en el proyecto de la arquitectura*”²¹, on introdueix el discurs, fent esment als diferents significats de la paraula “*contexto*” en el *Diccionario de la Real Academia Española de la Lengua*:

“1. Entorno lingüístico del cual depende el sentido y el valor de una palabra, frase o fragmento considerados. 2. por ext. Entorno físico o de situación (político, histórico, cultural o de cualquier otra índole) en el cual se considera un hecho. 3. p.us. Orden de composición o tejido de un discurso, narración, etc. 4. de sus. Por ext. enredo, maraña o unión de cosas que se enlazan y entretienen”²²

L'autor declara que no deixa de ser sorprenent que, en el camp de l'arquitectura, sembla que s'hagi optat per la segona definició en comptes de la primera.

“(...) en la segunda de las definiciones el contexto se utiliza simplemente para situar un hecho en un entorno físico, político, etc., en nuestro caso, ubicar la obra de arquitectura, sin atribución necesaria. Por otra parte, en la primera de las definiciones el contexto se utiliza para situar a una palabra, la cual es dependiente de esta situación para construir su propio sentido y valor. Es decir, mientras en la segunda definición el contexto interviene como referente complementario y puede que incluso desligado del significado de aquello que se sitúa en él, en la primera definición el contexto forma parte activa de la construcción del significado, del sujeto, en este caso la palabra.”²³

Segons l'autor, l'arquitectura no entén ni utilitza la paraula context en el seu primer significat, sinó que clama que l'utilitza pensant en el segon i, a vegades, fins i tot, el resultat final s'emmarca en el quart significat abans descrit.

“Ante esta pobre y confusa situación se ensalza una “arquitectura contextual” que nada tiene que ver con la auténtica arquitectura integrada e intérprete de su contexto (esta última de mayor complejidad y dificultad y, por tanto, calidad y que nada tiene que ver con la mal llamada “arquitectura contextual”).”²⁴

Fent referència a la cada vegada més incipient arquitectura d'autojustificació artística de l'arquitecte, a l'arquitectura dissenyada per ser publicada a les revistes de les últimes tendències, a l'arquitectura escultòrica, a l'arquitectura que es dissenya pensant principalment en poder ser fotografiada o per entrar en els circuits dels “premios a la moda” conclou manifestant el següent:

“Valgan estas últimas frases para insistir una vez más en la importancia del arquitecto como articulador de la relación socioespacial, con todo lo que ello comporta, y la imposible disociación entre arquitectura e interpretación del contexto. Si este binomio es la causa principal de un proyecto, indudablemente hablaremos de la excelencia del mismo, y la figura del arquitecto tendrá entonces el reconocimiento humano y colectivo que merece. Pero, de no ser así, el peligro de convertir esta profesión en una herramienta de intereses particulares puede ser el inicio del fin de la arquitectura y de su transformación en arqu-política.”²⁵

L'arquitectura considerada com a element que ha d'acomplir una funció social, per ser habitada, per ser gaudida i per ser entesa com una aportació enriquidora del seu entorn, lluny de les simulacions i les falses aparences.

La rehabilitació de l'arquitectura, considerada com a acte fonamental per poder conservar i transmetre els testimoniatges construïts, de la trajectòria històrica i d'identitat d'una col·lectivitat, lluny de les especulacions i de la falta de coneixement.

La forma urbana dels nostres pobles i ciutats constitueix una veritable font d'energia intel·lectual; una realitat complexa constituïda per estrats formals i funcionals, fruit de la transformació vital executada per la col·lectivitat que n'ha fet ús; una realitat complexa que caldrà entendre per poder establir el conjunt de relacions que possibilitaran un projecte sorgit del seu propi context, sorgit de la seva pròpia essència i generat en base a la seva pròpia singularitat; el coneixement possibilitarà l'aplicació del progrés lligat a la lògica del que és genuí i com a resultat, la *modernitat específica*, sorgida de l'encreuament entre la història i la contemporaneïtat. Però això, només serà possible, amb l'enteniment, amb el coneixement assolit de la realitat sobre la que actuem.

